

М. ПОДВОРНЯК

НАШЛЯХУ ЖИТТЯ

ВИДАВНИЦТВО "ДОРОГА ПРАВДИ" Ч. 1

М. ПОДВОРНЯК

НА ШЛЯХУ ЖИТТЯ

"...бо перед Тобою всі мої дороги".
Псалом 119: 168.

Збірка християнських віршів і оповідань

ЧАСТИНА ДРУГА

Накладом
Християнського Видавництва "Дорога Правди"

Вінніпег — 1953 — Торонто

Обгортка мистця Мирона Левицького

ПЕРЕДМОВА

Першою євангельською книжкою, яку прочитав Михайло Подворняк після свого навернення у 1925-му році була "Перша молитва Джесіки". І це прекрасне оповідання й було причиною, що брат Мих. Подворняк з самих ранніх літ своєї молодости почав писати оповідання і вірші загального християнського змісту. Писав він їх з глибоким переконанням і вірою, що вони будуть для читачів таким самим благословінням, як для нього було оповідання "Перша молитва Джесіки". І надії Автора цілком здійснилися, — його вірші й оповідання розходилися між нашим братством і для багатьох читачів були справжнім духовим відпочинком.

Починаючи від 1927-го року майже по всіх євангельсько-баптистських часописах друкувалися його вірші й оповідання. В 1939-му році брат М. Подворняк мав готові до друку дві великих збірки оповідань і віршів, але обидві вони загинули в часі війни. І допіро в 1951-му році, накладом Українського Місійно-Біблійного Товариства в ЗДПА, вийшла в Канаді перша частина його віршів і оповідань "НА ШЛЯХУ ЖИТТЯ". Ця збірка скоро розійшлася по всьому світі, а успішне її розповсюдження переконливо говорить про необхідність подібної літератури серед нашого братства. Тому, накладом Християнського Видавництва "Дорога Правди", виходить оце друга частина "На шляху життя".

Друковане євангельське слово має величезне значення в духовній праці серед нашого українського народу. Тому нехай і ця чергова праця нашого Автора буде благословена Богом, нехай вона буде корисною для всіх тих, що прагнуть рідного друкованого євангельського слова.

Християнське Видавництво "Дорога Правди".

Торонто, серпень 1953 р.

Видання друге
1974 року

Друге видання цієї книжки фінансували Іван
і Анастасія Юнко із Санта Барбара,
Каліфорнія, ЗСА.

Сердечна їм за це подяка!
Видавництво "Дорога Правди"

БЕЗ БОГА

Карпо сьогодні дуже пізно повертався з поля додому. На плечі ніс косу, а в лівій руці кошика з порожньою посудиною. На полі вже нікого не було, бо сонце давно сховалося за далекі гори і над стернею поміж півкопами стелилися перші вечірні сутінки. В недалекій конюшині співала перепелиця, а на шляху спізнені пастухи виводили довгу пісню.

Карпо ступав босими ногами по гарячому пухкому поросі і не відчував жодної втоми, хоч і виложив мало не пів морга конюшини. Відчував у плечах біль, щиміли руки, але на душі йому чогось так було радісно сьогодні, що він і сам не знав чого. Він ішов над глибоким проваллям, прислуховувався до жаб'ячого хору в Кириковому лузі й самому йому забажалося чомусь заспівати. Заспівати ось так, щоб аж у селі почули, що це Карпо повертається з косовиці! Він часто так співав, а особливо від часу, коли почав відвідувати євангельські Богослуження і віддав Богові своє життя. Відтоді Карпо був завжди веселим, радісним, ніби знайшов якийсь скарб, здобув нову надзвичайну силу, повернув свою молодість.

Карпо перекинув косу на праве плече, розглянувся навколо і шукав у пам'яті тих пісень, що недавно навчився. Недалеке тарахкотіння воза перервало всі його думки. Він оглянувся. З-за горбка їхала за ним підвода. Коли підвода під'їхала ближче, Карпо пізнав. Це була Гордіюкова Настя, віруюча дівчина, член їхньої громади. Зрівнявшись з Карпом, Настя затримала коні.

— Прошу сідати, Карпе, то підвезу до села... Я мушу скоро їхати, бо ще сьогодні маю назад вертатися на хутір. Клади там косу на сіно й сідай на драбині...

Карпо повісив кошика на люшні, а сам сів на дощці, звисивши ноги між шаблями драбини. Серце його чомусь захвилювалося, бо ж такої зустрічі він не сподівався. Давно він бажав бачитися з Настею і дещо переговорити, але не було такої нагоди. Тепер ось ця нагода прийшла і Карпо був тому дуже радий. Тепер він набрався відваги і все виговорить. Все, що назбиралося в серці, що складалося там довгими днями і тижнями. Тепер він мусить від нього звільнитися, ніби від якогось тягару. Карпо кашельнув, і, щоб не гаяти часу, відразу ночав:

— Чи це правда, Насте, що ти віддаєшся до Комарівки за якогось там багатого хлопця?

Настя зашарілася і з усієї сили шарпнула за віжки.

— Ще не знаю, Карпе, але, можливо, що так і буде. Ти ж знаєш, мої батьки невіруючі й вони дуже налягають, щоб я за нього віддавалася. Мені важко противитися, бо тато... Ти ж знаєш мого батька...

— Але ж він, той хлопець, я чув, що також невіруючий. Навіть більше, — безбожник... І випити любить... А ти ж християнка, Насте... Богові обіцяла служити. Уважай, щоб Господь тебе не покарав лихою долею...

Настя нічого не сказала. Махала поволі батогом над кінями і мовчала. Віз повільно котився під гору.

— О, Насте, вважай, щоб потім не жаліла. Ти ломиш святу обітницю, яку складала Богові перед багатьома свідками, — знову Карпо. — А з Бога сміятися не можна. Він може покарати... Пригадай, коли в нашій Горині ти приймала святе по вірі хрещення. Думаю, що це був для тебе найщасливіший день... Тепер вертаєшся знову на стару дорогу, відходиш від церкви, від усієї нашої молоді... Ми всі щиро тебе жаліємо, Насте.

Карпо говорив поважно, з натиском на кожне слово, бо бажав, щоб його мова мала належну силу. Але бачив, що даремні були його слова.

— Я думаю, Карпе, — відповіла Настя, — що після весілля ми обоє з чоловіком будемо ходити до євангельської громади. В Комарівці, ти ж знаєш, є багато віруючих. Він мені дав слово, що ходитиме.

— На це надіятися не можна, — знову Карпо, — бо твій чоловік потім не послухає тебе. Коли він тепер, кажуть, не буває ніколи в церкві, він і після весілля до неї не захоче йти... Мені просто цікаво, чому тобі так спішно заміж? То ж у нас стільки молоді... Я, Насте, кажучи

щиро правду, так багато... Ах, так багато думав про тебе... Ми ж друзі, ти знаєш, змалку росли, разом ходили до школи... Але тепер війна. Після війни, Насте...

Карпо не міг договорити, бо віз вкотився на греблю, Настя скочила на берег, щоб напоїти коні і звідси Карпо мусів уже піхотою йти додому. Він подякував Насті за товариство, за приємну зустріч і пішов темною вуличкою до свого двору. Він ішов під густими вербами і чув, що на серці йому дуже важко. Він переконався, що Настя вже втрачена для їхньої молоді, для їхньої громади. Він пригадав давні часи, коли дружив з Настею, разом пасли на толоці гуси, потім ходили разом до школи, а потім разом почали відвідувати євангельські Богослуження, разом співали в хорі. І в Карповій душі палала до Насті любов. Увесь час він думав, що коли прийде його час одружитися, він вибере собі її, Настю. Але тепер уже все пропало... Він бачив, що їх дороги розходяться назавжди, вони разом ніколи вже не будуть, бо не суджена вона йому.

Прийшовши на подвір'я, Карпо повісив під стріхою косу, кошика залишив на плоті, а сам пішов до саду. Присів на лавці під старою грушею і задумався. На черемсі співав соловейко, але тепер Карпо його не слухав. Кудись відлетіла його радість, затуманився спокій його молоді душі.

Коли надворі зовсім стемніло, небо засіялося зорями, Карпо пішов до хати. Тієї ночі він довго не міг заснути, бо все думав про свою зустріч з Настею. Йому було жаль, що їх гурток молоді зменшиться, а також зменшиться хор. Жаль було, що Настя залишає свою громаду, а через це саме залишає Бога і знову йде у світ розпусти й гріха. І згублена вона буде для нього, згублена раз і назавжди.

Скоро після цієї зустрічі знову загули над Карповим селом мотори літаків, а дорогами і полями покотилися танки. Тиха Волинь купалася в огні і крові. Карпо, вирваний цією хуртовиною з рідного краю, опинився далеко на чужині. Він тяжко працював у фабриці зброї, працював у голоді й нужді. Разом з іншими робітниками ходив до лісу, збирав під дубами жолуддя, шукав під кущами кропиви. Тужив за рідним селом, за своїми полями, за батьками, за церквою, але нічого не знав про рідні сторони. А дні минали чорні й жорстокі. Вони забирали в Карпа останню його силу і несли її кудись в безвість. Він бачив, що його молодість руйнується, надривається здоров'я, але Карпо, як християнин, не тратив надії на

краще майбутнє. Він вірив, що коли з ним буде Господь, то Він проведе його крізь огонь і йому ночого злого не станеться.

Коли закінчилася війна, Карпо опинився у Вестфалії і працював секретарем в одному великому таборі для чужинців. У цьому таборі була також група його одновітців, з якими він тепер спільно ділив і радість, і смуток таборового життя. Багато людей у цьому таборі через свідчення Карпа навернулися до Бога і це було для нього найбільшою нагородою за всі його гіркі поневіряння. Він тепер був глибоко переконаний, що так було треба, щоб він опинився на чужині і багатьом засвідкував про Бога. Він чомусь не жалів змарнованих літ, дякував за все Богові і був щасливий.

Одного разу Карпо поїхав до недалекого міста і мусів там заночувати, бо назад спізнився до потягу. Вечором він пішов до парку, знайшов під густим кленовим кущем самотню лавку і сів трохи відпочити. Високо над парком запалилися зорі, а теплий вітерець шепотів з листками кущів. Карпо сидів сам, впірнув думками в мінусу, яке чомусь ось тепер живими картинами стало перед його очима. В своїй уяві він бачив далеку свою Волинь, рідний дім, родину, всіх братів і сестер. Ходив думками знайомими стежками, перелазами... І ніхто йому тут не перешкодив, бо досить була пізня пора і в парку майже нікого не було. І йому звідси нікуди не бажалося йти, здавалося йому, що він сидить у своєму рідному саду, тут ось недалеко його солом'яна хата, стодола, а за ворітьми гребля, став... Хотів ось тут так пересидіти до ранку, бо ж у галасливому таборі не можна знайти такого затишного місця, такого спокою, тиші.

Роздумуючи так, Карпо нараз почув, як недалеко за кущами сперечалося про щось кілька голосів. Він пізнав рідну мову, а тому негайно встав і направився туди. Не встиг він вийти на стежку, як за кущами розлігся крик. Чийсь голос розпачливо кричав:

— Рятуйте!... Люди, рятуйте!...

Карпо миттю кинувся туди і побачив на землі молодого мужчину, що лежав обличчям до трави. Двох його товаришів, п'яні, хитаючись, бігли до брами, що виходила на вулицю. Карпо прийшов до того, що лежав. З його чола спливалася груба нитка крові. П'яний, побачивши Карпа, знову почав кричати рятунку. Десь узявся поліцей і Карпо злякався, що він опинився в такій ситуації. Але поліцей підійшов, побачив на траві п'яного, злісно сплюнувшись на землю і сказав:

— Це знову той самий. Ваш земляк. Чужинець... Це відомий усім п'як і ми щосуботи маємо з ним чимало клопоту, бо завжди знаходимо його п'яного на вулиці або в парку, а одного разу напів живого витягнули з ріки. Нещасна це людина. Він все пропиває, що тільки заробить. Я знаю, де він живе і ви, будь ласка, допоможіть мені відвести його додому. Це тут недалеко парку, он там за парканом. Там його дружина, маленький і хворий хлопчик.

Вони підвели п'яного, поставили на ноги, взяли під руки і повели в напрямку брами. За брамою звернули наліво, пройшли кілька кроків і стали перед дірваними дверима, крізь які видно було знаки світла. Поліцей постукав у двері, але за дверима ніхто не відізвся. Поліцей відчинив сам і увійшов до середини. За ним поступав Карпо, тримаючи сильною рукою п'яну незнайому людину. Назустріч їм вийшла перестрашена жінка. Бліде світло нафтової лампи падало на її обличчя що було також темне, як оця ніч навколо. Вона крізь сльози проговорила:

— І знову п'яний?... Боже мій, пропала я... Останні фенінги пропив, а дитина ось вмирає на лавці і немає навіть защо купити ліків...

Бідна жінка зайшлася довгим розпачливим плачем.

Карпо поклав на долівку напів притомного п'яного і підійшов до хлопчика, що лежав під вікном, прикритий якимсь старим плащем. Двое запалих очей благально подивилися на Карпа.

— Чи ти говориш по-українськи? — запитався Карпо хлопчика.

— Так, говорю, бо мама мене навчила. На другий рік я вже піду до школи, бо мама казала, що ми переїдемо до табору. Там багато є дітей і є українська школа. Тут нам так погано, тато п'є, лає маму, а мені нічого не купить. Я хворий, а мама не має грошей, щоб хліба купити... Мені так холодно. Дядю, накрийте мене он там від вікна... Так, так... Оце добре.

Карпо прикривав плащем хлопчика, таркнувся його руки, а вона була холодна, ніби залізо. І жаль йому стало хворої дитини. Він пригадав, що в нього є трохи таборових грошей, які він має передати своїй управі. Він вийняв гроші, поклав їх до руки хлопчика і сказав:

— Візьми це, а потім даси своїй мамі. Це гроші. Мама купить для тебе ліків, хліба... Тримай... Чекай, я тебе добре накрию... Ось так. Лежи...

Жінка намагалася роздягнути п'яного, обмотувала йому мокрим рушником голову, а поліцай стояв біля порога і чекав на Карпа. Карпо пустився до дверей. Перед самим порогом він звернувся до жінки і сказав:

— Там у вашого хлопчика я залишив трохи грошей. Купіть йому, що треба. Я думаю, що незабаром ми навідаємося до вас з табору, щоб чимсь вам допомогти. У нас в таборі є лікарня, де можна буде хвору дитину примістити. Вам також краще було б переселитися до табору.

— Дякую вам, пане, дякую, — сказала жінка, витираючи очі. — Коли б ми були в таборі, то може і чоловік там соромився б своїх людей і не пив.

Жінка стояла біля лямпи і Карпо аж тепер побачив її худе обличчя. Він поглянув на неї й холодний піт виступив йому на чоло. Ніби знайоме обличчя. Карпо пустився до дверей, але ще затримався. Протер очі і приглянувся ще раз. Перед ним стояла Настя.

— Насте! — майже викрикнув зо здивовання. — Де ж ти тут взялася?...

Але Настя не могла промовити слова, не могла навіть поступитися з місця. Воно непорушно стояла під стіною, закривши руками обличчя. За якийсь час прийшла до себе і промовила:

— Карпе, нічого не кажи, Карпе. Господь мене покарав, бо я залишила Його. Пригадуєш, як ти мені говорив востаннє, коли ми їхали до села?... Не послухала я тоді тебе, Карпе, не послухала нашого пресвітера, а тепер несу на собі кару Божу. Так, я знаю за що...

Карпо з поліцаєм вийшли за двері, пройшли парком і опинилися на вулиці міста. Була пізня пора ночі й на вулиці не було видно ні однієї людини. Часом тільки проходили порожній трамвай і на протилежному боці поліцай спокійно рахував кроки своєї нічної служби.

Карпо зайшов до готелю, переночував, а вранці вирішив піти в місті до знайомої віруючої німецької родини, подати їм адресу Насті і просити їх, щоб вони заопікувалися хворим хлопчиком його односельчанки. Він був певний, що ця родина це зробить. Вони ж йому так багато колись допомагали, приносили йому хліба, картоплі. У них є велика громада, організоване жіноцтво, на чолі з сестрою Мартою й вони так багато допомагають бідним, обездоленим.

Карпо пройшов біля цвинтаря, минув великого пам'ятника і став перед ворітьми знайомої родини. Відчинив хвіртку і побачив, що Марта сиділа під вікном хати і пряла свого кужіля. Він підійшов ближче, і, не маю-

чи й хвилини на розмову, розповів Марті те, з чим до них прийшов.

— Добре, добре, брате, — казала Марта, — ми ще сьогодні підемо туди. Добре, що сказав. Допоможемо всім, чим треба. Це ж наш обов'язок.

Карпо поглянув на годинника. До потягу йому залишилося тільки п'ятнадцять хвилин. Він вибіг за браму

Марта сиділа під вікном хати біля свого кужіля.

й поспішно йшов знайомими вулицями. А перед очима все стояла Настя. "Покарав мене Господь, покарав", — бренили в пам'яті її слова.

Коли прибіг на двірець, потяг якраз відходив. Він кинувся до останнього вогону, вхопився за ручку дверей і скочив на східці. Потім відшукав порожній переділ, присів біля самого вікна й важко зідхнув. Почув якусь утому і мав таке враження, що сьогодні він виконав якесь величезне завдання. Дивився на поля, на дерева, що пролітали за вікном і разом з усім летіли кудись в далечінь його думки. Летіли стривожені, сполохані. Він ніяк не міг отямитися після сьогоднішньої зустрічі. Він бачив пекло на землі, найбільше родинне горе, нещастя. А це ж Настя... Бідна, нещасна Настя.

Потяг летів уперед, лишаючи за собою гори, долини. Вривався під високу гору, пролітав темним тунелем, а потім знову вибігав на поле, залите ясным сонцем. Навколо дримали гори, ліси. Чарівна Вестфалія. Струмочки чистої води пливли долинами, ховаючись між порослими схилами горбків. Потяг шарпнувся, загойдався і пішов поволі, ніби скрадаючись, покотився обережно. Він в'їздив під накриття невеличкої станції. Карпо щасливо повернувся до свого табору, повернувся з глибоким переконанням, що життя без Бога справді гірке і нещасливе.

ЗМАЛКУ

Я ще змалку, мій Христе, Тебе полюбив,
І тепер також хочу любити.
І за це, що Ти гріх мій великий простив,
Дай, щоб я міг для Тебе лиш жити.

Я ще змалку пішов за Тобою услід,
Днів багато пройшло в тій дорозі;
І лякав мене завжди безбожний цей світ,
Що спокою не знайду я в Бозі.

Я ж на це не зважав, за Тобою пішов,
Крізь долини колючі і гори,
В Тобі радості більше, як в світі, знайшов,
Й не жалів того кроку ніколи.

Ти ж ніколи, мій Христе, мене не лишив,
А тримаєш Своєю рукою,
Бо я змалку навчився й Тебе полюбив...
О, як солодко жити з Тобою!

ЩАСЛИВЕ РІЗДВО

Небо відчинило свої багаті запаси і безустанку сипало на землю білим, сухим снігом. Здавалося, що тому снігові й кінця не буде. Він покрив м'якою периною сади, хати і дороги. Крутився в повітрі великими клаптями, а потім спокійно падав на землю. Мороз ходив поміж будинками, зловіще скрипів, зазираючи під стріхи засніжених хат. Дерев в саду стояли мовчазно й журливо. Була субота. Свят-Вечір.

Кіндрат зажурено ходив по своєму подвір'ї і робив останні приготування до свят. Коли скінчив усю роботу, поставив під шопою велику лопату, якою відгортав сніг, прийняв з дровітні сокиру, наносив до сіней дров, зо стіжка насмикав цілу гору сіна. Сьогодні він по великому оберемкові сіна заніс вівцям і коровам, і довго стояв на порозі відчиненого хліва. Худоба їла пахуче сіно, а Кіндрат стояв і любувався. Хай і те німе створіння знає, що сьогодні свято, хай відчує щирість свого господаря, бо на цей вечір не годиться, щоб воно було голодне. Він так робив щороку, завжди. Це ж таке велике свято. Христос родився і родився, кажуть, в яслях, у хліві. Через це й відчувається цього вечора тепла вродистість на кожному кроці, в хаті, на подвір'ї, в stodолі, в хліві. Відчувають це люди, навіть оце німе створіння відчуває...

Кіндрат позачиняв хліви, обійшов ще раз подвір'я, ще раз до всього придивився, провіряв. Усюди до нього всміхався порядок доброго господаря. Потім зачинив ворота, оперся на них і стояв так якусь хвилину. Сьогодні таке велике свято, але на душі в Кіндрата смуток і горе. Особливо ось тепер, коли вже смеркає і зближа-

ється час вечері. Всі його сусіди сядуть цього вечора до столу разом з своїми дітьми. Вони загомонять, за-колядують. А Кіндрат не має з ким вечеряти, в його хаті і цього року не бренітиме коляда. І через це йому так сумно тепер, така темна і непросвітня ніч на його душі. І це не один такий Свят-Вечір, це вже четверте Різдво, як безмилосердна війна відібрала в нього його сина, кинула його десь на чужину, на поле бою. Війна...

Кіндрат стояв, дивився на білу дорогу, що тягнулася за садом і не мав бажання йти до хати. Цією дорогою він відвіз чотири роки тому свого самотнього сина, а разом з сином утік його спокій, радість. Тепер стояв і перебирав у пам'яті думки, рахував свої турботи. Сніг падав йому на плечі, на велику козушану шапку. Вечоріло. В сусідніх хатах запалювалися вогні.

Кіндрат витягнув з криниці відро води і пішов вільною ходою до хати. В хаті було тепло і привітно. Велика лямпа щедро розкидала по стінах і по долівці своє ясне проміння. Від розстеленого на столі сина пахло медом і запахом полів. Великий сніп жита стояв на покуті, а на столі стояла глибока макітра з кутею. Катерина поралася ще в кухні. Кіндрат скинув з себе засніжену козушину і сів біля стола, підперши рукою зажурену голову. В хаті було тихо, як завжди буває перед святою вечерею. Лише годинник на стіні спокійно й виразно рахував: тик-так, тик-так, тик-так... Вітер за вікном стукав у шиби, шкряботів стеблом, а потім десь утікав за хату.

Катерина винесла з кухні миску печених пирогів і мовчки поставила на столі. По хаті розплився запах смаженого олію. Подала дві ложки, поглянула на Кіндрата і витерла фартухом очі. Потім сіла й собі з другого кінця столу. Мовчали обоє, ніби не було в них уже жодних слів. Тихо...

— Ну, але досить уже, Катерино, — обіззався такий перший Кіндрат. — Не сумуймо... Що ж, не тільки нашого нема, але немає й інших... Може така Божа воля... Смутком нічого не поправимо. Дасть Бог, може повернеться, прийде... Ну, не плач... Катерино...

Катерина мовчала. Вона бачила, що й Кіндрат не менш сумує за неї, тому не звертала уваги на його слова. Добре йому говорити. Він чоловік, має твердий характер, легче може все переносити, а вона ні. Вона мати, жінка.

Нараз за вікном голосно загавкав собака і двері в сінях тихо закрипіли. Кіндрат миттю встав і пішов

до порога. Відчинив двері й впустив до хати двох незнайомих засніжених людей.

— Добрий вечір! — сказав один, здіймаючи башлика. Кіндрат відказав.

— Може б у вас знайшлося місце переночувати, господарю?... Опинилися випадково в дорозі, захопила ніч, а додому ще далеко. Здіймається хуртовина і ми вирішили заїхати на ваше подвір'я...

— Знайдеться місце, знайдеться, — поспішила Катерина. — Добре, що приїхали... Сам Бог вас прислав, бо й нам буде відрадініше... Ми ще й не вечеряли, а ніби на когось чекали... Роздягайтеся, роздягайтеся...

Кіндрат відразу повеселішав. Помагав стягати незнайомому козушину і дбайливо стрясав з плечей сніг.

— І мені можна роздягатися? — заговорив другий чоловік, що досі мовчки стояв біля порога.

Почувши знайомий голос, Катерина миттю кинулася до порога і заголосила:

— Дмитро!... Кіндрате, це ж Дмитро!... Сину!...

Прибіг батько, схопив сина за ший, але не міг промовити слова. Терся зарослою бородою до синового обличчя, а рясні сльози капали аж на груди. Коли опам'ятався, стягав з сина якусь стару чемерку, розв'язував на ногах мотуззя, помагав здіймати подерті черевики.

— Сину, скидай ці лахи. Задубіли ось ноги... Щоб часом не повідморожував... А ти, Катерино, скоро води. Ну, і чого плачеш, га?... Бач, Бог не без милосердя... Як казав... Перестань уже...

— Я вже сам роздягнуся, тату, крізь сльози казав Дмитро, а ви заведіть до стайні коні. Мене привіз оцей добродій аж з Ужгова, бо ми разом прийшли з його сином... А ви, мамо, не плачте... Ви чимало вже наплакалися... Буде... Я ж прийшов. Слава Богу... Не плачте.

Кіндрат затягнув засніжені сані під шопу, коні завів до стайні і ще насмакував два оберемки сина. Надворі нараз вияснилося і небо засіялося зорями. Вітер ущух. З села долітав спів колядників.

Кіндрат не йшов до хати, а біг тупцем. Біля воріт ще затримався. Знову дивився на білу дорогу за садом, на якій тепер лежав свіжий слід саней. Його син повернувся. Кіндрат упав біля воріт на коліна і довгі руки простягнув до зоряного неба. Серце його аж розривалося від безмежної радості. Так довго чекав, чекав. І дочекався. На саме Різдво. Велике це щастя. Кіндрат стояв на снігу, витирав очі й молився:

— Боже, що на небесах, нехай святиться ім'я Твоє,

нехай прийде Царство Твое... воля Твоя... Так і на землі... Боже, дякую Тобі за сина, за мого Дмитра... Боже... Високо на небі блимали зорі. Десь далеко в селі дзвонили колядники. Свят-Вечір. Все навколо ніби притаїлося, задрімало. Ущух вітер і сніг перестав падати. Лише долітав голос колядників і тиха Кіндратова молитва пливла до високого зоряного неба.

УЧИТЕЛЮ

Тобі, Учителю, вінок лавровий
Плету й кладу до ніг Твоїх святих;
І цей мій вияв щирої любови
Прийми, мій Вчителю, його, прийми.

Давно колись Тобі вінок сплітали
З тернини на Твоє святе чоло;
Твоєї ласки люди не пізнали,
І, замість правди, полюбили зло.

Тепер Тобі, Учителю, будуть
Великі й гарні храми на землі,
І думають, що в храмах Ти домуєш,
Самі ж живуть в неправді та у злі.

Багаті й пишні на весь світ ці храми,
Вони і сріблом, й золотом блистять;
Тобі там куряться щоденно фіміяма
І безустанку день і ніч горять.

В Твоє ім'я народ пісні складає,
Поети пишуть величні слова;
Тобі чудові хори скрізь співають,
В псалмах Твої звеличують діла.

Учителю!... Все ж світ Тебе не знає,
Бо ріками скрізь летиться братня крав;
Ніде Твого слова не приймають
І розпинають правду і любов.

Тобі вінок із терну знов сплітають
І на святе Твоє кладуть чоло;
Як і колись, Тебе знов розпинають,
Замість добра, всі вибирають зло.

А я, Учителю, вінок лавровий
Плету й кладу до ніг Твоїх святих,
І цей мій вияв щирої любови
Прийми, як дар, Учителю, прийми.

БІБЛІЯ

Сиділа біля відчиненого вікна і дивилася на ясне, голубе небо. За садом заходило червоне сонце і сірі сутінки снувалися по городі. В хаті було тихо, тихо. Лише годинник на стіні рівномірно відраховував свій час і за піччю тужливим голосом щось виводив свіркун. Вона дивилася на заходяче сонце, а по її засмученому лиці котилися рясні сльози. Перед нею пливли картини її молодого минулого життя. Такі веселі й приємні ці картини були спочатку, а потім... Потім пережила болюче, горе, яке страшним покривалом заслонило її минулість і ще й тепер ножами ріже її бідне серце.

Колись вона була молодою і гарною дівчиною. І одного літнього, такого самого як і тепер вечора, вони сиділи з Богданом у саду і слухали співу соловейка. Сиділи, розмовляли й дивилися на левади, що простяглися аж до самого поля. І того вечора вони домовилися з Богданом, що вони поберуться, того вечора вони відчували, що належать одне одному. Потім, як і належить християнам, вони молилися під черемхою, сказали Богові свою справу і просили, щоб Він її поблагословив. І вона була тоді така щаслива, рада. Їй здавалося, що весь світ належить їй, що немає на світі щасливішої людини за неї. А другого року після цього відбулося їх весілля. Спочатку вони жили в його батьків, а потім збудували свою власну хату і завели гарне господарство. Було їм добре й обоє вони з Богданом чулися дуже щасливими.

За півтора року народився в них син і їхнє щастя ще збільшилося. Богдан вечором повертався з поля, брав на руки сина, забавлявся з ним і безмежно тишився. Казав Юркові, що скоро посылатиме його до недільної школи і вже тепер малював перед собою картину, коли то його син буде на Різдво біля ялинки деклямувати вірші та співати разом з іншими дітьми. А батько буде тишитися, що має такого сина. Щасливий батько.

Коли Юрко підріс, пішов перший раз до недільної школи, вчитель подарив батькам нову велику Біблію з власноручним підписом. І тримали вони цю книгу, як найдорожчий скарб, чекаючи хвилини, коли виросте їх Юрко і вони зможуть йому дати до рук цю святу книгу.

Але одного дня сталося нещастя в їх домі, яке ще й сьогодні жахом проймає її серце, коли вона згадує цей день. Юрко пішов з іншими дітьми на вулицю бавитися, а Богдана не було вдома. За хвилину прибіг переляканий сусід і закричав, що Юрко впав до річки. Що було далі, вона не пам'ятає, але коли вона відкрила потім очі, то побачила в хаті багато людей. Усі вони були сумні, затривожені. Богдан сидів на ослоні, схиливши на коліна зажурену голову. На лавці під стіною лежав її Юрко. Вона схопилася з ліжка, пустилася до вікна, але сусіди її не пустили. А що було далі, вона також не пам'ятає, бо знову якась темна ніч забуття закрила її свідомість... Під вечір вона пробудилася й побачила біля себе Богдана. Він подивився на неї холодним поглядом і сказав:

— Чому ж ти не допильнувала?

І ті Богданові слова, ніби ножем, прокололи її зболіле серце. Вони залишили десь там глибоко в душі болючу рану. Від цього часу минуло багато літ, але вона й тепер чує ці слова, цей гіркий докір. Ці слова завжди переслідують її, колупають її душу і гризуть сумління.

Другого дня відбувся похорон її Юрка. Богдан увесь час мовчав і навіть не міг плакати від великого горя. Йшов за труною, мов ніч, не промовивши до неї ні слова. І ще того самого дня, під вечір, Богдан убрався, взяв свої документи, поклав до торби хліба, сала і вийшов з хати. Чекала його, але він того дня не вернувся. Не приїшов і другого дня. Коли ж минуло кілька тижнів і Богдана не було, вона ясно зрозуміла, що він її покинув. Минали дні, проходили літа, але про Богдана нічого не було чути. І щойно минулого тижня вона одержала з далекого міста листа, в якому Богдан писав, що він навіжди з нею розійшовся, але скоро ще повернеться, щоб поділитися з нею дечим, що вони спільно придбали.

Сонце давно сховалося за обрієм, а вона все сиділа біля відчиненого вікна, дивилася перед себе і все минуле її життя свіжою картиною стояло перед нею.

Нараз у снігах почувлися чийсь кроки. Вона витерла заплакані очі і пустилася до дверей. Перед нею стояв її Богдан і староста села, Микола Черненко. Вона відчула, що не може втриматися на ногах, тому відійшла до вікна і сіла на лавку.

— Знаєш, Галино, — почав несміливо староста, — твій колишній чоловік прийшов, щоб поділитися з тобою тим, що ви маєте спільного. Я тут не причому. Приїшов, щоб бути, як свідок... Бач, не моя це справа. Було б краще, щоб такого не було і щоб ви таки знову зійшлися, але що ж... Ви собі дивіться.

— Я нічого не маю проти, — сказала тихо, — можете розділювати. Ось скриня, а там усе є те, що й було. Я нічого не змарнувала. Все те, що Богдан покинув, так і залишилося.

Богдан підійшов до скрині. Зверху лежало кілька його сорочок і нова маринарка. Він зібрав це все і поклав на лавку. Дістав дві рядні й одне поклав на лавку, друге залишив у скрині. Потім відклав нове своє вбрання і вишиту шлюбну сорочку. Витягнув нового кожуха, звій полотна і все складав на лавку. На самому споді побачив нову валізку і запитав:

— А там що?

— Це не твоє. — відповіла Галина. — Це належить мені... Я посклала там убранячко нашого Юрчика... Більше там нічого нема. Ще, правда, є Біблія, яку нам подарив для Юрчика вчитель недільної школи. Але цього всього тобі тепер не треба, тому прошу мені це залишити. Це все моєї дитини...

Ще хотіла щось вимовити, але чула, як щось тримало її слова. Тому відійшла до вікна і витерла фартуром сльози. Староста сидів біля стола, а Богдан порався в скрині. Розкладав усю на дві купки, а коли добрався до дна, вийняв маленьку валізку і поставив на столі. Відкрив. Зверху лежала гарна нова Біблія. Під нею чистий, виглажений жупаник, в якому колись бігав його Юрчик.

— Не бери того, — просила Галина. — Лиши мені... Я прошу тебе... Забери все, як бажаєш, але того не бери.

Богдан не обізвався. Взяв до рук Біблію, подивився на неї і поклав назад. Поклав так скоро, ніби несподівано взяв розпечене залізо. Потім торкнувся рукою жупаника, але не підніс. Галина побачила, як його руки задрижали, а уста скривились ніби від сильного болю. Стояв

так якусь хвилину без жодного руху, ніби над якоюсь великою святістю, до якої він не має права приторкнутися. А потім тихо сказав:

— І я хотів би з того щось мати. Це ж був і мій Юрчик... Мій син...

Подивився на Галину і їхні погляди зустрілися. Стояли так мовчки й дивилося одне на одного.

— Богдане... Ах, Богдане, — тихо промовила Галина, — чи ж я винна цьому?... Чому ж залишив мене?...

Богдан розгублено стояв біля скрині, дивився на зложені окремо свої сорочки, на нову Біблію, на чистого Юрчиковаго жупаника, бачив плачучу Галину і чув, що серце його запалюється якимсь огнем, якась невидима сила стискає його скроні, мучить його душу. Він підійшов до вікна, несміливо став біля Галини, але не смів торкнутися її, знав, що він не достойний цього зробити, вона тепер не його. Підійшов ще ближче і тихо промовив:

— Галино!

— Богдане!

Взяв її руку, притулив до уст, але не міг більше промовити слова. Згадав у цю хвилину своє минуле життя, колишню вірну любов Галини. Пустив руку. Важко сів на ослоні, а вона присіла біля нього. Староста вийшов надвір.

— Галино, — казав Богдан, — як маєш настільки сили, щоб простити мені, то прости. Я винен перед тобою. Велике тоді було моє горе і я не міг опанувати собою... Прости...

— Богдане, я давно простила тобі. Давно... Богдане, щоб Господь ще тобі простив, бо перед Ним ти більше винен... Перед Ним ми обое винні...

— Галино, мені так гірко, я дуже багато настраждався без тебе, але в мене не було сили вернутися назад. Я думав, що моя вина надто велика і ти не простиш мені...

Опустив низько голову і важко зідхнув. Потім взяв Біблію до рук і став на коліна.

— Ні, Галино, скажи мені, щоб я дійсно знав, що ти мені прощаєш. Я ж великий грішник... Від часу, коли я покинув тебе, я ще не молився, не мав у руках оцієї святої книги. Коли ж побачив її тепер, згадав минуле, і щось закололо мене біля серця. Я ж колись знав Божу правду, вірив... Тепер я відступник. Найбільший грішник... Галино, коли прощаєш мені, то молися зо мною ось тепер, щоб і Господь мені простив. Молися, Галино...

Схилилася біля Богдана на коліна. Стала так близько, що чула биття його серця і ніби бачила всю глибину його зраненої душі. Молилися обое, обое плакали...

За садом давно зайшло червоне сонце, але від нього ще залишилося довге пасмо червоних хмар. Через відхилене вікно вривався до хати запах поля, прилітав спів нічної пташки. Галина з Богданом стояли біля вікна, дивилися в темні ночі і мали таке чуття, яке було колись давно, давно. Потім склали назад усе до скрині, але Біблію Богдан залишив на столі. Він ще сьогодні хотів її читати.

СКОРБОТНА МАТИ

Вечір довгий. Вітер плаче, "Не журись, кохана мамо,
Стогне лютий буревій... Гірких сліз не проливай,
А ніхто з людей не бачив, Бо небесні для нас брами
Як в хатиночці малій Відчинив Христос у рай.

Лямпа блимала журливо І в оселях тих прекрасних
На поморщеній стіні, Тягарі спадуть з плечей,
А на лавці хворий хлопчик Ісус сльози всім нещасним
Доживав останніх днів. Сам обітре із очей.

Над ним мати похилилась, Я в сні часто небо бачу,
Доленька її гірка, — Чую ангольські пісні,
Вона плакала й молилась, Там спасенні не плачуть...
Потішаючи сінка: Й туди хочеться мені".

"Ти не плач, моя дитино, Затих хлопець, бідна ж мати
Наше горе пройде все Гірко плакала над ним...
Батько вернеться додому Вітер стукав біля хати
Може й хліба принесе. Й співав голосом сумним.

Нехай буде Божа воля, Згас Івась, пішов до Бога,
Як призначено так жить, Відійшов в небесний рай,
І у серці біднім, кволім Де немає вже тривоги,
Про щоденний хліб тужить". Де блаженства вічний край...

Бідний хлопчик повернувся Було тихо, журно всюди
І голівоньку підніс, В глухій темряві нічній,
Він до мами усміхнувся Сном глибоким спали люди,
Крізь кропельки ясних сліз. У хатині лиш одній

Блимав вогник й на колінах
Скорбна мати у сльозах,
Слала журнії моління
В надзоряні небеса.

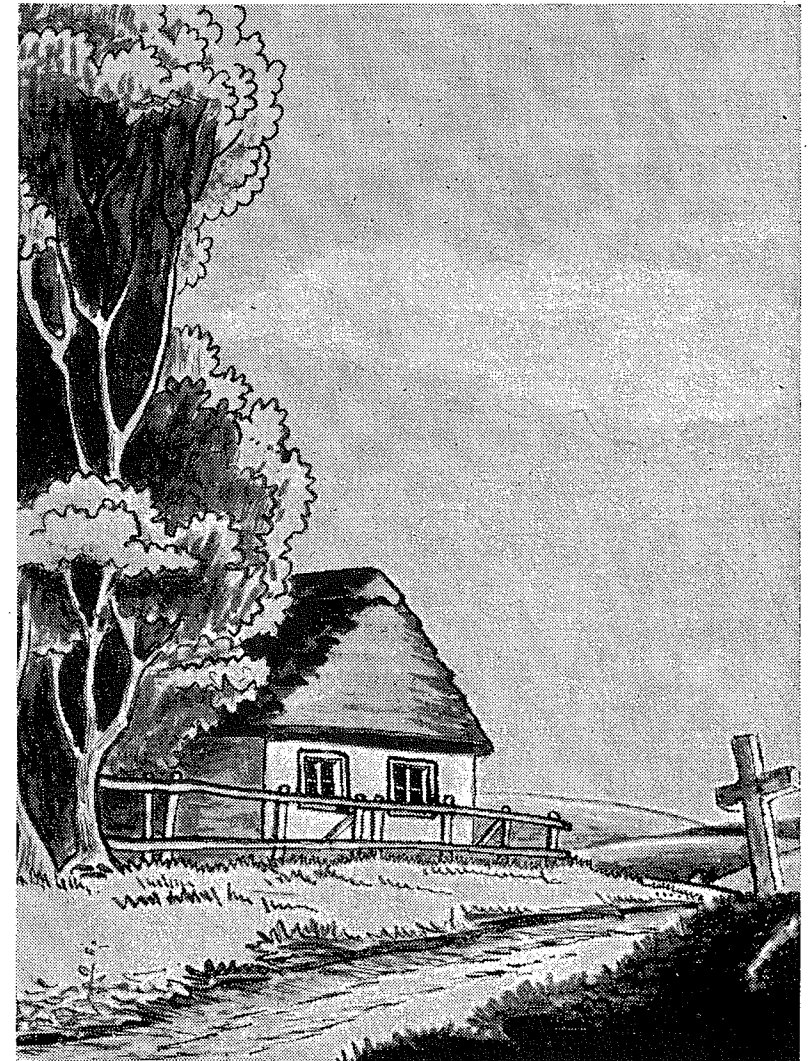
СТЕПАН

Маленька хатина Степана Заболотнього стояла над самою дорогою. Біля хати росло дві тополі, а за дорогою стояв похилений дерев'яний хрест, який тут залишився на невідомій могилі ще з першої світової війни. Двоє прижмурених вікон сумно й зажурено дивилися в сад, де ще стирчало кілька деревин. Раніш там був гарний сад, цвіли рожево-білим цвітом яблуні, груші та сливи, а пташки весело співали. Восени в саду було повно спілих овочів і Степан мав від нього добрий дохід, бо люди приїжджали навіть з сусідніх сіл, щоб купити, або за щось іншого замінити яблук. Тепер у Степановому саду стояло кілька великих старих черешень і одна дуплава груша. Решту все Степан вирубав на дрова своїми мозолистими руками. Колись він сам садив дерева, щепив, плекав, а тепер без милосердя вирубував усе власноручно і нищив. Харитина плакала, журилася, але не сміла заперечувати Степанові, бо й так темні синяки від побоїв майже ніколи не сходили з під її очей. Переносила все з великою терпеливістю і мовчала. І маленька, колись чепурна Степанова хатина також перемінилася. Дивилася на дорогу, дивилася на могилу, а людям здавалося, що ті вікна, ніби живі очі, плачуть, тужать. Над вікнами продерлася стріха, кудюю стікав дощ, падаючи по стіні чорними смугами аж на землю. І маленькі вікна, ніби плакали над Степановою недолею.

Колись Степан був добрим і заможним господарем. Але від часу, як у селі появилася корчма, він зовсім випадково зайшов туди, а там приятелі попросили сісти біля стола на хвилину. Степан не відмовився. Присів. Подали горілку і він випив килишок. Потім випив другий, третій. Не хотілося й собі бути в довгу перед товаришами і він викинув на стіл кілька золотівок. Засиділися тоді в корчмі до вечора. Коли потім доволікся додому, він і не пам'ятав, але вранці чув, як в голові безустанку шуміло, в устах було гірко, гаряче і хворий Степан гасив люту спрагу квашеною капустою і росолом з огорків. Діти з жахом приглядалися до тата, до його розкуйдовженого волосся, а Харитина байдуже робила в хаті

свою щоденну роботу. Це ж на людях буває. Вона не бачила в тому нічого поганого. Протверезиться.

Від того дня Степан частіше відвідував корчму, а потім дійшло до того, що він був там постійним гостем. Бувало, люди їдуть навесні в поле сіяти, а Степан, хита-

Біля Степанової хати стояли дві тополі, а за дорогою — хрест

ючись, тримався плота і насилу волікся додому. Так було завжди. Задовжився Степан у сусідів, а згодом дійшло до того, що й ніхто не хотів йому нічого позичити. Пропив вівці, останнього кожуха, воза, а потім одну корову збув з двора. Опівночі приходив додому, а тоді вже бідна Харитина обов'язково втікала з хати. Степан кидався по хаті, мов звір, бив посуду, вікна і образи. Потім засипав на ослоні чи на долівці. Коли протверезувався, тоді тулив до себе переляканого сина, жалів свого вчинку, але вечором знову йшов до корчми, йшов, як невільник, як віл на заріз. Не мав сили опертися тому великому злі, яке тягнуло його до загибелі.

Люди в селі боялися Степана, а особливо тоді, як він повертався з корчми. Тоді вже всі вступалися йому з дороги. Втікала перелякана дівчата, сторонилися й старші. Степан, колишній статний і прикладний господар був тепер загальним пострахом для села.

Так пройшло кілька довгих літ. За цей час зовсім обдерлася і постаріла Степанова хата. В саду стирчали лише порохняві пеньки, а ворота звалилися на землю й так і лежали з боку вулиці. Почорнілий хрест на незнайомій могилі давно звалився, бо тепер не було кому його пильнувати. Степан спалив хреста, а могила заросла густою травою й бадиллям.

Петрусь уже виріс великий, літом пас корови в сусіда коваля, а зимою мусів сидіти в хаті, бо не було в чому ходити до школи. Марнувалося життя дитини, марнувалося господарство, все йшло до знищення. Харитина ходила зажурена, обдерта, худа. А Степан пив. Пив день і ніч. Пив гірко і чорно.

Але одного дня сталася в селі нечувана подія. В Оліяна за греблю відбулося євангельське зібрання, на яке, казали, приїхав з сусіднього міста проповідник. Це вперше таке явище було в селі, а тому всі люди спішили до Оліянового двору. Одні йшли, щоб послухати, побачити, інші, щоб розігнати штундів. Степан якраз був тверезий і собі пішов. Чого він ішов, то він сам не знав, але цікавість потягнула його.

Зібрання відбулося на широкому дворі, де був поставлений стіл і багато ослонів. Коли Степан прийшов, то саме молилися. Потім якийсь незнайомий мужчина почав щось голосно читати. Степан протиснувся поміж людьми і став під самою стодолюю, зовсім близько стола. Йому було чути кожне слово. Проповідник якраз читав про якогось блудного сина, який покинув свого батька, дім і пішов на далеку чужину; там найнявся в найми,

пас на полі отари свиней і проводив гірко життя. Потім він покався, жалів, що покинув свого батька і назад повернувся додому. А добрий батько все йому простив. Проповідник потім робив порівняння, казав, що люди є тими блудними синами, а Бог є тим Добрим Батьком, що все людям прощає, коли вони каються і приходять до Нього. Степан, опершись на стіну, задумано стояв і уважно слухав кожне слово. Юрба на подвір'ї починала метушитися, хвилюватися. Хтось голосно засвистав, а інший голос крикнув, щоб розігнати штундів. Але Степан того й не слухав. Він ловив кожне проповідникове слово і все це було для нього нове, при тому якесь миле, лікуюче. За ним протиснувся сільський збитошник Максим, близький по корчмі Степанів приятель. Степан побачив у його руці грубу палицю. Максим протиснувся між людьми, наблизився з-заду до стола і замахнувся палицею на проповідника. В цю мить Степан схватив Максима за плече і відіпхнув за себе. Максим запалився, але зустрівшись з суворим обличчям Степана, сплюнув і відійшов за юрбу. Проповідник закінчив. Люди почали розходитися і Степан собі пішов через городи до своєї обдертої хати. Через євангельське зібрання він не пішов сьогодні до корчми, і завдяки тому тверезим один раз повернувся додому. Він ішов і роздумував над тим блудним сином, про якого говорив проповідник. Він думав, що все це таки правда, бо ж книжка, з якої проповідник читав, була з хрестом. Про цього самого блудного сина він колись також чув у церкві. Значить, Євангелія та сама скрізь, Євангелія однакова.

Другої неділі знову було зібрання в Оліяна біля греблі. На цей раз прийшло менше людей і прийшли лише ті, які бажали послухати Слова Божого. Минулої середи староста на зборах заявив, що ніхто не має права порушувати євангельських зібрань і через це, кому вони не подобалися, ті не прийшли. Але Степан пішов і тепер. Йому дуже подобалося те, що там читають, а особливо гарні євангельські пісні. Зібрання відбулося в хаті і Степан стояв біля самого вікна. Слухав кожне слово і змучене гріхами його серце потрохи смирялося перед Божим Словом. Він бачив себе винним перед усім своїм селом, перед своїм Петрусем, Харитиною. Він змарнував себе і їх змарнував. Запропастив своє родинне щастя. Він великий грішник. Слухаючи, він і не помітив того, як дві сльозини скотилися по його обличчі й упали на камізьку. Степан витер їх кінцем рукава і низько схилив голову. А потім йому так жаль стало себе. Жаль Петруся,

Харитини. Він витиснувся з переповненої хати надвір і скорою ходою пішов додому. Йшов і думав, що ось він зараз прийде до хати, прийде і скаже своїй дружині: "Харитино, прости мені... І ти, Петрусю. Я негідний ваш батько... Простить мені!" Ось набереться такої відваги, що скаже. Тільки, щоб скорше дійти додому. Він далі вже не може. Досить... В його душі здіймалася буря, ніби жарився там якийсь невидимий огонь, сильно билось серце. Бажалося йому чимскорше прийти додому, взяти руку бідної своєї дружини і просити прощення. Подивитися в її втомлені очі й просити, щоб усе йому пробачила. І почати відтепер нове життя, життя людини, господаря...

Степан минув свої повалені дерев'яні ворота і йшов на подвір'я. Назустріч йому вийшла Харитина з порожнім відром і коромислом. Побачивши Степана, вона кинулась до нього:

— Ти, штурдо, щоб я тебе не бачила в своїй хаті! Ти знову був там, га?... Вже може записав дияволу душу? Га, кажи?... Вибирайся мені геть з двору! Щоб очі мої тебе не бачили... Потягнула тебе туди нечиста сила. Не хочу нехриста в хаті. Геть!..

Степан не сказав ні слова. Він подивився на дружину і ніяк не міг зрозуміти про що їй ходять. Він зовсім не записувався в штунди і не думає записуватися. Пішов ось так собі на зібрання разом з іншими і не бачив у цьому нічого поганого. Тепер мовчав. Був тверезий і не хотів нічого казати дружині. Махнув рукою, ніби відмахуючись від чогось, пішов до хати. Сів коло стола і поклав на руки важку голову. За садом заходило сонце. Харитина й собі прибігла до хати. Стала біля мисника і замахала руками.

— Ти, п'янице, як не п'єш, то ходиш до нехристів!... Ти...

— А що тобі краще, щоб я ходив до корчми, чи щоб ходив на зібрання? — спитався Степан.

— Та краще вже до корчми, ніж до тих нехристів. — голосила Харитина. — Не потребую нового клопоту в хаті. Щоб з мене люди сміялися, га?... Дороги не дали перейти... Ні, не підеш. Коли маєш продати свою душу, йди вже краще до корчми. Пий до решти, замуч мене, але тоді мені буде легше... А нової віри в хаті не хочу...

— Харитино, заспокойся, чого нав'язалася? — казав тихо Степан. — Кажу ж тобі, що нікуди не записувався, пішов тільки послухати, подивитися. Не сам же я там був, були й інші і що ж у тому поганого?

— Не сам, не сам... Що поганого?... Думаєш не знаю? Казали мені, казали... А чого стояв біля стола, нащо тримав їхню книжку, а потім став на коліна? Га?... Нащо? Думаєш, що я не знаю?... Кажи... Ну, кажи!...

Степан навіть не зоглядівся, як Харитина прибігла до стола, схватила обіруч його голову і почала нею метушити в усі боки. Нараз у серці Степана закипіла лють. Він схопився з місця, вдарив кулаком об стіл, а очі його запалали жаром. Уста скривилися від образи. Він дістав лівою рукою плече Харитини і замахнувся над її головою своїм важким кулаком. Вона стояла на місці і навіть не ворухнулася. За стільки літ призвичаїлася до цього, а тому не лякалася. Але Степан не вдарив. Якийсь інший голос проговорив до нього в цю хвилину. В одну мить він упав на коліна перед здивованою дружиною і схвилюваним голосом проговорив:

— Бий мене, Харитино, бий. Я бив тебе багато літ, а ти мовчала, а тепер ти бий мене... Я того заслужив. Я знущався над тобою, змарнував твої літа, змарнував усе наше господарство... Тепер бий мене!... Клич Петруся й обое бийте. Не обізвуса, бийте!..

Він стояв перед нею, ніби не той Степан, що колись, змінений, якийсь інший. Він схопив її руку й тепло поцілував. Харитина здригнулася. Не вірила собі, не вірила своїм очам. Серце її таяло від якогось дивного тепла. Взяла в руки Степанову голову.

— Степане, встань, — казала тихо, — встань і пробач мені. Не хотіла я, але не могла видержати. Пробач, Степане... Ось Петрусь іде на подвір'ї, хай він нічого не бачить. Устань...

Степан устав і сів на ослоні. Важко дихав і крізь сльози говорив:

— Я не маю, Харитино, тобі що прощати, але ти мені прости. Ти не винна... Я... я... винен...

— Степане, перестань, чого ж ти, га? Перестань, — знову Харитина.

Але Степан не міг стриматися від плачу. Він чув, що в його серці горить якийсь огонь, якого він не може погасити, там щось котлується, вирує. І здавалося Степанові, що йому стане ось зараз так добре, так приємно, коли він доволі виплачеться, коли вилле ось тут, у своїй хаті, горе свого серця, скине з душі оцей важкий камінь.

Другого дня все село гомоніло, що Степан Заболотний запродав свою душу, перейшов у штунди і ще й свою Харитину туди потягнув. Сміялися з нього люди, показували пальцем, а діти кидали грудками, як він проходив

вулицею. Але Степанові тепер все було байдуже. Він був щасливий на новій дорозі життя. Степан став щирим членом євангельської громади, разом з своїм домом віддав своє втомлене серце Господеві, Який у Своїй безмежній любові знайшов їх у цьому світі й прийняв, як колись добрий батько блудного сина.

ПІД ВИШНЕЮ

Чудова ніч, всміхались в небі зорі,
А повний місяць виплив над селом,
Дрімив високо в ясному просторі,
Співав десь соловейко за садом.

В розкішнім сні спочила вся природа,
Лиш вітерець з травою шепотів,
Не було чути гамору народу,
А потім стих і соловейків спів.

Я сам ішов із зібрання додому
Ішов і сам з собою розмовляв,
Про це, що Бог старому і малому
На небі місце вічне зготував.

Я вперший раз почув слова спасіння,
Що то Христос й за мене постраждав,
Щоб я знайшов дорогу воскресіння,
І щоб Йому життя своє віддав.

Я підійшов під вишню і схилився,
В сльозах я щиро Господа просив,
І там в саду я вперший раз молився,
Щоб Бог також мені гріхи простив.

А в небі все всміхались ясні зорі,
З між хмар великий місяць виглядав,
Такий розкішний в ясному просторі
Своїм промінням сад весь обливав.

Була це ніч, якої не забуду...
Летіли співи півнів із села...
Христос тоді зробив зо мною чудо:
Мене Його свята любов спасла.

СТРАДНИЦЯ

(Спогад)

Ранок. Рясна роса на травах і жайворонки в голубому небі. Сонце тільки що піднялося над церквою, а ми з дідом вже вели на росу коні. Було тоді якесь свято і дід казав, що треба коням дати відпочинок — попасти їх на зеленій конюшині. Я сидів на коні, тримаючись обома руками за гриву і пильно дивився коневі під ноги. Ми їхали доріжкою попід Карповим садом, а довгі коси берез струшували на нас холодні краплі роси. Часом дід навмисне діставав батоном за гілля і роса дощем падала на нас і на коней. Тоді мені треба було обтерти обличчя, але я не мав рук, бо мусів триматися за гриву. Дід, жартуючи, сміявся. Добрий був мій дід.

А ось і наше поле. Дід попутав коні, а я тимчасом стелив його свитку під кущами ліщини. Теплий вітерець повівав з ліса, несучи з собою приємну вогкість лісової гущавини. Десь вуркотів дикий голуб і за долиною на шляху тарахкотів віз. З села долітав голосний відгомін дзвона.

— Розкажіть мені, діду, ще про казаків і татарів, — просив я.

Пригадую, що того ранку дід оповідав, як одного разу татари напали на українське село, спалили його, людей побили, а один хлопчик Петрусь сховався в коноплях, потім дав у степу знати козакам і ті догнали татарів під самим Кримом. Я слухав дідових оповідань і заснув на його колінах. І снівся мені тоді широкий степ, а на степу курган з великим дерев'яним хрестом.

Не знаю, чи довго я спав, але почувши кризь сон голосно розмову, я прокинувся. Коло діда стояло двох озброєних вершників. Один з них був у довгій військовій шинелі з перекинутим за плечима крісом, а другий в подертому піджаку, підперезаний поясом, коло якого висіло кілька гранат. Вони щось розмовляли з дідом і щось показували в напрямку ліса. Один дуже кричав, замахувався на діда нагайкою, але коли я почав голосно плакати, він тягнув назад свого коня і опускав нагайку. В ту хвилину хтось під лісом голосно засвистав і вершники,

натиснувши коней, пустилися до ліса. Я дивився, як вони, згорбившись, підскакували на сідлах і мені здавалося, що вони дуже подібні до тих татарів, про яких мені оповідав дід.

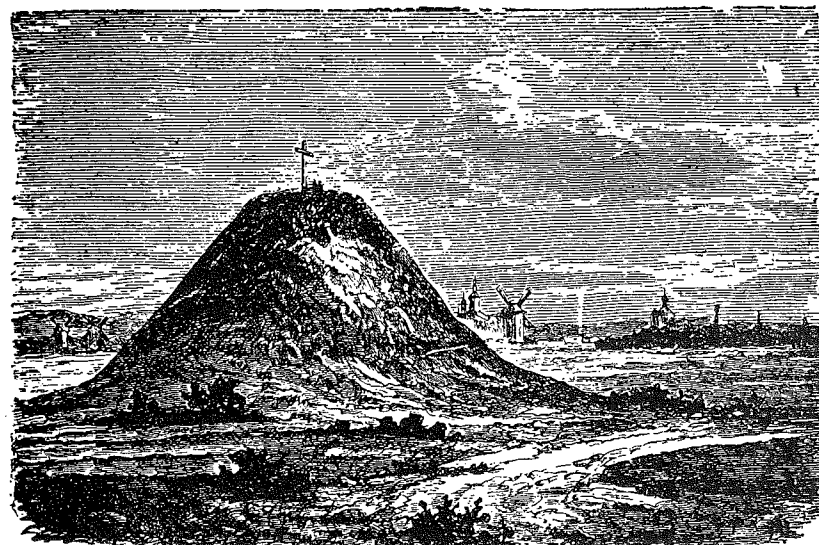
Коли вони сховалися за горбком, я спитався діда, що це були за вояки. Він мені оповідав, що тепер революція, немає царя, немає в нас жодної влади і оце потворилися різні групи вояків, які їздять по селах, грабують людей, не дають спокійно прожити.

Під лісом почувся стріл, а потім якийсь крик. Наші коні підняли голови, порскнули і знову спокійно взялися за конюшину. Ще один постріл пролунав, потім залопотіли копита коней і знову було тихо кругом. Десь тільки дзвонили далеко в селі, та перепелиці в конюшині обзивалася.

Ми вийшли з дідусем за куці. П'ятьох верхівців їхало з ліса на шлях, а коли вони сховалися на завороті хутора, ми пішли під ліс подивитися, звідкіля було чути крик. Сходимо межею над глибокий рів і бачимо картинку, яка ще й до сьогодні стоїть мені перед очима. На полі під грабовим кущем лежав молодий хлопець з пробитою на грудях сірою сорочкою і з простріленою щочкою, з якою спливала на землю свіжа кров. Недалеко від нього лежав зім'ятий його кашкет і військова торбина, рушник, кусочок мила, дзеркальце. Дід взяв рушника, накрив ним обличчя забитого і я бачив, як сльози покоїлися на його бороду. Він витер їх рукавом своєї чермерки, перехрестився і почав говорити молитву. Вітер повівав, шепотів з листям і бавився з волоссям забитого вояка. Потім дід позбирав мило, гребінця, дзеркальце, поклав усе до торбини і положив біля забитого. Перехрестився ще раз і ми пішли межею до своїх коней. Дід ішов і мовчав, думав щось і на мої назойливі дитячі питання відповідав мало, неохоче.

Того самого дня в селі всі знали, що під лісом забито невідомого молодого вояка, а тому зібралось все село, щоб належно його поховати. Дівчата сплели з квіток кілька вінків, а хлопці зробили великого дубового хреста. В кишені хлопця знайшли посвідку, з якої довідалися, що походив з Київщини і мав двадцять років. Похорон відбувся величавий. Матері, яких сини не повернулися з війни, голосно плакали. Гарно співав церковний хор, а староста села виголосив над могилою промову. Люди стояли великою лавою, слухали, кивали головами і плакали. Сонце ховалося за лісом. Над полями стелився сірий туман.

Другого дня ми поїхали з дідом орати обліг під лісом, а в полудень, коли коні відпочивали, ми ходили на могилу вояка. Вона стояла між густими кущами ліщини на невеличкій лісній прогалині. На могилі дежали свіжі ще квіти і великий жмут пшеничних колосків з синіми волошками. І так було завжди. Коли тільки ми робили щось під лісом, тоді обов'язково ходили на могилу. Робили так всі люди нашого села. Потім хтось там поставив дерев'яну лавку, посадив біля могили молоду липу. Пізніш хлопці поставили залізного хреста, поставили також залізну огорожу. Ліс там був гарний, густий. Тут було тихо. Лише птахи щебетали в гущавині і дикі голуби воркували.

І снівся мені тоді широкий степ, а на степу курган з високим дерев'яним хрестом

Одного підвечора дід приїхав з поля, попорав художу, прийшов до хати і каже:

— Сьогодні мені прийшло на думку написати листа до родини того забитого вояка. Адреса ж в мене є, а пошта вже, здається, ходить. Попробую, напишу. Нехай батько й мати знають про сина. Буду взавтра на ярмаркові й подам.

Потім взяв олівець, папір і почав писати. Виводив великою і невправною рукою грубі літери, перекреслю-

вав, щось думав, а потім знову писав. Другого дня дід поїхав до міста, а я з нетерпінням ждав його повороту. Мені було цікаво малому, як той лист має йти так далеко, далеко...

**
*

Від того часу минуло багато літ. Люди позасипали на полях окопи, забули про військові переживання. Давно вже вмер мій дід, вмер батько і я лишився сиротою. Найнявся тоді в громади на лісного сторожа і щоденно ходив по лісі, пильнуючи. Мав багато вільного часу, а тому віддавав його на читання книжок, на самоосвіту. Любив я над усе лісну тишу, оцей святий спокій Божої природи. Тому завжди заходив в найбільшу гущавину, слухав таракотіння сороки, спів соловейка, шепіт молодих осик. Найбільш для мене улюбленим місцем була таки могила забитого вояка. Там я проводив найбільше часу, читаючи Євангелію, Шевченкового "Кобзаря", твори Лесі Українки.

І знову минули роки, попливли, мов вода Горині. Я давно забувся за свою працю лісного сторожа. Тепер мав другу працю — був рахівником у нашій кооперативі. Одного разу сидів і закінчував місячний звіт праці. Надворі стояли теплі дні червня, а кучеряві молоді липи заглядали у вікно моєї кімнати. Вони кликали мене до себе, до сонця, на дозвілля, але я не мав часу.

Вмить двері моєї кімнати відчинилися і до середини ввійшла старенька бабуса. Стала біля дверей і несміливо розглянулася по стінах. Широка кімната і багато паперів на столі, мабуть зробили на стару жінку погане враження, бо я бачив, як дрібненько закліпали її очі, а уста задрижали. Поставила під стіною свою палицю, відкашелялася і почала непевним голосом:

— Я, мабуть, добродію, помилилася, але мені сказали, що це до вас маю зголоситися.

Я попросив жінку до стола і поставив їй крісло. На її темному обличчі лежав знак втоми, а покриті пилюгою босі ноги так і казали, що вони пройшли дуже далеку дорогу. Руки її були покриті грубими зморшками. Були худі й чорні. Великі її очі дивилися на мене таким благальним поглядом, що я й до сьогодні його пам'ятаю. Жаль мені було старої жінки. Я знав, що вона чогось прийшла до мене, щось потребує. Тому й сказав:

— Кажіть, кажіть, бабусю, все. Ви чогось прийшли до мене?

— Я прийшла здалека. Чую, що більше вже не змогла б йти. Але, слава Богу, що до вас вистачило мені сил прибути... Я з Київщини, з села Свиридівка, що над самим Дніпром... Це далеко. Я йшла багато тижнів... Коли наші війська прийшли на вашу Західню Україну, то я вирішила бути тут у вашому селі. Хочу вас просити, щоб ви мені допомогли. Бога буду за вас молити...

Вона подивилася на мене і хотіла побачити, яке враження на мене, молодого радянського службовця, зробить слово "Бог", яке вона вимовила твердо й виразно. Тоді я сказав їй, що я також вірю в Бога і жінка повеселішала. Вона вийняла з запазухи подертого конверта і подала мені. Я почав читати, але нічого не розумів. Коли ж прикінці листа я побачив підпис мого діда, то для мене стало все ясним.

— То ви може мати того забитого вояка, що похований в нашому лісі? — майже викрикнув я зо здивовання.

Бабуса витерла рукавом сльозу, яка скотилася на її зморшки й промовила:

— Так, це мій син. Молодшим в мене був і пішов. Потім я оце отримала цього листа, але не могла прийти, бо ж був між нами кордон. Я чекала, чекала. Чекала довго... Хочу тільки подивитися на його могилу, побачити, де він спочиває, а потім піду звідси і ніколи більш не повернуся... Я...

Бабуса ще хотіла щось сказати, але не могла промовити слова. До глибини душі було мені жаль цієї жінки. Вона була виснажена, худа, обдerta, але велика материнська любов заставила її пройти далеку дорогу, щоб побачити місце, де її улюблений син спочиває. Пригадався мені той день... Було це давно, давно. Я тоді бачив смерть її сина, був учасником його похорону. Тримав у руках дідового листа і спомини так і попливли в моєму серці.

Стара жінка відпочила в нас і того таки самого дня під вечір я вирішив показати їй могилу її сина. Ми йшли обоє до ліса, а навколо нас розливалися співи пташок. Я приглядався до старої жінки і бачив, що з кожним кроком, як ми зближались до ліса, лице її приймало якийсь побожний вигляд. Я бачив, що вона багато переживала, боролася з собою, а тому оповідав їй про сина, лагідно намагався потішити її, заспокоїти. Бажалося мені приготувати її до тієї хвилини, коли вона вперше побачить дорогу могилу.

Повз білу гречку спускаємося з гори. Чути, як в лісі крякнула ворона, зашуміли дерева. Бабуса йде спереду

мене і я бачу, як вона від часу до часу здригається. Вона опирається на палицю і трохи прикульгує на ліву ногу. Входимо між кущі ліщини. Показую бабусі лісну доріжку, що веде вправо і йдемо разом. Під високим дубом звертаємо в густі кущі. Колись тут, як пригадую, була продопкана стежка, але тепер заросло все травою й ліщиною. Йду вперед і роблю для бабусі стежку, а вона ступає в мої сліди. Ще кілька кроків і ми були на місці. Кругом нас були густі кущі, крізь які пробивалися гострі проміння сонця. Між тією гушавиною стояла молода липа, а під липою чуть помітний горбочок з похиленим залізним хрестом. Серце моє чомусь задрижало, за плечима пробігла струя холоду. Я взяв бабусю за руку:

— Ось тут спочиває ваш син, — кажу.

Вона обережно поступила до хреста і стала на коліна.

— Сину, я таки прийшла до тебе, — промовила голосно і почала цілувати землю. — Прийшла, щоб подивитися, де ти знайшов собі місце спочинку...

Худими руками обіймала залізного хреста, могилу й жалісно приговорювала:

— Сама я, синочку, лишилася на світі... Гірко мені... До тебе прийшла... Сину мій!...

Я відійшов трохи далі в кущі й собі заплакав. Мені було жаль тієї старенької бідної жінки, що здалека прийшла вилити на синовій могилі свій жаль, своє велике горе. Я стояв за кущами й не хотів перешкоджати їй. Перед моїми очима пропливали тривожні думи. Бачив в уяві свого діда, пригадав, коли був сторожем того ось лісу, ходив на могилу, клав тут квіти, пильнував її. Багато чого забулося, але все тепер оживало в пам'яті, виринало ніби з води.

Коли ми поверталися до села, бабуся мені оповідала про себе. Була вона колись багатою жінкою, мали двох синів, які вчилися в Києві. Старший син загинув під Крутами, а молодший ось тут спочиває. Під час голоду помер її чоловік, а вона за жебраним хлібом вижила аж до сьогодні. Тепер немає куди йти, бо ніде на світі немає свого дому.

Другого дня ми радилися вдома і вирішили затримати стару жінку в себе й доглянути її до смерті. Примістили ми її в окремій кімнаті й оточили теплою опікою. Вона пасла на толоці наші гуси, часом допомагала мамі отіпати коноплі. Завжди ходила до лісу на могилу свого сина, носила туди зілля, різні квіти. Сиділа там довго, ча-

сом до самого вечора і не раз мені доводилося ходити за нею до лісу й кликати додому.

**
*

І ще минуло кілька страшних років. Надворі були останні дні березня 1944-го року. Танув останній сніг, а в голубому небі заспівали перші жайворонки. Зо сходу посувався фронт і голосні постріли чулися кілька кілометрів за селом. Весняний вітер приносив гіркий запах пожарів, бо німці, відступаючи, палили села, а людей ловили й гнали до своєї неволі. Я покидав своє село й мусів іти в чужий і незнаний мені світ. Нас гнали з села, а коли минали ворота Прокопа Зарічного, я побачив, що під його хатою сиділа на призьбі і грілася до сонця стара жінка. Я підійшов до неї:

— Будьте здорові, бабусю, — кажу, — я йду в далеку дорогу, може й без повороту. Не знаємо, куди поженуть... Може й не побачимося більше... Будьте тут, потішайте мою матір, бо й вона сьогодні губить свого сина. Не плачте і будьте здорові...

Бабуся обійняла мене й поцілувала мою голову. Кілька моїх гарячих сліз впали на темні зморшки її руки. З дороги кричав сердитий німець...

Ми виходили великим гуртом з села. За нами здіймався голосний плач жінок і дітей. Далі за селом, за темною смугою лісу, чулися постріли і до голубого неба підносився дим. Це села горіли. Взавтра, а може й сьогодні ще така сама доля спіткає й моє село. Там залишилася дорога родина, мати, сестри, брати.

Як гуси, ми йшли довгим шнурком, а кругом нас їхали озброєні німці. Сонце сяло в небі голубому. Була весна. Гарна волинська весна. Я оглянувся і побачив ще як під Прокоповою хатою, зігнувшись, стояла стара жінка й плакала.

Здавалося, що чужа мати виряджала чужого сина в далеку путь. Та то так лише здавалося, бо хіба оця мати-страдниця чужа мені?...

В ЧУЙ...

Вчуй, Спасителю, ридання;
Бачиш, журно й гірко жить.
Дай забути нарікання,
Поможи Тебе любити.

Бачиш — слабнуть юні крила,
Розстелився скрізь туман;
Надірвалась моя сила,
Вне вітер — гураган.

Дай, щоб стихло гучне море,
І щоб вітер перестав,
Щоб всміхнулись з неба зорі,
Щоб Тебе я прославляв.

Вчуй, Спасителю, благання,
Поможи Тебе любити;
Зміни в пісню всі ридання,
Дай для Тебе тільки жить.

В ДОРОЗІ

О, Боже, вчуй молитву, — я благаю;
Не дай в життєвім морі потонуть,
Ти бачим Сам, як хвилі налягають,
І човен мій побитий заливають,
А впереді ще невідома путь.

Плету вінок не з квітів, не з калини,
Хай чашу горя вип'ю до кінця...
Спасителю, я кличу без ушину,
Не кинь мене, без Тебе я загину;
Ти бачиш, як стомивсь я та охляв.

Далеко десь огні горять й згасають
І знов зірвався лютий буревій,
І знову човен хвилі заливають...
Не допливу, бо сили покидають...
До Тебе кличу, Боже дорогий!

І бачу я: неначе тінь по хвилях
Спаситель мій на поміч мені йде;
І чую я: О, ти, слабкий, безсилий, —
Лиш вір! Тебе я виведу з могили
Й життя до тебе знов прийде.

НАРОДЖЕННЯ

Вечір. Сонце давно зайшло за сивий обрій, залишаючи на небі червоні смуги зарева. Ліс співав свою вечірню пісню, а земля спокійно спала під килимом снігу. Маленьке село розкинулося під самою горою. Влітку тут було гамірно й весело. Співали пташки, а сади хвилювалися морем зелені. Тепер все змінилося. Замоккли пташки, і річка біля школи покрилася грубими кригами льоду. Лише кілька ялинок над дорогою зберігали свою свіжість, шепочучи щось своїм зеленим віттям. Тією дорогою йшов утомлений дідусь, опираючись на кострубату палицю. На ньому приношена кожушина і велика тепла шапка. Коли він підійшов до самого села, надворі починало темніти. Дідусь став на дорозі й задумано дивився на недалеке село. Покриті снігом хати дрімали в перших сутінках вечора, а над ними підносилися догори пасми сивого диму. Дідусь постояв хвилинку і пішов до села. Сьогодні він думав зробити багато більше дороги, але не вдалося. Не ті роки, що колись і не та сила. Тепер уже пізно, мороз і в минати село небезпечно. Тому вирішив десь у селі переночувати.

Коли ввійшов до села, повернув на перше подвір'я і постукав до брами. За брамою почувся голос собаки. Потім вийшов господар у довгому кожусі, в сивих валянках.

— Ви чого потребуєте, діду? — запитався голосно і ніби сердито.

— Хотів би просити вас, господарю, щоб дозволили мені в себе переночувати, — відповів несміливо старець. — Опинився в дорозі й досить утомився. Чимало сьогодні пройшов... А тут і ніч, мороз...

Старець ще хотів щось сказати, але господар різко йому перебив:

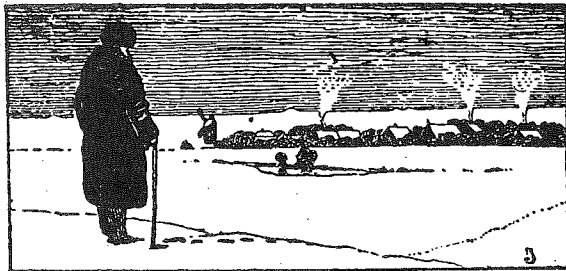
— А що ви думаєте, що в мене захожий дім чи що? Над дорогою хата і всі пхаються сюди. От ідіть далі в село, зайдіть до старости й нехай він дає вам квартиру. Спокою немає навіть у свята... Нещастя...

Господар зачинив браму, а старець залишився на ву-

лиці. Витер рукавом сльози, які витискав мороз і помандрував далі.

Минав брами заможних дворів, але ніде вже не мав охоти проситися на ніч. Аж тепер він згадав, що сьогодні Свят-Вечір, кожна родина сидить разом біля свого стола і ніяково йому, чужій і незнайій людині порушувати родинний спокій. Тому йшов поволі селом. Біля церкви звернув на одне подвір'я і вирішив ще тут попроситися. Господар саме напував худобу. Побачивши старця в воротах, він поставив відро і пустився до воріт. І не успів дідусь проговорити слова, як господар скоро заперечив:

— Я з охотою прийняв би вас, але діти приїхали на свята додому, в мене ж тільки одна хата, а вам таки найкраще звернутися до старости. Він живе на другому кінці села... Будете йти біля кооперативи, потім наліво, а там далі вам хтось покаже... Спитаєте, де старостів двір...

Задумано стояв і дивився на недалеке село.

Старець низько похилив голову і пішов на вулицю. Так він дійшов аж до кінця села. Остання хатина стояла на горбочку, а в маленьких вікнах блимало вже світло. Дідусь бажав зайти ще сюди, постукати до дверей, але нараз пригадав собі, що десь тут недалеко села, на хуторі колись жив давній його приятель Гапон, з яким вони колись разом були у війську, в одному полку і в одній роті. Потім працювали разом далеко в місті і були собі дуже близькі. Пригадавши це, старець поставив коміра, насунув на вуха башлика, тісніше підперезав кожущину й пішов за село. Навколо нього тягнулося безмежне снігове море, а холодний вітер піддував його кожущину, шарпав за поли і кусав за бороду. Незабаром згасли далекі світла села. Було тільки поле, сніг і старенький дідусь, що опирався палицею і йшов поволі засніженою дорогою. Сніг падав йому на шапку, на плечі, засипав сліди. В голові дідуса снувалися думки. Свят-

Вечір. Різдвяна ніч. Як то добре цього вечора сидіти при теплій печі, при столі, в хаті й разом з людьми святкувати це велике свято. Як то добре...

Дідусь віддався докучливим думкам, згадав минулі літа, буйну свою молодість. Ніколи він не сподівався, що на старість не буде мати де прихилити своєї голови, буде всіма забутий, опущений. Пристанув на хвилину, потер полою кожуха чоло і пішов далі. Оглянувся навколо, але окрім снігу нічого більше не бачив. Почав шукати в глибокому снігові дороги, щоб не зблудити.

За хвилину втомлений його зір спочив на чорних плямах, що видніли праворуч дороги. Був це ніби ліс, ніби якийсь хутір. Старому привидилося, що там блисло світло. Він зійшов з дороги і, копаючись в глибокому снігові, пішов туди. За якийсь час старець опинився між густими кущами ліщини, між якими стояла стара солом'яна хата. В маленькому вікні блимало світло. Старець підійшов під двері й голосно постукав. За дверима почувся чийсь кроки. На порозі став незнайомий господар.

— Добрий вечір, Гапоне, — сказав старець, підступаючи до порога.

Господар пізнав голос старця.

— Калістране, а ти де тут взявся?... Ходи ж до хати, ходи... А то що, чудо якесь?...

Господар узяв дідуса за руку й допоміг переступити поріг. В снігах поцілувалися в темряві, а потім увійшли до хати. Дідусь скинув з плечей торбу і башлика. При світлі лампи давні приятелі придивилися до себе й побачили, що вони змінилися, постаріли, змарнувалися. Гапон ще тримався краще, але Калістран зовсім піддався. Волосся біле, ніби сніг, обличчя пооране зморщками важких переживань. Він тепер сидів біля накритого сіном столу й уважно розглядав по хаті. Відразу побачив тут якусь зміну від того часу, коли перед восьми роками тут був, але не смів нічого Гапона питати.

— Кажі, Калістране, кажі, де ж ти тут з'явився? Але й змінився ти, худий, сивий... Ось бери вареники, капуста. Сложивай, а потім будемо говорити. Їж... У мене, слава Богу, є. Принесли люди з села... Бачу, що ти втомлений...

Калістран присунувся ближче до столу, наклав до миски куті, перехрестився й почав їсти. Їв і розмовляв зо своїм приятелем, розпитував його про все. І аж тепер довідався від Гапона, що п'ять років тому померла його дружина, минулого року при дорозі земля забила сина

і він сам залишився. Живе ось так на безлюдному хуторі, але почувується тут щасливим і задоволеним. Свого поля не обробляє, віддав в оренду, але пильнує громадського лісу, що простягнувся недалеко хутора. І полюбив він свою працю, полюбив оцей ліс і звідси нікуди не думає йти. Своя хата, сад, а люди з села дбають про нього, приносять йому все, що треба.

Калістран слухав, а потім таки не видержав і спитався:

— А що це в тебе за напис на стіні? Бачу, що ти вже й читати вмієш, бо книжка лежить на столі. То добре, але я так і залишився темним, неграмотним...

— Про це будемо потім говорити, а тепер їж, підкріпляйся й грійся, — відповів господар. — Маємо час, бо ж ти в мене будеш усі свята... А може й далі будеш, аж до весни, може й назавжди. Ти ж самотній, всеодно не маєш куди йти, а тут будемо разом жити... Так... Ну, їж, їж... Бери, це пироги з грушок.

Коли Калістран повечеряв, Гапон присів біля нього і присунув до себе книжку, що лежала на столі.

— Тепер прочитаю тобі оцей текст на стіні, — сказав. — Там написано так: Не бійся, тільки віруй! Це зо Слова Божого, з Біблії. Ти чув коли про Біблію?

— Чув, але ще не бачив.

— То дивись, оце і є Біблія. Свята Божа книга... Тут виложена дорога нашого спасіння.

Калістран здивовано подивився на Гапона і торкнувся рукою книжки. Відкрив обгортку і знову закрив.

— Ах, всеодно я сліпий, — промовив, — нічого тут не бачу. Колись у мого батька була слов'янська Євангелія. Приніс, як ходив до Києва... Але Біблії не було. О, я чув про Біблію. Кажуть, що це свята і найстарша книга на світі й немає такої людини, щоб її всю перечитала.

Двох давніх приятелів посідали над недоїденою кутею, поклали руки на сіно й розмовляли. Тепер Калістран навіть не відповідав, а все говорив Гапон. В Калістранових очах він був тепер таким великим і розумним, як ніхто інший. Уміє ж він читати і навіть має Біблію. Це ж не що-будь... Який він мудрий той Гапон. Ось він відчиняє велику книгу, кладе свого чорного порепаного пальця на сторінку, щось думає, ніби набирається сили, а потім читає. А читає виразно, з натиском на кожне слово, зрозуміло, а найголовніше, що читає по-нашому, по-українськи. І для Калістрана чомусь так дивно, незрозуміло. Чи ж то може бути, щоб така свята книга була написана по-нашому?... Він ще такого не чув ніколи.

А Гапон, дочитавши до кінця, перекинув ще одну сторінку і читав далі:

— А в тій стороні були пастухи, що пильнували на полі, й нічної пори вартували отару свою. Аж ось ангол Господній з'явивсь коло них, і слава Господня осяяла їх. І вони перестрашилися страхом великим. Та ангол промовив до них: "Не лякайтесь, бо я ось благовіщу вам радість велику, що станеться людям усім. Бо сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, що Він Христос Господь..."

Гапон закрив Біблію, але Калістран узяв його за руку і просив:

— Нащо ж ти, Гапоне, закрив? Читай, читай далі. Я ще ніколи такого не чув. Читай...

— Почекай, я буду читати, тільки хочу тобі дещо пояснити. Ось чуєш, народився Спаситель, що Він є Христос Господь. Це слово на сьогодні, на Різдво. Всі люди його святкують, але не всі знають його значення. А це ж день, коли Христос народився для того, щоб спасти людину з гріхів, прийняти її до Себе, примирити людей з Богом, з Отцем. Тому Христос і зветься Спасителем, бо в іншому місці написано, ось слухай, дивися... І вона вродить Сина, ти ж даси Йому ймення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів... Бач, Калістране, тому й Христос називається Спасителем. Він і тебе хоче спасти від твоїх гріхів, хоче все тобі простити... Так, Калістране, Він усім прощає гріхи, хто до Нього приходить...

Калістран дивився на свого товариша, ніби їв кожне його слово. Він мав у цю хвилину таке почуття, ніби він знаходиться не на самотньому хуторі, не в хаті свого старого приятеля, а в церкві. А Гапон, як справжній священник, як пророк, стоїть біля стола, водить пальцем по книжці і читає, читає... Потім нерухомо тримає палець на одному місці, роз'яснює прочитане і читає далі.

Було вже пізно. Надворі здійнялася хуртовина і кидала снігом у вікно. Крутилася навколо хати, свистала в комині, рвала зо стріхи солому. Обидва приятелі в мовчані стали з колін. Молилися після читання Біблії, перед тим, як піти на відпочинок.

— Ти полізеш на піч, Калістране, — казав Гапон, — бо ж ти таки намерзся, а я спатиму ось тут на ослоні. Я приставлю собі ще одного стільця... Я думаю, що ти вже тут зо мною назавжди залишишся. Будемо не тільки приятелями, але відтепер будемо братами у Христі... Бач,

добре, що не прийняли тебе в селі. Був би минув старого товариша...

Калістран стояв і не мав слів, щоб щось сказати. Після цього, як він молився з Гапоном, йому так добре на серці, так тепло і солодко. Він не знав, чому це так, але знав це Гапон. Він знав, що це від того, що сьогоднішнього Святого Вечора Христос народився в серці його старого приятеля Калістрана.

РІЗДВЯНЕ

Чогось мені на серці гірко, гірко,
На мою душу горе налягло...
Давно зійшла святовечірня зірка,
Дрімає в сні засніжене село.

Сиджу один в чужій, холодній хаті,
Блимає сумно лямпа над вікном...
Бажається мені в цей вечір знати,
Чи сяє зірка й над моїм селом?

Чи ще стоять солом'яні там стріхи,
Притрушені периною зими,
Де я бувало дознавав утіхи,
Як щадрувати бігав із дітьми.

Мороз скрипить, вувало, під ногами,
Ми спішимо юрбою на гору.
І кожний з нас з маленькими санками
Идем зустрічатъ святочную зорю.

А потім всі, пухким, глибоким снігом
Щасливі ми мандруєм до села...
О, скільки ж то було тоді потіхи,
Яку різдвяний вечір посилав!

Минуло все... Тепер я сиротою,
Сумую сам в далекій стороні.
Співає, чую, радію за стіною,
І сумно й гірко, гірко тут мені.

Сиджу один в чужій, холодній хаті,
Блимають ясні зорі за вікном...
Бажається мені в цей вечір знати,
Чи сяють зорі й над моїм селом...

ХРИСТІЯНИН

Микита був неписьменною людиною, як і багато інших його односельчан. Але з хвилиною, коли він почав відвідувати євангельські Богослуження, в його душі появилася велике бажання навчитися грамоти. Йому було просто соромно сидіти на Богослуженні, коли інші тримали співаники, а він мусів кожну пісню вивчати напам'ять. Він знав, що письменній людині скрізь краще. Особливо він мав бажання іншим людям свідкувати про Христа, але коли він неписьменний, то що ж він може говорити. Треба ж звірити, знайти в Євангелії відповідні місця. Пояснити, показати чорне на білому, щоб не було жодного сумніву.

За короткий час Микита досягнув своєї мети. Він навчився читати і тепер, ідучи на Богослуження, завжди ніс під рукою Біблію і співаника. А коли їхав на поле орати, чи сіяти, то ніколи не їхав без друкованого слова. Брав з собою книжку і в часі спочинку прив'язував коням до дишла опалку, а сам сідав на возі й читав. Коли їхав до млина чи на ярмарок, то також ховав до кишені Євангелію, бо знав, що зустрінеться з новими людьми, яким треба буде щось сказати про Бога.

Сьогодні Микита також збирався на ярмарок. Бажав продати свого коня, який останньо почав чомусь дуже натуритися. Тому сьогодні Микита встав дуже рано. Поробив удома все, що треба, а коли сонце стало над коморою, він уже їхав верхом за село. Кругом нього зеленіли жита, а долинами стелився сивий туман. У траві дзвонили польові коники, співали перепелиці. Микита проїхав біля свого поля, поглянув на пшеницю, переїхав долиною, недалеко Гончарового хутора і виїхав на головний шлях. Біля Гончарової хати стояли люди, мабуть також збиравалися на ярмарок. Висока липа стояла біля самої хати, трохи заслонюючи її від дороги. Трохим минув хутір, підігнав коня і почвалав рессю.

Приїхавши до міста, Микита завів коня на торговицю і прив'язав до паркана. Висипав з мішка привезену з дому конюшину, а сам сів під парканом. Чекав, поки хтось прийде і спитає ціну за його буланого. Кінь жував паху-

чі червоні квіти і йому зовсім було байдуже, що він може сьогодні перейде до нового свого господаря.

Торговиця почала заповнюватися людьми. З усіх кінців сходилися кремезні дядьки, з довгими вусами, з кудлатими шапками, з сивими бородами. Везли вівці, свині, гуси, телята. Кожний мав щось купити чи продати, бо ж це тільки один раз на тиждень в їхньому місті ярмарок. З'явилося також кількох худих, високих циганів, які розмахували батогами, галасували і бігали по торговиці. Один з них прибіг до Микитового коня, схопив його за голову, шарпав за гриву і пильно дивився в зелені від конюшини зуби. Потім підніс копито, щось там потиснув, потягнув за хвоста, штовхнув пужалном у правий бік і пішов до інших коней, що стояли рядом під парканом. Обійшовши навколо торговиці, циган знову повернувся до Микити.

— Скільки просиш за цю шкіру? — сказав циган, шарпаючи коня за гриву.

— Це не шкіра, а живий кінь, — відповів спокійно Микита. — Ним ще можна робити, але я тобі його не продам. Продам його якомусь господареві до роботи, а не на перепродаж.

— Скільки йому років? — знову циган.

— Цієї весни шостий рік пішов.

— Я його куплю, бо мені треба коня. Я не для перепродажі, а для себе. Потребую їздити. Розумієш?...

— Кажу, що не продам тобі, то й не продам, — відказав твердо Микита. — Я його сам викормив, пильнував і хочу його продати господареві. Це кінь не на гандель, а до праці. А ти не кажи, що купуєш для себе. Другого четверга приведеш його сюди і будеш божитися, клястися, що викормив його з маленького лошати, що знаєш його, як свої старі чоботи. Не продам... Йди собі до інших. Коней багато.

Циган подивився на Микиту, сплюнув на землю і сердито відійшов. До Микити підступив якийсь селянин.

— Чи продаєте цього коня? — запитався.

— Так, продаю.

— Скільки ж просите за нього?

— Сімдесят золотих.

— А скажіть так широко, добрий кінь?

— Добрий, сильний і не дуже ще старий. Робити можна ще добрих кілька років.

— Пощо ж ви продаєте, коли добрий кінь? — допитався незнайомий селянин, оглядаючи коня.

— Тому хочу продати, що останньо почав чомусь натуритися й кульгати на ліву ногу. Через це й продаю. Може в кого іншого він поправиться, може... Я кажу правду, а ви собі дивіться.

Селянин заглянув коневі до рота, потиснув за хребет і відійшов.

До Микити присів знайомий сусід Савка, що й собі без жодного діла вештався по торговиці.

— Слухай, Микито, — сказав Савка, — коли будеш

Висока липа стояла біля хати, заслонюючи її від дороги

так продавати коня, то ти його ніколи не продаси. То ярмарок і так говорити, як ти говориш, не можна. Пощо ж ти сказав тому чоловікові, що твій кінь натуриться й кульгає? Де ж таке можна признатися? Тобі треба було казати, що купуєш поле, або судишся, чи потребуєш віддати податок. Де ж ти бачив... Це торговиця і тут, як не збрешеш, то й не продаси.

— Я розумію, Савко, — виправдовувався Микита, — але інаče я не можу. Він питався мене пощо я продаю коня, то я йому і сказав. Правду сказав, бо так є.

— Але це ж ярмарок, Микито, торговиця, цигани, ліваранти...

— Добре, Савко, добре. Євангелія одна для всіх і навіть для циганів. І правда одна... А як ти думаєш, Савко,

я повинен бути християнином тільки вдома, в церкві, а на торговиці ні? Тут маю казати неправду? Я не можу інакше, Савко... Почни ти читати Євангелію й побачиш, як тобі буде важко казати неправду, обдурювати когось. Я, як продам, то добре, не продам, — поведу додому..

В тому часі до коня підійшов інший покупець. Так само, як інші, він заглянув коневі до рота, шарпнув за гриву і наступив ногою на копито.

— Продаєте, дядьку, буланого? — запитався.

— Так.

— Скільки жадаєте? Але кажіть так, щоб не торгуватися. Я можу його купити. Мені треба до пари, бо й в мене є такий буланий. Кажіть...

— Та, дайте сімдесят п'ять і буде ваш, — відказав Микита.

Селянин ще раз оглянув коня. Потім казав Микиті провестися його по торговиці, а сам дивився, як кінь ходить.

— А скажіть, будь ласка, чи не хворіє він коли і через що кульгає на ліву ногу? Скажіть так по-християнськи, бо я бідний чоловік і купую його не для гандлю, а для себе.

— Останньо почав потрохи хворіти, але не часто. Раніш ніколи не хворів. Також накульгує трохи, як бачите. Це від минулого тижня.

— А які ще має хиби?

— Часом ще натуриться, але не завжди... Хочете, то купіть, я кажу правду... Я християнин і кажу так, як є. Діло ваше. Не подобається, шукайте інших.

Савка стояв осторонь, посміхався з Микити, але не хотів торкатися чужої справи. Йому тільки було дуже цікаво знати, чи хто купить Микитового коня.

Селяни торгувалися. Давали один одному правичі, розходилися, але покупець таки знову вертався. Нарешті погодилися. Микита порахував гроші, зав'язав у вузлик і далеко сховав за пазуху. Взяв порожнього мішка під руку, а багата віддав новому господареві. А коли прощалися, вийняв з кишені маленьку брошурку і дав покупцеві.

— Візьміть оце, якщо грамотні, — сказав. — Почитаєте вдома. Це релігійна книжечка... Про Бога пише.

Пкупець сховав брошуру до кишені і подав Микиті руку.

— Дякую, дякую... Я, звичайно, неграмотний, але мої діти ходять до школи. Дам їм, щоб читали. Вони люблять книжки, отримують якісь газети. Дякую...

Від цього ярмарку минуло два роки. Микита давно забув свого проданого коня. Тепер мав іншого, високого, працьовитого. Була субота. Микита, впоравшись з роботою, сидів біля воріт, дивлячись на дорогу. З поля поверталися отари овець. За тополі панського двору сідало сонце. Микита сидів і не спостеріг, як за ним на стежці, що вела до лугу, йшло двоє незнайомих людей. Зрівнявшись з Микитою, старший вже мужчина сказав:

— Ви мене напевно не пізнаєте, але я вас пізнав. Пригадуєте, два роки тому я купив у вас буланого коня? Га?... Не пізнаєте? На торговиці... Ви мені тоді дали маленьку книжку. Оцю, бачите?...

Микита аж тепер пригадав.

— Так, пригадую, — сказав. — Прошу сідати. А як там буланий справляється? З нього був добрий конина, але мені треба було його продати. Знаєте, як то в господарстві...

— Справляється він добре, навіть дуже добре, — казали на переміну прибулі. — Ми власне прийшли вам подякувати за доброго коня. І не тільки за коня, а за щось більше. Ми дуже вам вдячні.

Микита дивився на прибулих людей, припрошував сідати на лавку біля воріт, але не розумів, за що б вони йому мали дякувати.

— Не маєте мені за що дякувати, — казав. — Я вам дав коня, а ви мені заплатили. І це все.

— А ось за цю книжку ми вам дякуємо, — казав один. — Коли я тоді прийшов додому, то вечором і дав своєму синові її читати. Він читав, а ми слухали. Потім він знову читав і читав. Ця книжка зачепила наші серця. На кінці цієї книжки була якась адреса, ми туди написали листа і нам прислали більше різної духовної літератури, прислали Євангелію. Наші діти читали нам цілими вечорами, а сусіди сходилися слухати. В сусідньому селі почули про нас люди, що також читали Слово Боже, віруючі. Вони прийшли до нас, зробили в нас євангельське зібрання... І ввесь наш дім навернувся до Господа. Минулого року ми прийняли святе по вірі хрещення, а тепер вирішили прийти до вас і подякувати вам за це. Ми вас не знаємо, але думаємо, що ви наш брат у Христі...

Микита став на ноги. В очах його блищали сльози.

— Так, я ваш брат, — сказав схвильованим голосом. — Господь зробив чудо, що я й не сподівався. Забувся вже... Але, слава Йому. Він добрий наш Господь і знахо-

дять своїх дітей різними дорогами... А тепер ходять до хати, ми раді таким гостям, рідним своїм у Христі.

Вони всі пішли на подвір'я. В хаті Микита розказав дружині про те, що зробив Господь. Від цього часу він ще з більшою горливістю розсівав друковане євангельське слово, бо переконався, що добре зерно ніколи не пропадає, але свого часу принесе бажаний овоч.

ВЕСНЯНЕ

Як згине сніг, і гай зазеленіє,
І квіти рясно всяди зацвітуть,
І сонце землю втомлену пригріє,
Струмочки з гір в долину потечуть.

І вийдуть кури грітися під плотом,
Примостяться горобчик за вікном,
А потім бузьки прилетять здалека,
Кружлятимуть у небі над селом.

І клич весни далеко пролунає,
Зрадіє все: рослина й пташина,
І все хвалу Творцеві заспіває,
Що вже прийшла сподівана весна.

Мій друже — брате, втомлений душею,
Кохай життя і молодощів дні.
І поки сонце світить над тобою,
Веселим будь, як пташка навесні.

Бо прийде час і серденько зів'яне,
Як той листок, що восени впаде,
А на душі і сумно й гірко стане
Бо молодість удруге не прийде.

Христос Тебе до Себе закликає,
Збудися ти мерщій зо свого сну,
І Він тобі відчинить двері раю
І дасть пізнати радісну весну.

СУМЛІННЯ

Брат Трохим уже давно не був у зібранні. Його фарма лежить далеко від міста і він ніяк не може справитися з роботою, щоб хоч раз на тиждень, в неділю бути на Богослуженні. Ось він тількищо зібрав конюшину, змолотив пшеницю, а тут, дивись, і овес уже побілів і похилився до землі. До цього ще й трактор зіпсувався і Трохим мусів був кілька днів чекати, поки поправлять. Отаке фармарське життя. Турботи за турботами, аж голова кружиться. Коли б він так жив у місті, то напевно ніколи б не проминув жодного Богослуження, але фарма — інша річ. Не одірвешся. А прогаїш час, нагоду, тоді й конем не доженеш. Трохим відчував, що це недобре, не по-християнськи залишати свої Богослуження. Колись він іншим про це нагадував, але сьогодні не ті часи, що колись. У місті справа інша. Там у неділю кожен вільний і було б навіть великим гріхом не піти на Богослуження.

Але сьогодні неділя і Трохим вирішив поїхати до міста. Він приготував своє щойно куплене авто, налив бензини, а до кишені, на всякий випадок, поклав кілька п'ятидоларових папірців. Узяв Біблію і поїхав.

Рівна польова доріжка снувалася між густими кущами, а далі за кущами тягнулося довге Трохимове поле, покрите морем зрілої пшениці. З другого боку кущів паслися в огорожі його вівці, корови, а далі знову поле і ліс. І це все його, Трохимове. Ідучи дорогою своєї фарми, Трохим пив запах поля і так йому було добре на серці. Це ж таке велике багатство. Поле, ліс... Це все вартує чимало грошей. І Трохим пригадав своє минуле нужденне життя в рідному краю, пригадав початкові труднощі в Канаді і йому хотілося затримати авто ось тут посередині дороги, стати під цим ось кущем, де він колись нераз плакав і молився, впасти тут на коліна і дякувати Богові, за все, що Він йому дав. Але Трохим цього не зробив, бо недалеко була дорога, що вела до міста і його авто легенько вкотилося на головний шлях.

На десяту годину він був уже біля молитовного дому. Поставив авто на вулиці, а сам пішов до дому. Богослуження вже розпочалося й Трохим тихенько взяв біля

порога співаника, сів на самому заді. Залунала пісня й відгомоном летіла на вулицю крізь відчинене вікно. "Отче Небесний, Боже Могучий, Ти — Утішитель, Дух правди Ти"... Трохим дуже любив ці слова і рідну свою мелодію. Він її знав ще із старого краю. Це його улюблена пісня.

Ось і вийшов старенький брат, пресвітер. Поклав на столі Біблію й почав читати. Потім молилися, співав хор, а малі діти деклямували вірші. Сьогодні було якесь особливе Богослуження, а Трохим удома навіть і не знав. Він був би взяв і своїх синів, коли б хто був його повідомив.

Після ще одного хорового співу брат диякон вийшов наперед і оголосив, що сьогодні буде особлива грошева збірка на діло Боже. Він довго й настирливо домагався щедрої пожертви, бо скрізь така велика потреба. Наші школи, часописи, наша місія, Європа, скитальці... Трохим слухав і ця мова диякона була для нього такою знаною, докучливою. Йому здавалося, що Богослуження тільки з того й складається, щоб зібрати гроші. Це ж таке низьке перед Богом. Так... Бог же не потребує грошей, найголовніше, щоб людина віддала Йому своє серце. Його ж увесь світ, усі багатства, небо, земля, моря. А гроші? Пощо Йому наші гроші, ота мамона?... Пощо?

Велика тарілка пішла між кріслами й скоро зближалася до Трохима. Він вложив до кишені руку і знайшов там якесь грубе стебло і дві монети. Пізнав пальцями, що це десять центів і кводер. А тарілка вже минула Коваленків і переходила на останній ряд крісел. Трохим вийняв обидві монети, відкрив долоню й подивився. Кводер і десять центів. Непомітно пустив кводра до кишені, а десять центів затримав у руці. Намірявся вже покласти на тарілку десять центів, але нараз сумління проговорило до нього і він миття вийняв кводра. Коли прийшла тарілка, він високо підніс руку і вкинув його на тарілку. Кводер навіть не брязнув, замотавшись в зелені папірці. Трохим опустил руку, поклав на колінях співаника і думав:

— Таки перемога на мойому боці. А то диявол завжди хоче, щоб було по його. Мало що не вкинув десять центів. Ач, яка спокуса... Але, слава Богу, переміг себе... Таки кводер. Два рази більше... І добре, що вкинув... З кожного по кводрові і таки збирється трохи гроша...

Тарілка пішла далі, між кріслами, але Трохим не чув, щоб брязчали гроші. Він бачив недалеко себе свого сусіда Данила. Коли тарілка прийшла до нього, він непомітно поклав на неї якогось папірця. Трохим добре не бачив, але йому показалося, що це було п'ять або десять долярів. Ось і Фведот, що працює на нічній зміні в якійсь

Трохим сів на стілець і задумався.

там пекарні. Заробляє стільки, що насилу можуть вижити з родиною, але коли біля нього проходила тарілка, він поклав на неї два доляри. Тепер Трохим добре зауважив. Два доляри. І цей так поклав, щоб мало хто бачив. Не думає, що він дає багато, а може й соромиться, що мало. Інші також клали папірці і за хвилину повна тарілка з грішми стала на столику біля піано.

Трохим сидів на останньому кріслі, перекидав сторінки співаника і чув, що йому так недобре. Щось біля серця смочче, в'ялить, ріже. Стали на молитву, але Тро-

хим чомусь не міг молитися. Не мав слів. Стояв так між своїми братами і сестрами й навіть не міг піднести очей. Він чув, як сильно билося його серце, палало обличчя. Після молитви сів, але ні на кого не подивився. Соромно йому було і болуче. Він, Трохим, майже найбагатший член церкви і кинув кводра. Приїхав раз на чотири місяці до церкви і дав Богові кводра, четверту частину одного тільки доляра... двадцять п'ять центів... І ще й як кинув. Кинув, щоб усі бачили... От пожертвував...

Трохим дістав нишком свого капелюха, потиснув дяконові біля порога руку і вибіг надвір. Хотілося йому, щоб хоч після Богослуження не побачитися з пресвітером, не зустрітися з іншими братами. Тепер йому здавалося, що всі бачили, коли він кидав свого кводра. Щоб був хоча не підносив так високо руки. Напевно всі бачили...

Трохим сів до авта і виїхав на вулицю. Минав дорогою авта, минав якісь реклями, але майже нічого не бачив. Спішив. А під серцем не переставало смоктати, не переставало в'ялити. Трохим пускав швидче авто, скакав по вибоїнах несправленої дороги, але не міг утікти від сумління. Ось він недалеко своєї фарми. Чує, як крізь відчинене вікно до нього влітає запах конюшини, після дощу пахне свіже повітря. Тут і його худоба, корови, які почули гуркотіння мотору, поставали і понаставляли голови через огорожу. Вівці, коні. Трохим спинив авто. Підійшов до загороди й оперся на побілілі ворини. Звідси було видно його гарний новий дім, стайню, на дворі різні машини, знаряддя, а за домом поле, що простягнулося ген аж до лісу. А під лісом курники. Це також його курники. І ліс його. Все його, що він тільки бачить навколо. Трохим розглянувся й голосно сам до себе промовив:

— Оце все Господь мені дав. А я на Його святе діло сьогодні дав кводра... Кводра дав... І того ще виборів у себе. А хотів дати десять центів. Оце християнин, віруючий. Сором... Фарисей...

Трохим пройшов за куці, обійшов авто, намагався не думати про це, забути, але не міг. Серце його все більш і більш бунтувалося, не давало спокою. Нараз перед ним стали перші часи його поселення в Канаді, коли він з кількома долярами поселився ось тут під лісом. Викопав землянку, корчував ліс. Бідував гірко, але потім Господь змилосердився над ним і рясно його поблагословив. Тепер він має виплачену фарму, новий дім, всякі машини, трактори, а в банку зложені гроші. Поміщик у краю цього не мав і не жив у такому добрі, як він живе. На діло ж Господне сьогодні дав кводра, двадцять п'ять центів...

Трохим сів до авта і поїхав на подвір'я. Коли прийшов до хати, там не було нікого. Зо стіни дивилися на нього слова, оправлені в дорогу рамку: "Я і мій дім будемо служити Господеві". Трохим сів на стільці і глибоко задумався. Хотілося йому тепер устати, зняти зо стіни текста і поставити он там за ліжком, щоб не дивитися на нього. Ці слова ріжуть його серце, острим лезом наскрізь пронизують його душу. Сидів і навіть не почув, коли до хати ввійшла дружина. Побачивши Трохима, підійшла до нього.

— Трохиме, що з тобою? — запитала. — Може що сталося? Ну, кажи, що є?.. Ти хворий?..

Трохим сидів і мовчав. Простягнув ноги під лавку, оперся ліктем на коліно і навіть не подивився на дружину.

— Трохиме, кажи, що з тобою? — знову дружина. — Чи справді хворий? Ти ж такий блідий... Подивись тільки в люстро, як ти виглядаєш... Трохиме...

— Так, я хворий, — відказав Трохим притишеним голосом. — Захворів на дуже небезпечну хворобу і аж сьогодні про це довідався. Хворий...

Дружина зблідла.

— Що ж таке? Ти хіба був у лікаря?.. Кажи... Скоро...

— У лікаря не був, але Господь мені про це сьогодні сказав. Сказав мені через моє сумління, що я хворий і хвороба моя дуже небезпечна. Так, небезпечна... Один тільки лік є на неї...

— Не розумію, Трохиме, що ти кажеш. Що ж є?.. Говори до толку... Сталося щось, га?

— Та нічого не сталося, але хворий я. Розумієш?.. Був на Богослуженні, все було гаразд, багато людей. Потім пішла між лавками тарілка для жертви на діло Боже. Я мав у кишені десять центів і кводра. Хотів десять центів покласти на тарілку, але проговорило до мене моє сумління і я поклав цілого кводра. Розумієш, цілого кводра. Я подумав, що тут я себе побідив, переміг. Потім я бачив, що клали інші. Клали самі папірці. По долярові, по два, по п'ять... Я бачив, що Данило також клав папірця, здається п'ятку, а може й десятку. Розумієш?.. Десять долярів. А в нього ж малі діти, довги, фарма ще не виплачена. А Хведот... Бачив виразно, як положив два доляри і так скоро прийняв руку, ніби соромився, що мало дав... А я... Дав аж кводра і то думав, що зробив велике діло. За такий довгий час поїхав до міста і пожертвував Богові четверту частину одного доляра. Це за дощі на протязі всього літа, за врожай, за здоров'я твоє, моє, за нашу

худобу, за все, все. Двадцять п'ять центів... І щоб ти побачила, як я клав ці гроші... Так, щоб усі бачили, ніби то я даю так багато. А потім соромно мені стало. Соромно перед Богом і братами. Я не міг комусь подивитися в очі. Сумління почало мене гризти, під серцем щось колело, смоктало. Я взяв капелюха, вибіг надвір і чимскорше додому. Оце така хвороба... Небезпечна хвороба... Аж тепер я побачив. І ти скажи, скажи, що робити, як вилікуватися від цієї недуги, щоб не вмерти, га? Скажи...

Дружина всміхнулася.

— Я дуже тішуся, Трохиме, що Господь тобі це показав, — сказала. — Пригадуєш, я тобі не один раз говорила, але з тобою дуже важко було домовитися. Ти все казав, що то Канада, то не старий край. Ніби тут не треба бути християнином, не треба служити Богові. Я бачила, що ти все своє серце й душу вклав у цю фарму. Не мав навіть часу поїхати на Богослуження, а коли мав час, то жалів газоліни, казав, що це зайві видатки. Мені дуже було важко, Трохиме, на таке дивитися, жаль було тебе, але нічого я не могла зарадити. І тому я молилася, щоб Господь Сам до Тебе проговорив. Тепер Він почув мою молитву...

— Добре, — відізався Трохим, — але ти мені скажи, що маю тепер робити? Мені соромно за цього нещасного кводра. Просто соромно показатися братам, розумієш?

— Нічого, Трохиме, це промине. А для того, щоб заспокоїлося твоє серце, поїдь сьогодні до міста. Візьми гроші і дай на справу Божу стільки, скільки ти повинен дати від того, що Господь тобі дав. Дай щиро і побачиш, що серце заспокоїться. Вирівняй залежність за християнські часописи, віддай довг на молитовний дім, пошли на місію, на радіопередачу... Не дрижи над кожним центом. Тобі вже вистачить до смерти, а туди з собою нічого не візьмеш, нічого, Трохиме. Не скупися для Бога.

— Добре кажеш, — відповів Трохим. — Так і зроблю. Поїду сьогодні і перепрошу братів. Прямо скажу їм, щоб простили мені. Це ж не по-християнськи... Навколо так багато потреби, а я ні в чому не брав уділу. Завжди тільки нарікав на те, що багато треба давати.

Коли сонце ховалося за лісом, Трохим знову їхав до міста. Він тепер їхав щасливий, задоволений. Сумління його вже заспокоїлося. В його кишенях тепер долари, багато синіх папірців. Дружина провела його аж на шлях. Трохим поїхав, а вона ще довго стояла й дивилася йому вслід. Коли авто сховалося на завороті дороги, вона вернулася до хати. Вона щиро дякувала Богові, що Він вислухав її молитву і проговорив до Трохимового сумління.

ЧУЖИНЦІ

Засніжений потяг вкотився на двірць, викинув великі клубки білої пари, важко шарпнувся і став. Подорожні виходили з великими валізками, з тлумаками, сідали на сані, що чекали на них за брамою й їхали до міста. Молодий студент також вийшов на цій маленькій станції, бо потяг далі не йшов. Він підійшов до світла і подивився на годинника. Була восьма година вечора. До наступного потяга, який мав відвезти його додому, залишилося цілих три години. Він залишив на двірці валізку і пішов темною вуличкою в напрямку міста. Властиво, він не мав куди йти, не мав у цьому чужому німецькому місті ні однієї знайомої людини, але й на двірці не мав чого так довго сидіти. Коли б так вдень, пішов би за місто, де яскриться ніколи не замерзаюче озеро, а недалеко озера височіє гора, покрита вічними снігами. Але тепер вечір і так нічого не побачить. Тому вирішив ось так собі пройтися по снігові, поглянути на місто і скоротити довгі години чекання.

Студент минув великий поштовий будинок, а потім вийшов на ринок. Ходив під вікнами багатих різдвяних вистав, ясно освітлених домів, придивлявся до ялинок у вікнах, але думки його весь час кружляли біля своєї родини. Це ж два роки з половиною, як він не був удома, не бачився з батьком, з матір'ю, з маленькими сестрами. А вони ж там чекають його, виїдуть на двірць назустріч. Усі виїдуть... А потім знайома кімната, ялинка, вечеря...

Минав вулиці, слухав скрипіння снігу під ногами, і здавалося йому, що час так поволі пливе. Надворі здіймався вітер, зоряне небо покривалося темними хмарами. Далеко на церкві задзвонив годинник і студент навмисне пристанув і рахував:

— Раз, два, три... сім... дев'ять.

До потягу залишилося ще дві години. Довге і неприємне чекання на морозі. Студент увійшов до ресторану, присів біля столика і поклав коло себе газету. Потім замовив каву. Дивився на великі літери газети, але думка була зайнята чимсь іншим. У ресторані не було нікого, тільки він сам. Такого вечора кожний намагаєть-

ся бути вдома, кожний має свій стіл, затишний куточок, де проводить різдвяний вечір. І студентові зробилося чомусь сумно, гірко. Він був такий самотній, одинокий. До нього підійшов господар, побачив газету і спитався:

— Бачу, що ви чужинець, а тут учора приходили й питалися, чи нема кого з чужинців. Часом хтось проїжджає, то й зайде, але тепер уже давно нікого не було. Повийздили... Чи ви знаєте по-українськи?

— Так, я сам українець, — відповів студент.

Господар миттю побіг до другої кімнати, а за хвилину вийшов з іншим незнайомим чоловіком.

— Пане, — звернувся до студента незнайомий, — коли ви знаєте українську мову, то зробіть нам одну дуже важливу прислугу. Я лікар, а в нашій лікарні є один хворий з вашого народу. Він дуже хворий і дні його пороховані вже. Ми ніяк не можемо з ним порозумітися, бо не знаємо його мови, а він не знає нашої. Він дуже важко хворий, а тому я прошу вас піти зо мною до лікарні. Це недалеко... Ось тут за церквою.

— Не можу, пане, бо ж я не встигну до потягу, — відмовлявся студент.

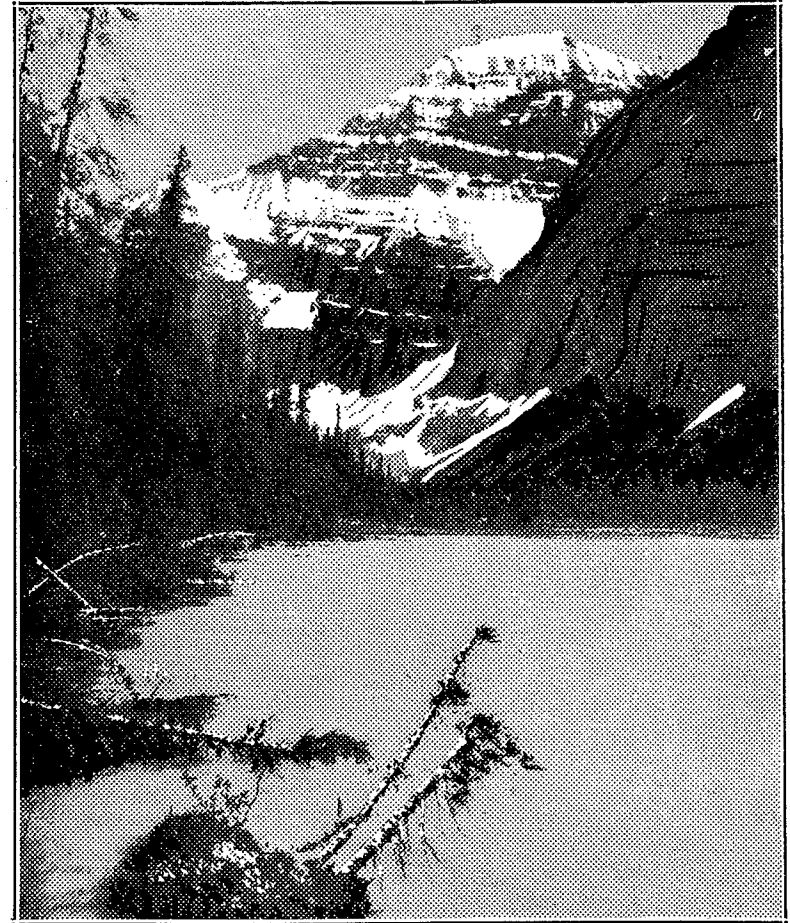
— Ви ще встигнете, бо потяг відходить в одинадцятій. Прошу вас зробити це... Це ж ваш земляк. Ви ідете десь до свого дому, можливо маєте батьків, будете мати Святий Вечір, Різдво, а він нікого не має. Поговорите до нього врочистого цього вечора його мовою. Він напевно скоро відійде з цього світу, а може він має що сказати. Нехай скаже останні слова своїй людині. Ви розумієте, це важко... Самотня і хвора людина на чужині... Старенький він уже. Прошу вас.

Студент нараз відчув жаль до цієї незнайомої хворої людини і аж соромно йому стало оцих чужинців, що стояли перед ним і просили його. Він подивився на годинника і встав. Разом з лікарем вони вийшли на вулицю і пішли скорою ходою поза церквою. Надворі здіймався сильніший вітер, кріпшав мороз.

Невелика лікарня стояла між густими ялинками, ніби навмисне приоздоблена природою до цього вечора. Навколо була тиша, сніг і тужливий спів вітру. Лікар відчинив двері і вони ввійшли досередини. Роздягнулися в маленькій кімнаті і пішли сходами догори. Лікар ішов поруч студента і стиха говорив:

— Кожний сьогодні бажає бути вдома, в гурті своєї родини, але є менш щасливі люди. Ось і тут багато тих, які давно не були вдома на Святий Вечір, не відчували родинного тепла, не сиділи біля знайомого столу... Така

доля й вашого земляка. Самотній він, дуже самотній... А може десь є його родина, яка зо слізьми згадує його. Почекайте ось тут, а я спитаю сестри, чи можна до нього зайти?

...а за озером височіє гора, покрита вічними снігами.

За хвилину лікар вийшов і покликав студента за собою. Вони тихо ввійшли до кімнати, підійшли до ліжка під вікном і стали. На ліжку лежав старенький дідусь. Очі його були закриті, а біле простирало на грудях легко підносилось. Лікар взяв дідуся за руку. Хворий подивився темним поглядом і мовчав. Студент підійшов ближче.

— Тут є хворий старенький чужинець, то я його хотів би бачити.

— А ви що його син, чи родич якийсь?

— Ні, я йому чужий, але вчора вечером я був, то він був дуже хворий. Сьогодні я виїжджаю з міста і хотів би його ще бачити.

— Ви прийшли пізно... Вашого знайомого вже нема. Помер над самим ранком. Якраз такого вчистого різдвяного ранку.

Студент стояв розгублено на широкому коридорі. Відчув у душі глибокий жаль за дідусем. Кивнув сестрі злегка головою й обернувся до дверей. Не міг вимовити слова. Сестра його завершила.

— Чекайте, пане, лікар казав, що дідусь залишив вам якусь книжку, бо думав, що ви таки колись прийдете. Ось вона... Це, здається, Євангелія у вашій мові. Візьміть... Я дуже жалю, але пізно вже. Ваш знайомий умер тихо й спокійно. Перед самою смертю щось говорив, але ми не могли розуміти його мови. Можливо вас згадував, чи когось зо своїх рідних. Коли вже не міг говорити, показував рукою до неба, був радісний і щасливий.

Студент вийшов надвір, став під високою засніженою ялинкою і ще раз оглянувся на лікарню. Відчув, як щось вколало його за серце, мав таке чуття, ніби сьогоднішнього різдвяного ранку він згубив щось дуже близьке, дороге, яке вже ніколи не вернеться. Глибоко жалів дідуся, а одночасно був задоволений з того, що вчора міг його ще відвідати й перед самою смертю говорити з ним його рідною мовою, читати йому Євангелію про народження Христа. І не жалів тепер, що спізнився до потягу, бо був переконаний, що зробив дуже гарне діло.

Сховав до кишені маленьку книжку і помандрував засніженою вулицею міста в напрямку двірця. Недалеко в церкві грали дзвони. Люди, одіті в теплі кожухи, спішили до церкви. Різдво. Вчистий різдвяний ранок. Під ногами скрипів мороз, а небо затягнулося сивими хмарами і безустанку сипало густим лапатим снігом.

СОН НА ЧУЖИНІ

Мені сьогодні снилась Україна,
Волинське небо, ясне, голубе.
Я батьківщину бачив у руїні...
В сльозах, мій краю, бачив я тебе.

Садок зелений бачив біля хати,
Такий чудовий, як і був колись,
А від квіток пахучі аромати
Скрізь по саду з росою розлились.

Сьогодні я ходив по своєму полі,
Пестив колосся над битим шляхом,
Ходив один зажурено й поволі,
А запах гречки стелився кругом.

В вівсі шептала щось перепелиця,
І вітерець тихенько повіянув,
Стривожив сон дозрілої пшениці
І непомітно за горбок шугнув.

У сні я бачив рідну свою хату,
Де я родивсь і де безжурно ріс,
Зажурену, стареньку свою матір,
В очах якої повно було сліз.

Вона похилена біля вікна стояла,
А я до неї близько підійшов...
Крізь сльози мати тихо прошептала:
“Чому від мене, сину, ти пішов?”

Чому пішов шукати собі долі
В далекий десь й чужий для тебе світ,
Й лишив мене, мов ту билину в полі
На схилку моїх безнадійних літ...?”

І біля неньки впав я на коліна,
Мов блудний син, я гірко заривав...
“Прости мені... Прости свого сина...
Я в світі, мамо, щастя не зазнав”.

Мене до себе мати пригорнула,
Й так солодко зробилося мені,
І серце всю журбу своєю забуло,
Ніби колись, в давно минулі дні.

Я пробудивсь... Було вже гамір чути,
І день новий дивився з-за вікна:
Збудились там чужі для мене люди, —
Скрізь чужина, холодна чужина.

ОСІННЬОГО ВЕЧОРА

Нераз сиджу я пізно під горою,
А над селом пливе легенький дим;
Усюди тихо, тільки між травою
Цвіркне пташина голосом сумним.

І вітерець шепоче щось у полі,
Летить у гай та з листям розмовля;
І довга тінь зажурених тополів
Впаде туди, де зорана земля.

Минуло літо, вся краса минула,
Не чути в лісі пташих голосів,
І міцним сном природа вся заснула,
Затих її чудово-гарний спів.

Сиджу один під темною горою,
А над селом пливе легенький дим...
На руки я схилюся головою
Та й заспіваю голосом сумним...

Про те, що дні веселі проминули,
І, як природа, зажурився й я;
У серці мрії всі давно поснули,
Навік пропала молодість моя...

Та прийде час, і гай зазеленіє,
Й туман над ним ростелиться, як дим...
Прийде пора, душа повеселіє
Й колись я буду вічно молодим.

ВОСЕНИ

Були останні дні жовтня.
Небо сіяло дрібним дощем.
Вітер сердито тріпав старими
липами і зривав останні по-
жовклі листки. Плакало пас-
мурне осіннє небо... Посере-
дині села, біля старого по-
жарного хліва, стояла малень-
ка, з обірваною стріхою, Да-
нилова кузня. А Данило як-
раз був при праці. Кував ве-
ликим молотом кінську під-
кову. Червоні жарини розси-
палися навколо, падаючи на
стіни і на долівку. Данилове
обличчя було покрите вели-
кими краплями поту і сажено.
Волосся спадало йому на очі, але він вправною рукою
відкидав його назад і все замахувався своїм важким мо-
лотом. Старший Данилів син, Іван, роздував міхом ву-
гілля.

До кузні ввійшов Семен.

— Добридень, куме! — сказав він, поправляючи на
голові старого солдатського кашкета.

— Дай Бог здоров'я! — відказав Данило, не перери-
ваючи праці. — Просимо, просимо ближче. Сідайте он
там на скрині... Я ось зараз закінчу.

Семен присів біля печі і простягнув руки над огонь.

— Холодний сьогодні вітер... Осінь... Хоча б картоп-
лю повозити, а то мокне на полі. Може вдарити мороз...

Данило викинув за поріг готову підкову.

— Іване, — звернувся він до сина, — піди до Герш-
ка і принеси охналів. Скажеш, що буду їхати до міста
то заплачу. Швидко...

Іван вийшов.

— Знаєш, Даниле, — почав Семен, — я прийшов то-
бі сказати, щоб ти трохи краще пильнував своїх ді-

тей. Бач, тобі, доброму ковалеві таке не пасує... А ти не звертаєш на це жодної уваги...

— А що таке? — перелякано спитався Данило і його рука з молотом так і залишилася висіти над ковадлом.

— Ніби ти й не знаєш?!... Я ж чув, що й ти сам це похвалюєш. А це для тебе сором, Даниле... Все село про це говорить... До цього часу, ти ж знаєш, тебе поважають люди, рахуються з тобою, але тепер ти таке придумав... І то Данило, коваль...

Данило перестрашено дивився на Семена.

— Нічого не розумію!...

— Не розумієш? — насмішковано перепитався Семен. — Хіба ж ти не знаєш, що твій Іван записався до штундів?...

Данило схватився за голову.

— Що, мій син?... Іван?... Не може бути. О, я на це не дозволю. Довідаюся і повибиваю їм усі вікна... Голови порозвалюю... О, в мене не так. Чекай!...

Данило почервонів і, ніби розлючений звір, заметушився по кузні.

— Заспокойся, Даниле, — казав Семен. — Треба раніш розвідатися. Не варто так гарячитися... Можливо, що він ще не записався, але моя Феська вчора бачила його, коли він заходив на це їхнє зібрання. Казала, роздивився, нікого нема, і пішов. Ти краще розвідайся, а потім... Може він ще не записався, то можна ще допомогти, а коли записався, — пропало. Кажуть, що то треба розписатися власною кров'ю... Ти говори йому, кажи, що це гріх, сором, а може й послухає. Я знаю, твій Іван не поганий хлопець. Розумний. Я навіть думав, може б ми так були і сватами. В мене ж дівчата є, знаєш?... Оліта була б йому до пари... Що?...

А Данило сердито бігав по кузні й розмахував руками.

— Що, мій син штунда, відступник?!... Не допущу до цього!... Краще вб'ю! Піду на каторгу, а в моєму домі цього не буде. Не хочу!...

Став біля печі з розкуйдовженим волоссям, зо страшним чорним обличчям. Потер долонею чоло і залишив там чорні плями сажі.

За перелазом показався Іван. Семен важко зідхнув, підвівся зо свого місця, поправив кашкета і пустився до порога.

— Слухай, Даниле, — сказав біля самих дверей, — будь обережний. Не гарячися. Я тільки прийшов тобі сказати, бо все село про це гомонить. А ти дивись, не на-

роби якої біди. Може це й неправда... Мені ніяк не віриться...

І, не договоривши, Семен сховався за кузнею, насуваючи на вуха кашкета.

В кузні знову застукав молот і червоні жарини розлігалися на всі боки. Іван роздував міха, а Данило розгинав стару вісь, безустанку б'ючи її важким молотом.

Коли вісь була готова, Данило кинув її на купу заліла і важко сів на поріг. Журливо було в нього на серці.

— Тату, — заговорив до нього Іван, — я не приніс охналів. Гершко казав, що ви вчора не заплатили йому за пиво і не хотів дати. Давай гроші, каже, і дам охналі. Мені аж соромно стало.

Данило мовчав.

— Ви, тату, краще кинули б ходити до Гершка. Це і для здоров'я шкодить... І гріх перед Богом... Бо горілка...

Данило зірвався з порога. Обличчя його було чорне, очі налились кров'ю. Він поступився наперед.

— Кажеш, гріх? — прошипів він зловищо. — А звідкіля ти знаєш, що гріх? Га?...

Поступився ще два кроки до печі і взяв грубого залізного прута.

— Ти не вчи мене, що гріх, а краще кажи, де ти вчора ввечером був? Кажи!...

Іван відійшов до стіни й опустил низько очі.

— Та, ніде не був. Зайшов тільки до Юхима... Гарно співали і я хотів послухати... А зрештою, нічого там поганого нема, — гарно співають і прославляють Бога.

І, взявши шапку, він направився до дверей.

— Ні, ти не підеш, — голосно закричав Данило. — Ти мене ще не знаєш! Пізнаєш тепер, проклятий штундо... Записався в антихристову віру... Зібрання!... Я тобі покажу зібрання... І ще й батька вчити будеш. Кажи, підеш ще туди?... Я тобі очі повипікаю, калікою буду кормити... Але бачити тебе штундою не хочу. Ніколи!...

Данило, тримаючи залізного прута, став біля порога і заступив синові дорогу. Іван стояв біля печі блідий, схвильований.

— Кажи... Підеш ще туди, чи ні? — кричав Данило сердито і невідступно.

— Піду, тату, бо я переконався, що там нема нічого поганого, — відповів тихо Іван. — Не тільки я туди ходжу, а й інші ходять. І Дмитро, Ксенька, Оліта, Капріян... Там же тільки читають Євангелію, співають і моляться... І що ж в тому злого?... А коли б я пішов до Гершка, пив,

волочився ночами, то це було б краще? Скажіть самі, краще було б?...

— Кажеш, підеш? — заревів Данило, — Підеш?... Я тобі ось покажу. Ти, щеня... Батька будеш учити...

Данило підніс залізного прута і замахнувся. Чиясь рука з-заду зловила його за плече. Данило застогнав, рванувся й оглянувся назад. За ним стояв сусід.

— Що з тобою, Даниле? — спитався сусід. — Що сталося?

— А ти ж хіба не знаєш? Та ж у штунди перейшов оцей відлюдок... А я кормив, учив, дбав, а він... Чуєш, сусіде, не витримає моє серце. Кипить... Ось тут... — і Данило сильним кулаком бив себе в груди. — Я його вб'ю, розчавлю, як хробака!... Я покажу йому штунди. Я ще й Юхимові покажу. Пам'ятатиме він мене...

— Знаю, знаю, Даниле, — співчутливо казав сусід, — в селі вже про це говорять... Розумію... Важко батькові... Може б і я кращий не був, коли б так, борони Боже, моя дитина. Що ж зробити?... Такі часи настали...

Данило знову кинувся до сина.

— Геть мені з кузні, щоб і очі мої не бачили... Не показуйся на очі... Уб'ю!...

Іван по під стіну вийшов за поріг і миттю побіг до перелазу. Потім пішов і сусід. Данило залишився сам. Він важко сів на якусь розбиту бочку, встромив свій зір в купу старого заліза і сидів так непорушно.

В кузні було тихо. Тільки каплі осіннього дощу спадали зо стріхи і розбивалися на порозі. Осінній вітер співав свої сумні мелодії.

Була пізня осінь.

В неділю трохи прояснилося і сонце просушило солом'яні стріхи. По синьому небі пливли великі клапті важких хмар. Пролітали довгі шнурки спізнених диких гусей.

Дорогою села йшло кількох уже підпивших мужчин. Між ними також був Данило. З галасом вони прийшли під Гершкову корчму і сховалися за дверима.

В коршмі було душно. На долівці валялися порожні пляшки. Господар стояв за лавкою, придивлявся до своїх гостей і мав таке враження, ніби він між групою божевільних людей, які голосно говорять, розмахують руками і сперечаються. Але він уже призвичаївся, знав кожного тут присутнього і не боявся їх. Одночасно він знав, що коли б вони сюди не приходили, то йому було б дуже сумно. І він був їм радий, гурторив з ними і сміявся. А, побачивши Данила, він відразу спитався:

— Даниле, а чи то правда, що твій Іван уже в штундах? Говорять, що вже записався...

— Ах, де там записався!... Я до того не допущу... Ніколи не допущу... Хай в тюрмі відсиджу, а поставлю на своєму!...

— Нічого ти там не зробиш, — перебив йому якийсь п'яний голос. — От запишетесь, а ти й не будеш знати... Це все той Юхим...

Данило був злий. Він бив кулаком об стіл, тряс чорною головою і кричав:

— Побачиш!... От побачиш!... Я до того не допущу. Розжену все це зборище, що аж пір'я посиплеться... Вони ще не знають мене... Я... Побачиш...

Мужчини пили, закусували, сперечалися, а час скоро минав. Коли Данило підвівся від стола, притримався за одвірок і вийшов за двері, то надворі вже було темно. В хатах його сусід світилися вогні. Десь на старій липі біля церкви скигдила сова.

Хитаючись, Данило йшов між деревами до світла, яке пробивалося від недалекої хати. Під його нагами шаруділо сухе листя.

— Ага, якраз успів, — тихо прошептав до себе Данило. — Якраз зібрання... Побачать вони, що значить Данило коваль!... Я їм покажу...

Пройшовши сад, він сміливо ввійшов на двір і підступив під вікно. У хаті він побачив людей, що сиділи навколо стола, а між ними свого сина Івана. Вмить все закрутилося перед його очима. Хтось залізними кліщами стиснув його за серце. Данило нагнувся до землі, шукаючи чогось. Знайшов великого каменя і підніс. Зважив у руці. Тяжкий і кострубатий...

— Ось чекайте, обов'язково котрогось оглушу, — бурмотів злобно. — Чекайте і я покажу вам зібрання... Бач, які... Антихристи...

Данило знову підійшов до вікна і став під стіною. Камінь якось вислизнувся йому з руки і покотився від присьби. Під шопю голосно загавкав собака і шарпнувся до тіні під вікном. Проведений через подвір'я дріт його не пустив.

Данило перелякано поступився під пліт. Знайшов знову свого каменя і присів під плотом. Серце його палало вогнем, а кулаки стискалися, ніби він мав ось зараз виступати до великого поединку. Двері в сінях закрипіли і на порозі став Юхим, господар хати.

— Оце й він, — шепотів до себе Данино. — Він... Штунда... Зведеник мого сина... Чекай, тобі так не пройде!

Не пам'ятаючи себе від злоти, Данило стиснув каменя в руці, сплюнув на землю і з усієї сили замахнувся. Камінь полетів до порога і вдарився об щось м'яке. Собака шарпнувся на ланцюгу, гавкаючи голосно і розпучливо...

Данило миттю перескочив через пліт і почав бігти садом. За старою вербою затримався і зловився рукою за серце. На Юхимовому подвір'ї було чути якийсь неспокійний гамір. Данило побіг далі... Ось ще перебігти дорогу, а там кущі, глибокий яр. Його вже ніхто не дожене. Данило оглянувся. Навколо нього стояла мертва тиша і холодна темрява осінньої ночі. Став. Важко зідхнув і операв на якусь дереву. Далеко в селі гавкав собака...

І нараз якесь тривожне передчуття відізналося глибоко в його душі.

— Цікаво, що там, — думав він. — Справді, я ж тільки хотів настрашити. Ось так якось по необережності... Горілка ця проклята... Ох!...

Тримаючись за придорожні верби, Данило минув старого пожарного хліва і дійшов до своєї кузні. Ввійшов досередини, зачинив за собою двері й упав на долівку. Лежав і важко дихав. Прислуховувався до кожного шороху, а холодний піт виступав на чоло і заливав очі. Крізь щілини до кузні пролазили тонкі пасми місячного світла і блідими плямами падали на піч. Навколо було тихо...

Другого дня Данило збирався на ярмарок. Іван виніс з комори мішок пшениці і кинув на віз. Обличчя його було бліде, сумне.

— Тату, — звернувся він до Данила, — я думаю, що пора купити вже для мами чоботи. Осінь, холод, а мати не має в що взутися...

— Добре, сьогодні купимо, — відізнався Данило. — Треба ще взяти й продати кілька коліс. Пшениці не вистачить на все. І податок ось прийде, штрафівка...

Іван викотив колеса, прив'язав їх на возі і знову повернувся до кузні.

— Тату, — сказав твердо і становчо, — скажіть мені, нащо ви вчора таке зробили? Га, скажіть?...

Данило низько опустив голову. Мовчав.

— Юхим бореться зо смертю. Завезли учора до міста і він ще не повернувся до пам'яті. Ваш камінь якраз ударив його в голову біля правого вуха. Розбив око, чоло... Ви думали, що ніхто цього не бачив, але бачив це Бог. І Юхим бачив... Він вас пізнав... Ви були п'яні й за-

були за те, що місяць світив і вас було видно. Так, тату... Оце горілка, коршма... Сором вам, тату... Гріх...

Данило стояв нерухомо, не промовивши ані слова.

— Лікар казав, що Юхимове життя в небезпеці, — продовжував Іван. — А в нього ж діти... І за що?... За те, що він християнин, що не засідає разом з вами в коршмі, що не пропиває останнього гроша... Зле, тату. Юхим вас пізнав, назвав ваше ім'я і сказав, що прощає вам...

І ще пройшло кілька днів. Дрібний, холодний дощ сіяв безустанку... Тужливо співав вітер і крикали помоклі ворони.

В самому розі сільського цвинтаря стояла свіжа могила... Данило, тримаючи в руках мокру шапку, підійшов до неї. Опустився на коліна і притулився головою до свіжої землі.

— Юхиме!... Брате, Юхиме, прости!... Я вбивця! Суїцид!... Ти ж не винен... Сироти твої... Юхиме, прости!

І по втомленому худому Даниловому обличчі текли рясні сльози. Капали на груди, на свіжу могилу... Ніби великі краплини осіннього дощу, котилися настирливо і нестримно...

Данило встав. Важкий камінь тиснув його душу. Навколо нього стояли білі хрести, старі липи, клени. Вони жалісно шуміли, тулили до себе мокре гилля і дрижали.

Другого дня покликали Данила до міста. Додому він уже не повернувся.

...Між хатами ходив осінній вітер і журливо плакав... Сиві хмари пливли над селом, над цвинтарем і безустанку сіяли холодним дощем. Осінь... Глибока сумна осінь ходила в заболочених чоботях і розвішувала по мокрих деревах почорніле павутиння...

Дощева, холодна осінь...

РІДНА ХАТА

Вона стоїть в вишневому садочку,
Похилена, старенька моя хата;
А біля неї липи на горбочку,
За липами поля й луги багаті.

Бувало гречка кругом забіліє,
Жужання бджіл несеться над полями,
І ніжний вітер із-за ліса віє,
Співаючи з безжурними пташками.

Долиною пливе попід горою
Струмок, як срібло, день і ніч хлюпоче,
А біля церкви на старих тополях,
Голубка щось із голубом вуркоче.

Ох, як же я любив оці простори,
Всі ті луги, всі ті поля багаті;
Квітками вкриті рідні наші гори...
А понад все свою любив я хату.

Нераз, бувало, втомлений приходжу,
І в рідній хаті мило відпочити,
Спокій для серця й для душі знаходжу
Ї в своїй сім'ї нема за ким тужити.

Нехай слота шаліє й хуртовина,
Голодним вовком буря завиває,
Коли ж збереться в хаті вся родина
Ї негода й буря не лякає.

Прийшлося в житті чимало мандрувати,
І пережить потрясення й тривоги,
Але мене приймала моя хата,
Як я вертався втомлений з дороги.

Біля стола сиділа рідна ненька,
А батько ще щось порався на дворі,
Десь щебетав веселий соловейко,
А в яснім небі миготіли зорі.

За те любив я сильно свою хату,
Солом'яну і почорнілу стріху,
Де в юних днях судилося зазнати
Солодкої й приємної утіхи.

Я потім в світ пішов, за сине море,
Де вільний край, веселий і багатий,
Але в душі моїй незмінне горе,
Бо ж залишив я рідну свою хату.

Дружу постійно з горем і з журбою,
Ї бажається мені це знати,
Чи там хлюпоче річка під горою,
І чи стоїть моя старенька хата.

З МИНУЛИХ ДНІВ

(Спомин)

Приїхали ми великим тягаровим автом так само, як тисячі інших робітників-рабів. Приїхали чоловіки, жінки, діти. Всі їхали, бо закони війни були для всіх однаково жорстокі, немилосердні і виганяли нас з під рідних стріх нашої сонячної батьківщини.

Наше авто трубило, гарчало, ніби сердилося на когось, а потім затрималося в одному селі, під великим червоним будинком. Було це при кінці липня 1944-го року. Якраз було після дощу і повітря дихало запахом квітів. Німець, який нас увесь час супроводив, сказав нам злязти з авта, бо в тому червоному будинкові ми будемо мешкати і звідси щоденно будемо ходити до праці. Ми почали зносити свої пакунки, а навколо нас зібралася велика юрба чужих селян. Вони курили довгі чорні люльки, дивилися на нас і щось між собою розмовляли. Ми не могли з ними порозумітися, бо ніхто з нас не знав їхньої мови, вони ж не знали нашої. Чужі ми були одні одним.

У цьому будинку відділили для нас одну кімнату, в якій ми й замешкали. Поставили дерев'яні ліжка одне на друге, а котрийсь з наших співдрузів, жартуючи, зауважив: "Будемо тепер жити по-американськи, бо, кажуть, що й місто Нью Йорк також, з браку площі, розбудовується вгору". Незабаром наші ліжка стояли рядочками, долівка була вимита, а стіл застелений новою газетою. Надворі вже стемніло і крізь вікно усміхалися до нас ясні зорі. Після далекої подорожі прийшла перша ніч, яка наділила нас солодким відпочинком.

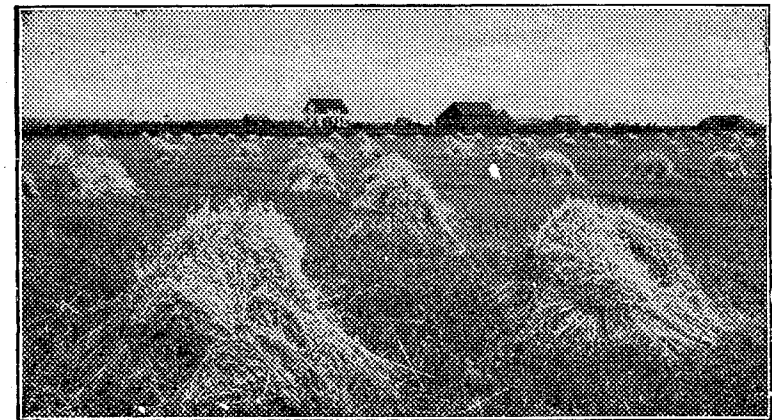
Вранці сонце зійшло над горами і привітало нас чудовим новим днем. Небо було ясне, голубе і безмежне. Воно нагадувало нам наш рідний край, викликало в нас тугу, глибокий смуток. Ми ж на чужині. Далеко на чужині, а перед нами окутана хмарами боїв темна майбутність.

Увесь цей день ми мали в нашому власному розпорядженні, а другого дня вже треба було йти до праці. Я вийшов надвір, щоб познайомитися з околицею, подивитися на село, на людей. Перейшов через маленький дерев'яний міст, минув високу німецьку церкву і вузькою

доріжкою помандрував на гору до зеленого соснового лісу, який простягався майже до самого села. На душі моєї лежала невимовна туга. І хоч світило прекрасно сонце, співали пташки, сяяла на траві роса, а мені було важко, важко. Пригадався мені такий ранок в далекому рідному краю, пригадалася родина, рідне моє село і моя туга збільшувалася, наповняла зболіле серце, розпирала груди. Хотілося отак піти десь далеко, далеко, бажалося зустрітися з кимсь близьким, рідним, або зайти десь в гущавину тихого лісу, присісти на траві і плакати гірко і довго, аж поки камінь спаде з серця. Бажалося знайти десь тут найвищу гору і звідтам дивитися туди, де щойно зійшло сонце, ловити руками й усім своїм еством оцей подих вітру, що прилітав зо сходу. Це ж вітер звідтам, з рідного краю, з моїх піль, з луків зелених. Тоді, здавалося мені, прийшла б пільга, відпочило б моє серце. Я ввійшов між густі кущі молодої соснини, а доріжка, притрушена жовтим піском, вела далі. Скрізь пахло живицею і квітами, а навколо мене не було ні однієї живої істоти, окрім золотих метеликів, що перелітали з однієї квітки на другу. З села, яке залишилося під горою, долітав гамір і співи півнів. А я йшов далі й далі. Йшов отак стежкою, сам не знаючи куди і пощо. Йшов далі від гамору, від людей, ішов у зелені нетри, щоб десь тут, на тих зелених вестфальських горах розвіяти свій душевний біль, свою тугу.

Моя доріжка звернула наліво за густі кущі і на завороті невеликої лісної прогалини скінчилася. Я став. Перед моїми очима була чудова картина. Під зеленими кущами ліщини стояв великий дерев'яний хрест, а недалеко хреста — стара почорніла лавка. Видно було, що давно на ній ніхто не сідав, бо вся вона була покрита густою пилюкою й сухим торішнім листям. Я присів на лавку і чув, що мені тут чомусь так добре, так приємно. Відпочиває моя душа, відпочиває серце. В лісі залягла мертва тиша, тільки вітерець, ніби руками, перебирав листям дерев і стиха шумів. Мені здавалося, що він співає мені свою тужливу пісню, розмовляє зо мною, бажає мене потішити на далекій чужині. Я розумів його мову, бо ж вона скрізь однакова, приємна і ніжна мова липневого вітру. Лавка стояла на високій горі і звідси було видно далеко, далеко. Чудові вестфальські краєвиди лежали перед моїми очима. Високі гори, покриті зеленими лісами, між горами долини, а долинами плывуть ріки, червоніють розкидані села й хутора. На сході видніла дуже висока гора, а за нею ще вища підносилися в сивому тумані. Я дивився

туди, бо там, ген далеко за тими зеленими горами, за багатьма ріками і ланами лежить моя дорога батьківщина. Там земля моїх батьків, рідні села, поля... Там моя старенька мати, яка може й у цю хвилину, йдучи на поле, пристане на схрещенні доріг, там, де недавно ще прощалася зо мною й гірко плакала. Вона буде дивитися на захід, бо туди десь поїхав її улюблений син. Вона довго буде стояти на роздоріжжі, а сльози заливатимуть її очі... О, як мені бажалося безконечно дивитися в синю далечінь сходу, бажалося кинути своє серце, щоб воно полетіло й впало до ніг моєї бездоленої неньки! Сильно заболіла мене душа. Я впав на коліна біля цієї лавчини і чув, що до моїх очей підходять цілі потоки сліз. Чув, що я не зможу їх затримати, що мені конче треба багато виплака-

На полях стояли недбало поскладені на купки снопи.

тися тут, де ніхто мене не бачить. І біля цієї дерев'яної лавки, біля високого хреста я довго стояв на колінах. Там я плакав і молився.

Коли я встав з колін, то в лісі так само було тихо і самотньо. Я відчув, що на зболіле моє серце спливав якийсь цілющий лік, важкий камінь поволі скочувався з мойого серця, а з голубої височини ніби чийсь голос ніжно мені казав: "Не бійся, бо Я не залишу тебе тут на чужині. Я буду з тобою скрізь, завжди". Я знову присів на лавці, знову дивився в синю далечінь на сході й не бажалося мені звідси йти нікуди. Тут був мій Фавор, тут був присутній мій Господь. Це я відчув тепер усім своїм еством, відчув, як ніколи перед тим. На душі моїй було тихо і спокійно, як буває надворі після великої бурі. Гос-

подь почув мою молитву, зглянувся на моє горе і чого ж мені більше треба. Я був безмежно щасливий.

Пізно я повернувся до села, але від того часу стара лавчина в лісі біля хреста була завжди місцем мого відпочинку.

Другого дня ми всі пішли до праці і так було вже щоденно. Кожний з нас одержував на кілька днів по одній хлібині і тоді для нас було вже велике свято. Ми робили на хлібові знаки, скільки маємо з'їсти сьогодні, скільки залишається на завтра і післязавтра. Згодом голод нас перемагав, ми з'їдали одержаний хліб за один день, а потім працювали й голодали. В такі дні особливо згадувався рідний дім і свіжий запашний хліб з під рук матері. В такі дні, більше як коли, бажалося мені піти на лавку в лісі і відпочивати там після важкої праці.

Незабаром прийшли жнива, але вони нічим не нагадували наших жнив. На полях стояли недбало поскладені на купки снопи, між якими паслися вівці, корови. Ми щоденно ходили до нашої праці, голодні, виснажені. Літо скоро минуло і настала холодна осінь. Вона сердито шарпала гіллям дерев, розкидала по землі пожовкле листя, сіяла дощем і снігом. Дні були короткі. Коли ми поверталися з праці надворі було вже зовсім темно. Тоді я не міг відвідувати лавки на лісній прогалині, але робив це в неділю. Майже кожної неділі я брав з собою свою Євангелію, виходив до лісу, сідав на лавчині і пив живу воду з вічного Божого джерела, із святої Євангелії: "Господь — Пастир мій, тому в недостатку не буду!... Він душу мою відживляє, ради ймення Свого Він провадить мене...Коли я піду хоча б навіть долиною темряви, то не буду боятися злого, бо Ти при мені!..." Ніжно й мило пливли ці святі слова в осінньому лісі і були для мене найбільшою потіхою. Після читання я молився. І там, на цьому місці, був мій храм, я відчував там присутність мого Бога. Після таких хвилин я знову повертався на своє поверхове дерев'яне ліжко, але повертався з новою силою, з надією й вірою, що ось скоро скінчиться війна, скінчиться моя недоля, поневіряння на чужині. А на всьому світі запанує спокій, тиша.

Одного осіннього вечора ми побачили крізь вікно, що на небі запалилася червона ракета, а одночасно на фабриці почувся алярмовий гудок, як знак про близький налет американських літаків. Ми всі чимскорше повибігали надвір. Далеко було чути глухе гудіння літаків, що з кожною хвилиною зближалося до нас. Ось, чуємо, рвуться десь бомби, а на небі загорілося безліч ракет, які осві-

тили всю околицю, ніби вдень. У селі зробився неймовірний крик. Люди втікали до лісу, ховалися по льохах. Я також пустився бігти, а за мною ще один мій приятель. Ми проскочили через город, вибігли на вулицю й пустилися до лісу. Не встигли ми добігти до перших кущів, як над нашими головами загули літаки, а недалеко від нас упала бомба. Мій приятель кинувся під скелю в якусь щілину між камінням, а я біг далі. Я стратив рівновагу духа, розгубився й перелякано біг між зелені кущі. Нараз блиснуло велике світло, щось загуло, затріщало, а ліс почав горіти. Літаки скинули горючий фосфор. У селі запалилося кілька хат, ревла худоба, кричали люди, маленькі діти. Я біг далі й далі. Здавалося мені, що зроблю ще кілька кроків і впаду від безсилля. В грудях спирався віддих, у вухах дзвонили дзвони, гіркий дим щіпав за очі. Нараз знову недалеко розірвалася бомба і відламки якогось дерева й землі розлетілися навколо мене. Я впав на траву і притулився до землі, бажючи втиснутися в її глибоке нутро. Потім зірвався на ноги і кинувся під високу скелю. Знайшов там вузьку щілину й тиснувся всім своїм перестрашеним тілом між холодне, чорне каміння. А в лісі рвалися бомби, горіла трава і зелені кущі сосен. Від сильного гуркоту літаків дрижала земля, і здавалося, що ось зараз обірвуться всі скелі, не видержить каміння, все провалиться в якусь глибоку безодню, всьому буде кінець. Шукаючи якоїсь більшої щілини, я тиснувся під скелю глибше й глибше. І нараз я почув, як біля моїх ніг щось поворошилося й застогнало. Я нагнувся й шукав у темряві. Мої руки знайшли теплу, круглу голівку дитини. Це був хлопчик, який відбився від матері і знайшов собі сховище під скелю. Хлопчик відчув мою руку, став тиснутися до мене своєю голівкою і плакати. Я пригорнув його до себе і радий був, що я тут не сам, що є ще зо мною жива істота, оце мале невинне дитя. Я гаряче молився Богові, щоб Він нас врятував від смерти, а дитина, за кожною детонацією, обнімала мене за шию і тиснулася до мого обличчя. Недалеко нашої скелі розірвалася нараз велика бомба, загорівся будинок, а земля зо скелі густо посипалася на наші голови. Ось знову недалеко впали бомби, знову загула земля, задрижало каміння. Я схилився над чужим дитям, накрив його собою і не було мені себе жаль, а було жаль цієї бідної дитини. А налет тягнувся довго, довго. Здавалося, що час тягнеться в безконечність, що страшна ніч ніколи не мине... Потім літаки відлетіли, люди почали виходити зо своїх сховищ і повертатися до села. Я також вийшов з під ске-

лі, вів за руку переляканого хлопчика, який все повторяв: "Мутер... Майн мутер..." Над селом стелився густий дим пожежі. Далеко десь плакали жіночі голоси.

Другого дня небо опустилося над самими горами і сіяло холодним дощем. У селі відбувався похорон жертв учорашнього налету. Було якесь свято і ми не ходили до праці. З самого ранку я пішов до лісу на своє улюблене місце, на свою лавчину під хрестом. У лісі, як і завжди, було тихо і самотньо. Десь цвірінькала одинока пташка, а тоді здавалося мені, що нема ніде на світі війни, що всі люди добрі, бо ж усі вони брати між собою. Кущі ліщини скидали з себе останнє жовте листя, а вітер розстеляв його по землі. Природа міняла своє обличчя, вдягалася в нові шати і готовилася до зими.

Я знову сидів на лавці під хрестом і серце моє було сповнене вдячності Богові за врятоване вчора моє життя і життя чужого німецького хлопчика.

За кілька днів після цього знову відбувся страшний налет на нашу фабрику. Робітники розбіглися, хто де міг, а я пустився бігти до тунелю, який лежав під високим насипом залізниці. За сивими хмарами гули літаки. Ось, чути, що вони вже над станцією, а мені до тунелю якраз туди треба бігти. Я затримався на полі, а потім знову почав бігти. Вмить я відчув, ніби якась невидима сила затримала мене серед поля. Ноги не могли бігти, свідомість перестала працювати і я стояв на полі, сам не знаючи чого. Треба ж було чимскорше втікати, але я не міг ступити ні кроку. Літаки вже були надо мною, але їх не було видно, бо небо затягнулося хмарами. І нараз навколо мене повстав якийсь шум, ніби від великої бурі. Я поглянув догори і побачив, що з темних хмар спускаються на землю чорні смуги, подібні до дощевих пасм. Це тривало тільки одну мить і нараз усе навколо затріщало, зашуміло... Земля, дерева і телефонічні слупи полетіли догори. Я впав до придорожного рову, критиснувся до землі. На мої плечі сипалася земля і дрібне каміння, а в ушах бренив один тільки страшний шум. Навколо безустанку рвалися бомби. Я усвідомив собі, що недалеко мене є залізний міст, а тому зірвався на ноги і почав бігти до мосту. Нараз недалеко мене розірвалася бомба і сильне повітря знову кинуло мене до рову. Я притулився до землі і лежав так аж поки літаки перелетіли. Коли я виліз з рову, то побачив навколо страшне спустошення. Все поле було вкрите глибокими ямами. Недалеко станції лежало румовище з будинку, а біля нього валявся розбитий віз. Біля самого залізного мосту, до якого я пробував біг-

ти, чорніла глибока яма. Над нею ще курився сивий дим. Я побачив, що коли б я був біг до тунелю, то якраз ця бомба влучила б мене, бо треба було б бігти біля мосту. Господь мене і тут чудово врятував.

Після цього випадку мені знову бажалося йти на лавку в лісі і там дякувати Богові за Його велике милосердя до мене грішного. І я так робив. Йшов туди кожної вільної хвилини і в лісній тиші розмовляв з своїм Невидимим Богом. З тієї лавки я дивився на гори, поля, любивав чудовою весфальською природою і за все, за все дякував Господеві.

Минула осінь і зима пройшла. Майже щодня і щоночі відбувалися налети на нашу околицю. Ми завжди були вбрані і готові, щоб на випадок алярмових гудків, бігти до сховища під горою. Здавалося нам, що вже не витримають наші нерви, що повпадаємо від безсилля й утоми. Цілий день треба було працювати на фабриці, а вночі хотівся по сховищах або в лісі. Ми всі були виснажені й безсилі, але Господь посилав нам Свою поміч.

Були перші дні весни. Над дорогою зазеленіли верби. Весело защебетали горобці, зустрічаючи тепло, яке приносила з собою весна.

І одного такого весняного дня прийшло наше визволення, якого ми так довго чекали. Прийшло воно несподівано і ми зустріли його з рясними слізьми радості. Ми вибігали на вулицю, вітали американських вояків і тишились, мов діти. В селі замайоріли білі прапори. Воля. Кінець війни. Через село безустанку їхали американські танки, а в небі кружляли літаки. Але ці літаки для нас страшними вже не були. Вони летіли десь на схід і там виконували ще своє бойове завдання. Ми ж були вільні. Їли американський хліб, задоволено ходили по вулиці і важко нам було повірити, що і ми люди, що ми вже вільні. Але це була дійсність. Ось ці запилені танки, бадьорі американські вояки принесли нам волю. Бажалося тоді десь йти, щоб не сидіти на місці, бажалося зустрітися з кимсь, щоб було з ким поділитися радістю, яку принесла нам весна 1945-го року.

Мені ж бажалося йти чимскорше до лісу, де стоїть моя лавка під хрестом і там упасти на коліна, помолитися і дякувати Богові за все, за все. Дякувати за всі страхоття пережиті ось на тих місцях, просити в Нього сили на дальшу дорогу життя. З сьогоднішнім днем відчинялася нова ще не записана сторінка нашого скитання. Я пішов до лісу. Кругом цвіла весна, а високо в небі, застрявши грудочкою, висів жайворонок і співав свою безжурну

пісню. Прийшовши на лісню прогалину, я побачив, що моєї лавки під хрестом не було. Вона лежала під кущем, розірвана надвое. Хрест також був зрушений, похилившись одним кінцем на липу. Скрізь чорніли свіжі ями від гарматних стрілен. Учора ввечорі тут ще відбувалося криваве змагання зброї, яке і знищило моє улюблене і затишне місце. Я подивився на знищену прогалину і гіркий біль сильно вколов моє серце. Мені було жаль тієї старенької дерев'яної лавчини, жаль очих поторошених кущів, самотньої лавки і похиленого хреста. В сумні й гіркі мої дні я виходив сюди, розмовляв тут з моїм Богом, читав Його святе слово, а після того завжди було так солодко мойому серцю. Тепер я знову був тут і відчув якусь велику самотність. Довго я стояв під похиленим хрестом. По чистому небі пливло кілька білих хмар, ніби великі лебеді по синьому морі. Вони плвли на схід, а я дивився за ними. Я проважав їх своїм стурбованим поглядом, аж доки вони не сховалися за сивою горою. І тоді я ще стояв і дивився в голубу далечінь. Щасливі ці білі хмари, бо для них нема жодних перешкод чи кордонів. Вони плвуть туди далеко на схід, до мойого рідного краю, вони пронесуться над моїм селом, над моєю батьківщиною... Ті білі хмари.

На тому самому місці, де недавно стояла лавка, я схилювся на коліна і ще раз молився до Всевишнього Бога з цього мойого тихого храму. Я відчув усім моїм еством що Він є тут присутній і тепер, що Він і тепер чує мою недостойну молитву, приймає мою сердечну подяку.

Другого дня ми залишали великий червоний будинок у чужому селі і мандрували розбитими шляхами на захід Німеччини. Доля стелила перед нами нову незнану дорогу. За селом я оглянувся і побачив далеко на горі в лісі дерев'яного хреста, похиленого на липу, а недалеко нього чорніла розірвана лавка. Я тягнув за собою невеликого ручного возика, на якому була моя валізка з книжками і деякими подертими лахами. Оце був увесь мій дорібок. Я йшов і думав важку думу: "Куди лежить ця дорога і що Господь ще пошле мені пережити?" Своєї дороги впереді я не знав, але глибоко вірив, що Господь її знає. І це заспокоювало мене. Я йшов уперед, а з моєї душі невпинно плив величний псалом:

Він знає путь, хоч я її не знаю,
Йї свідомість та гасить журбу мою,
Він мою долю у руці тримає
І посилає благодать Свою.

Він знає путь, Він бачить моє горе,
Він збереже мене від всіх спокус...
Хоча й погасли в яснім небі зорі,
Я не боюсь, зо мною мій Ісус.

Він знає путь, душі Він бачить боли,
І те, як часто чашу горя п'ю;
Він допоможе завжди у недолі.
Щасливий я, Він знає путь мою.

Він знає путь й усе життєве море,
І як стомив мене цей грішний світ,
Настане час, затишне люте горе
І сльози всіх минулих моїх літ.

Ти знаєш путь і я безпечний, Боже,
Хай хвилі бурі стогнуть і ревуть.
Я вірю, Ти в усьому допоможеш,
Бо ж я Тобі свою довірив путь.

НАВЕСНІ

Вже берези зробились брунатними,
Пожовтіло волосся на косах.
Не забуду, а все пам'ятатиму
Рідний степ і його трави в росах.

І ті ніжні зелені галузки,
Що схиляються вниз до землі;
Своєї річки тихий ритм і плюскіт,
Вечірній скрип колодців-журавлів.

Йї глибоке небо, яснє і прозоре,
Мережене із тліючих зірок,
І ті оздоблені зелені, пишні гори,
Ніби природою завітчений вінок.

Своє волинське полум'яне літо,
Коли липневий скрізь пала вогонь...
До тебе, краю, я прийду з привітом,
Йї мене зустріне рідний Оболонь.

Мені тут доля краю не байдуже,
В душі ж сурмить ще рідня струна,
І вірюю я, мій незабутній друже,
Всміхнеться нам завітчана весна.

РІДНА ЗЕМЛЯ

Табір, в якому відбувалася ця подія, розложився маленькими дерев'яними бараками на схилку зеленої гори, під густим сосновим лісом. За винятком однієї маленької будки для вартового, всі бараки були обведені кількома рядками колючого дроту, на якому завжди, мов крила чайок, тріпотіли свіжовипрані дівочі хустки, сорочки й дитячі суєтки. Робітники, що жили в цьому таборі, були переважно, українці з Волині й Великої України. Раненько, як тільки над далекою горою показувалося сонце, прив'язаний біля брами дзвін будив заспанних таборян і нагадував їм, що час виходити на роботу. Він ніколи не спізнявся, а завжди дзвонив тієї самої пори, а тому й робітники також не мали права хоча б на хвилину спізнитися. Вони виходили похмурі й сумні із своїх бараків, ставали рядком коло брами і, коли вартовий був певний, що в бараках нікого не лишилося, крім дітей та старих, то відчиняв ворота, і робітники довгим нерівним шнурком прямували до недалекої фабрики з високим задимленим комином. Там працювали аж до полудня. Коли фабрика трубила обідню перерву, робітники знову поверталися до бараків. Чимскорше брали свої миски і бігли займати свої місця в черзі біля кухні. Там діставали по дві-три картоплині з лушпинням, черпак пісного супу, сідали на траві під бараками й обідали. Потім знову поверталися до фабрики і працювали там аж до того часу, поки сонце ховалося за протилежні високі гори. Верталися ввечері спрацьовані, безсилі, брудні, але при цьому якісь радісні й байдужі до свого великого горя, до своєї неволі. Милися в недалекій річці, ставали знову біля кухні, знову діставали по черпакові капусти, а після вечері молодь виходила за дріт, під ліс, сідали на траві і довго ще над вестфальськими горами лунала тужлива пісня:

Чи ти знаєш, рідна мати, мила наша ненько,
Як то важко в чужім краю, як болить серденько?...

Заходило сонце, золотило зелені гори, яри і великий фабричний комин переставав диміти. Гарячий день змінювався прохолодою вечора і все навкруги завмирало, покривалося тишею. Дрімали зелені ялинки і, можливо, вони вперше слухали чудову пісню, яка завітала до них з

далекої сонячної України. А пісня пливла, розліталася над горами, а потім і собі завмирала. Над бараками стелилася ніч.

І так було щодня. Старші люди зажурено сиділи біля бараків, а молодь під лісом співала. Німці, повертаючись з поля, дивилися в той бік, звідкіля пливла пісня, байдуже кивали головами й не могли вийти з дива, що ті перемучені люди, голодні, а таки співають. Вони, можливо, й не знали того, що оці люди в часі найбільшої своєї неволі будуть співати і від того їм легко буває. Вони не знали, що оці невірники з України в піснях виливають своє горе, свою тугу, в піснях знаходять заспокоєння, що ціле їх життя — одна сумна пісня.

Темніло. Все, що було живе і належало до табору, заходило до своїх бараків. Тоді стихала пісня, а темна ніч ходила по горах і вартувала сну бідних робітників.

Однієї неділі ніхто не пішов до роботи і молодь, як звичайно, сиділа під лісом. Потім вийшов до них вартовий з будки і сердито кинув:

— Вже досить пісень! Усі, як один, за мною! Знову прийшов потяг і мусимо негайно розладувати кілька вагонів, щоб за годину-дві прочистити путь. Зрозуміли?...

Усі мовчали. Покірно йшли за вартовим і здалека побачили за фабрикою довгий ряд закурених вагонів. Робітники з сусіднього табору вже виносили якісь дерев'яні скрині, складали їх на купу, а другі розбивали й висипали з них землю, а якесь коріння вибирали і складали окремо. Закипіла спільня робота, бо всім бажалося скоро скінчити і піти на відпочинок. За короткий час усе було готове. Порожні вагони стукнулися один до одного і поволі покотилися за фабрику.

— Можете розходитися! — впав голос вартового, і робітники групами помандрували до бараків.

— А що це за земля і коріння? — поцікавилася молода Оріся.

— Та це ж ваша земля, — відказав вартовий. — Це з вашого краю, з над самого Дніпра... Наш фільварок хоче розвести в себе рослину, що водиться в Україні, а тому треба було привезти її від вас разом із землею. Так, це ж ваша земля, рідна ваша...

Оріся миттю кинулося на купу чорної землі й кризь слъози заголосила:

— Земле ти моя рідна і дорога! Земле, наша мати! — вона нагнулася й обома руками згортала грудочки землі собі до фартуха. Інші хлопці й дівчата прибігли також. Брали пригорщами рідну землю, насипали в хустинки, в

кишені й бігли до бараків. А в таборі також уже почули про це, що коло вагонів є рідна земля, а тому бігли старі й малі. Йшли, щоб і собі набрати, щоб хоча подивитися, торкнутися руками до рідного чорнозему. Німецькі робітники дивилися на цю картину і на їх обличчях малювалася повага. Потім котрийсь з них каже:

— О, я знаю, ці люди прив'язані до своєї землі. Далеко перед першою світовою війною я працював при митній еміграційній комісії в Гамбурзі. Тоді люди з України емігрували до Америки, до Аргентини. Їхали цілими родинами, старі жінки, сиві дідусі, маленькі діти. А коли ми переглядали їх пакунки, то майже кожна родина мала при собі маленького вузличка, в якому було трошки рідної землі. Разом із землею вони везли на чужину різне насіння квітів, там десь на просторах чужої землі будували свої хатини, сіяли квіти, щоб вони їм нагадували про їх рідний край, про їх небо, про їх сонце. І тому не добре, що ми поневолили їх, забрали ось сюди на каторгу цих невинних добрих людей, відірвали їх від їхньої країни, від їх рідної землі... За це Бог нас на благословить.

Він замовчав. Німці стояли й ніхто чомусь не кинув ні слова. А люди з табору йшли, вели за руки маленьких дітей, брали на купі землю і казали до дітей:

— Беріть, діточки, це наша рідна земля, беріть...

Того дня нікого не було в таборі, хто б не мав у себе рідної землі. Люди понасипали її до посудин, посадили квіти, поставили на вікнах, посипали по таборі.

— Хай буде рідна земля, — казали. — Хоча подивимося на неї, а легше стане на серці. Це ж земля рідного краю, наша земля, наша мати...

А коли заходило червоне сонце, холодні сутінки спадали на гори Вестфалії, дрімали стрункі ялинки, а молоде все ще сиділа під лісом. Під приємним враженням рідної землі ще ніколи так бадьоро не лунала пісня, як сьогодні. І слухали цю тужливу пісню чужі гори, слухали ліси і слухали чужі люди. На крилах чарівного вечора вона летіла над ярами, над проваллями, вдаралася об холодні скелі, а потім тихо, ніби від вичерпання, завмирала. Над табором стояла тиша. Ніч...

МОГИЛИ

Після цілоденної праці він повертався з поля до села. Густий передвечірній туман сивим рядном стелився над сіножатями, а чіхраті верби, похилившись над річкою, про щось таємничо розмовляли між собою.

Йому треба було проходити біля цвинтаря, що зеленою підковою простягнувся кругом маленької дерев'яної церкви. Біля церкви росло кілька високих дуплавих лип, від яких довгі нерівні тіні падали аж на дорогу. Липи зажурено кивали головами, ніби могучі сторожі пильнували вечірнього спокою.

Минаючи останні липи, Сергій побачив між кущами цвинтаря чоловічу постать, що, зігнувшись, стояла над могилою. Був це якийсь мужчина. В одній руці він тримав кашкета, а друга рука спочивала на перекладині камінного хреста. Сергій перейшов через огорожу і пішов між могили. Мужчина над могилою пильно дивився в землю й не зауважив, коли Сергій прийшов до нього зовсім близько. Потім він відчув його присутність й оглянувся. Тепер пізнали один одного. Був це Сергійів приятель Павло. Сергій відразу зрозумів, чому Павло був на цвинтарі, чому на його обличчі сльози. Взавтра їх село мало дати визначене число робітників до Німеччини, між якими був також Павло. Взавтра Павло мав від'їхати, а через це прийшов він оце на цвинтар, щоб попрощатися з могилою своєї матері. Мати їх умерла минулого року, залишивши двох дорослих синів й одну маленьку донечку. Вони були бідні й не мали навіть клаптика свого поля. Наймалися в багатших людей пасти худобу, зимою ходили з ціпами молотити і так жили. Тепер Павло від'їздив в далеку невідому дорогу і не знав, чи ще повернеться коли на рідну землю, чи побачить ще він коли своє село, зелені гаї і могилу матері.

Сергій взяв Павла за руку, відвів набік і вони посідали на траві. Хотілося йому заспокоїти свого приятеля, трохи його розвеселити та розважити.

— Не сумуй, Павле, — казав Сергій, — бо ж не ти сам ідеш, а їдуть і другі. Отакі часи прокляті настали. Але що ж, Бог не без милосердя, а козак не без долі. Ти ідеш тепер, а я, можливо, завтра.. Чув я від старости, що в районі є вже новий наказ на визначення робітників.

Але я вирішив не віддатися їм до рук. Коли б тільки визначили Охрима та Зінька... Волинь багата на ліси, а тоді вже покажемо німоті. Всеодно гинути. Хіба заберуть несподівано, нагрянуть на село якимсь військом, ну тоді вже нема іншої ради. Треба буде їхати...

— І я б так зробив, щоб було з ким. Визначили майже самих дівчат та євангелістів і що ж з ними зробиш? Боятися та й годі. Але я побачу, може на станції познайомлюся з ким та й утічемо.

Надворі темніло. Розкішний вітерець ніс з полів запах конюшини і зів'ялих квітів. Небо запалювало перші зорі.

Двох хлопців виходили з цвинтаря і Павло ще раз оглянувся на могилу матері. Потім вони пройшли біля церкви, минули браму і вийшли на польову доріжку, що провадила до села. По обох боках дороги гойдалося дозріваюче збіжжя, долиною стелився вечірній туман. Вони дійшли разом аж до греблі, а там попрощалися. Поцілувалися, як двох рідних братів, бо не знали, чи коли ще зустрінуться.

Другого дня Павло від'їхав. Сергій не мав змоги його відпровадити, але передав йому, батьком трохи грошей. Розказували потім Сергієві, що Павло був дуже сумний, нічого не говорив, а коли підводи їхали полями, він доставав з воза колоски пшениці, пестив їх, ховав до кишені, як пам'ятку з рідного краю.

Потім виявилось, що багато хлопців у сусідніх селах утікли зо станції до лісу, але про Павла не було жодної чутки.

За два місяці знову прийшло розпорядження з району, щоб село визначило новий контингент робітників. Але тепер ніхто не поїхав. Уся молодь розбіглася по лісах, а старші люди також поховалися. Військо в синіх шинелях заїхали до села, підпалили його з усіх боків і тихе гарне Сергієве село перестало існувати. Залишилася тільки старенька церква на горі і зелені кущі цвинтаря. Сергія зловили за селом, дуже побили, зв'язали, кинули на віз і завезли на станцію. Там було багато народу. Довкола станції стояли озброєні вояки, а перелякані матері й батьки стояли осторонь на вулиці і плакали. Довгі вагони були заповнені молодими хопцями і дівчатами. Між ними був і Сергій. Його не вийшли батьки попрощати, бо вони навіть не знали, де він. Потяг шарпнувся і рушив уперед. Задзвонив десь дзвінок і голосніше заплакали люди.

Сергій опинився на далекій чужині. Вітрачав свою молоду силу на фабриці, голодував, тужив і чекав кращої

долі. Чомусь завжди думав про Павла, бажав його розшукати, розпитував, писав, але ніде не знайшов.

Прошло так два роки. Страшних і голодних два роки. І щойно одного липневого дня, 1945-го року, він зовсім випадково і несподівано натрапив на слід свого приятеля Павла. Знайшов місце, де був Павло, зустрівся з його ім'ям, ходив недавніми слідами свого друга.

Великий український табір стояв на краю гарного міста в Тюрингії. Недалеко цього табору в довгих дерев'яних бараках містився переходовий югославський табір. Чорні будинки стояли, притулившись до себе, а навколо них височіла стіна, обведена колючим дротом.

Одного дня Сергій проходив біля цього табору. Було тоді якесь свято, надворі стояв гарний теплий день. Попереднього дня всіх людей з цього табору кудись вивезли і довгі дерев'яні бараки стояли тепер порожні. Не було в них ні одного цілого вікна, ні дверей. Усе було побите і зруйноване. Скрізь валялися купи потертої соломи, різній посуд. Сергій з цікавості перейшов через повалені ворота й увійшов на широке таборове подвір'я. Кругом було самотньо і чомусь аж лячно. Ні однієї живої істоти. За бараками видніло кілька занедбаних могил, а на них лежали зів'ялі квіти. На трьох могилах стояли дерев'яні хрести.

Сергій підійшов до могил і читав чуть помітні написи на хрестах. На одному хресті був напис, писаний по-польськи, на другому — по-українськи. Сергій прочитав останній напис і схопився рукою за голову. Протер очі, зігнувся над самою могилою і ще раз прочитав. Ні, він не помилився. Там було написано його рідною мовою знайоме ім'я і прізвище його сусіда Павла, написане його рідне село і ще якісь літери. Сергій присів біля хреста, витер пилюку на літерах і насилу прочитав останні слова: "Я воскресіння й життя. Хто вірує в мене, — хоч і вмере, буде жити". Сергій ще раз прочитав і ще. Присів ближче до хреста і обійняв його руками. Серце його почало нерівно битися, очі засновувалися ніби якимсь невидимим павутинням. Устав. Скинув кашкета, поклав на могилу і широко перехрестився. Зговорив молитву одну, а потім другу, третю. Знав їх кілька, бо колись мати навчила. Давно так щиро не молився, як ось тепер над могилою свого товариша. Здавалося йому, що Павло там глибоко під землею чує його слова, бачить його зігнутого над хрестом. Сергій переговорив усі молитви. Розглянувся, чи нікого ніде не видно і молився знову. Потім ще перехрестився і поцілував хреста. Чув, що від цього аж легче

Йому зробилося на серці, чомусь уперше в житті відчув, що після молитви заспокоюється його серце і перестає боліти. Такого чуття він давно вже не мав. Тому сів знову на краю могили, знову дивився на написа і думав про того, хто спочивав у цій могилі, про свого товариша.

Потім Сергій поправив похиленого хреста, пішов на недалеке поле; назбирав пшеничних колосків, квіток, сплів вінка і повісив на хресті. І сидів біля могили довго, довго. Не хотілося йому звідси нікуди відходити. Відчувалося на цьому місці щось рідне, близьке. За два роки оце знайшов таки Павла, знайшов місце його вічного спочинку.

Коли відходив звідси, ще раз прочитав написа на хресті, а потім вийняв олівця, кусочок паперу і кожне слово відписав. "Я воскресення й життя", — писав Сергій. Що це були за слова він не знав, але домірковувався, що списані вони були з якоїсь книжки. Стоїть ось під ними "Івана 11: 25". Там за ними треба шукати. Так, це якісь незвичайні слова, важливі. Сергій ще раз прочитав останнього рядочка: "Віруючий в Мене, — хоч і вмере, буде жити". Як це так, для нього було незрозуміло, щоб людина вмерла, а потім жила. Сергій не міг цього збагнути, але списав кожне слово до своєї книжечки, сховав до кишені і з болючим серцем залишив могилу свого друга. На його душі було таке враження, ніби він сьогодні згубив щось дуже цінне й дороге, яке вже ніколи до нього не повернеться. Йшов зневірений, розбитий і не переставав думати про свого друга.

В таборі негайно пішов до свого приятеля Олекси, щоб поділитися гіркими сьогоднішніми враженнями. Олекса був начитаним хлопцем, був таборовим малярем, дуже побожим і від нього він сподівався пояснення написа на хресті. Застав Олексу, як той саме викінчував малювати якусь велику картину. Коли Сергій увійшов, зачинив двері, голосно кашельнув, то Олекса навіть не оглянувся. Він виводив пензлем якісь завороти, і все навколо йому було байдужим.

— Та кинь, Олексо, ті малювання! — ніби сердито сказав Сергій. — Я прийшов, а ти й не питаєшся, чого. Мені ж треба з тобою говорити, щось розказати. Чуєш?

— Одну ще хвилину, — казав маляр, не оглядаючись, — ось ще оці хвилі підведу і буде кінець... Одну хвилину.

Він знову намочив пензля у фарбі і ще робив на картині якісь знаки, приглядаючись до світла. Потім випростався, витер фартухом руки і зідхнув.

Обличчя їх були страшні, грізні, як і саме море.

— Так, ось і готова. Здається, що готова. — казав маляр. — Бач, узавтра будуть ставити в таборі "Запорожця за Дунаєм" і треба було викінчити цю картину.

Він відійшов до стола і відслонив вікно. Під стіною стояв великий портрет, до якого Сергій аж тепер приглянувся. Чироче бурливе море, небо покрите темними хмарами, а на морі човен з чотирьма козаками. Обличчя їх страшні, грізні, як і саме море. Сергій подивився на картину, на Олексу і витер рукою чоло.

— А тепер кажи, що ти мав зо мною говорити? — казав Олекса. — Ну, кажи, чого став і дивишся?...

Сергій сів на стілець і важко зідхнув. Він дивився на картину і чомусь згадав своє село, дім, родину. Якраз така сама картина була в них удома. Давно, ще перед війною, казали, що дід привіз із Києва. Вона висіла у них в хаті, ще тоді, як він був малим. Якраз таке море, чорне небо і козаки... І на сьогодні було вже для Сергія забагато цих болючих вражень, цих сумних спогадів.

Він розповів Олексі про могили в югославському таборі, про знайдену могилу свого односельчанина і друга. Показав Олексі написа, списаного з хреста.

— Та це ж слова з Євангелії, — сказав відразу Олекса. — З Євангелії від святого Івана.

— А де можна дістати цю Євангелію? — питався зацікавлений Сергій.

Цого то я вже не знаю. У мене немає, але думаю, що можна її дістати в бібліотеці. Якраз тепер збирають книжки, може випадково там хтось і мав. Бібліотеку приміщують за кухнею в третьому бараці, де раніш була школа.

Сергій, не гаючи часу, пішов туди. Він ніс у руці свою книжечку і голосно повторяв: "Я воскресіння й життя. Віруючий у Мене, — хоч і вмере, буде жити". Це таке ж цікаве, нове. Вмере і буде жити...

Прибігши до третього бараку, він побачив на долівці розкладені книжки, а знайомі хлопці впорядковували їх і записували.

Сергій відразу до них:

— Я прийшов спитатися, чи часом немає у вас Євангелії? Мені дуже треба щось там знайти... Ось зараз подивлюся. Так, Євангелія від якогось Івана... Маєте таку?

Молоді хлопці голосно засміялися.

— А це що з тобою, Сергію? Може в священники хочеш іти, що? Євангелію... Дивіться його...

— А може він у штунди переходить бажає? — заговорив голосно Антін, учитель їхнього табору.

— Та не регочіться, бо немає чого, — сердито відказав Сергій. — Потребую Євангелію та й годі. Питаюся, як людей, а немає, кажіть, що нема... Розумієте?...

— І чого сердитися, — знову вчитель Антін. — Де ж ти видів у бібліотеці Євангелію. Сам же повинен знати. Може у священника є, в церкві... Але пощо ж тобі, скажи?...

Сергій розказав хлопцям про знайдену могилу. Вони слухали тепер з великою повагою, а Сергій говорив:

— Чого він опинився в цьому чужому таборі, не відомо, але це ж мій найкращий приятель. Видно, що хтось

був там з ним із наших людей, що зробив написа, поставив хреста... Але написаних слів не можу зрозуміти, а кажуть, що це з Євангелії. Щоб мені її знайти, то може більше щось довідаюся. Може натраплю на якийсь виразніший слід. Хочеться ж знати... Односельчанин і приятель...

— Я думаю, що піди до восьмого бараку, здається, друга кімната. Там живе одна родина з Білорусі. Спитайся їх. Вони були перші в цьому таборі, вони під час війни тут і працювали. Може вони щось тобі скажуть. Я думаю, що в них також найскорше знайдеш Євангелію, бо це євангелісти.

І звідси Сергій просто пішов до восьмого бараку. Якось невимовна цікавість гнала його туди, щось ніби передчувало серце, що він знайде там Павлові сліди, знайде тих людей, що бачили його живого, щось скажуть про нього йому. На довгому коридорі знайшов другі двері направо і постукав. Увійшов до маленької кімнати і привітався з господарем, що саме збирався кудись виходити.

Вислухавши Сергія, господар утішився й сказав:

— Так, пане. Мені приємно знати, що ви з одного села з нашим братом Павлом. Він був дуже доброю людиною і справжнім християнином. Запізнався з нами при праці подружив з нашими хлопцями. Але був ранений під час налету і потім умер. Пішов туди, куди ще за життя рвалася його душа. Відійшов до кращих осель, де не буде вже горя, смутку і сліз...

— А чи нема у вас часом Євангелії? — запитався Сергій.

— Чому ж би не було? Є. Як же може бути християнин без Євангелії, — сказав спокійно господар. — Навіть є і Павлова Євангелія. Ось, дивіться, приношена яка, витерта, бо Павло її завжди пильно читав. Бувало, прийде з праці, сяде біля вікна і читає, читає. А коли фабрика трубила тривогу, він утікав до сховища але втікав завжди з Євангелією. Брат Павло був дійсним християнином...

— А прошу мені показати, де є Івана одинадцять і двадцять п'ять. Ось, дивіться, я собі списав з хреста.

Господар відкрив книжку на першій половині і прочитав:

— "Я воскресіння й життя. Віруючий у Мене, — хоч і вмере, буде жити".

Сергій здивувався. Ті самі слова, що й на хресті. Якраз те саме. Він попросив Євангелію, перебіг по сторінці очима, а потім упевнено і собі прочитав. Дійсно те саме. Це ж і є Євангелія. Він таки її знайшов. Євангелія...

— А тепер, будь ласка, скажіть мені більше щось про мого друга Павла. — казав Сергій. — Я ж мушу знати, щоб колись написати додому. Ми були дуже близькими приятелями... Розкажіть мені все. Мені цікаво знати, коли саме він умер, чи не казав чогось вам переказати до села, як закінчиться війна? Розкажіть, хто його похоронив, чому він опинився в чужому югославському таборі? А також скажіть мені, що значуть оці слова з Євангелії?...

Вони сіли з господарем біля стола і Сергій з великою увагою слухав оповідання про життя і смерть свого друга, слухав живе свідчення про Спасителя. Перед ними лежала відкрита Євангелія, з якої господар часом прочитував вірші. Сергій слухав і перед його очима воскресали минулі дні з рідного краю. Бачив перед собою Павла, його заплакані очі, коли востаннє прощалися з ним біля криниці, бачив своє село, рідну хату. І здавалося йому, що оцей незнайомий чоловік з Білорусі такий близький йому, як брат, як сам Павло. Це ж він власноручно похоронив Павла, він бачив його, відпровадив його в останню дорогу, був йому перед смертю рідним батьком, найкращим приятелем і другом. Сергій устав зловив обома руками руку господаря і довго тримав її. В його очах сяяли сльози.

Сергій ішов широким подвір'ям табору до свого бараку. Перед самою кухнею зустрів учителя Антона.

— А що, знайшов Євангелію? — запитався Антін.

— Так, знайшов, — радісно відповів Сергій. — Ось дивися, це й є сама Євангелія. І тут написані ті слова, за якими я шукав. Бач, тут. Слухай... "Я воскресіння й життя. Віруючий у Мене, — хоч і вмере, буде жити". Написано так... Читай ось сам. На... Читай тут, де я тримаю пальцем.

І Антін читав.

Проходили люди, слухали і питалися один одного:

— Що це за книжку має Сергій?

— Євангелія, Євангелія, — казали інші. — Десь дістав Євангелію...

Але Сергій більше не хотів тут стояти. Він узяв книжку в руки, гордий з того, що вона нікому не належить, тільки йому, сказав:

— Тепер не читаю. Як хочете, приходіть до восьмого бараку ввечері, то будемо читати. Тепер ніколи...

І пішов подвір'ям не оглядаючись. А люди гуртом ще довго стояли біля кухні й переказували один одному.

— Сергій знайшов Євангелію... Кажуть, справжню Євангелію.

ДО МОЛОДОЇ ДУШІ

Мій друже, пока молодий,
І мало на серці надії,
Прийди до Ісуса скорій,
Тебе Він Один зрозуміє.

Без Нього змарнуеш літа,
І сили, і мрії юначі,
Бо той, що живе без Христа,
Правдивого щастя не бачить.

У світі скорботнім отім
Нещастя на нас всіх чигає,
Зате там, у країні святій
Нас всіх вічна радість чекає.

Покинь марноту та цей світ
І будеш в житті радість мати,
З Христом увійди в заповіт
Покинь юні дні марнувати.

Поглянь, як в гріхах всі живуть,
Як брат повстає проти брата,
Як тут всі неволю кують,
І кожному кожен за ката.

Горляють, що Бога нема,
Що світ сам собою створився...
Тому світ цей став, як тюрма,
І Юдою кожен зробився.

Та прийде колись зла пора:
Христос прийде землю судити,
І згасне надії зоря
Й зачне море сумно ревіти.

У гори втікати будуть всі,
Кудись поміж скелі, в простори,
І всі, що тут жили в грісі,
Схотять, щоб покрили їх гори.

Це буде — це правда свята!
Бо так каже Слово Христове;
Тому то, прийди до Христа,
Прийми дар святої любови.

Мій друже, як ти молодий,
Від серця тебе закликаю:
Спіши до Ісуса скорій,
Йї підемо всі разом до раю.

Покинь темний світ і гріхи,
Христос тебе хоче простити,
Йї минуть дні скорботні, лихі,
Йї зачнеш ти життям новим жити.

Бо радість життя — лиш в Христі,
Христос є життя і дорога...
Покинь же всі мрії пусті
Йї тепер навернися до Бога.

СОБІ

Десь на тополі ворон крякав,
І тихий вітер повівав;
Він серед піль й шовкових трав
Стояв самотній там і плакав.

Був день, був гай, весна сміялась,
Вода у річці, як хрусталь...
У його ж серці смуток, жаль,
Бо рідна мати з ним прощалась.

Вона верталася додому,
А перед ним ще довгий шлях,
І сльози, сльози на очах,
На серці камінь і утома.

На липі ворон сумно крякав,
Тихенький вітер повівав...
Серед волинських піль і трав
Стояв самотній він і плакав.

У ЛІСІ

Недалеко лісу, під високою скелею була криниця, наповнена чистою водою. Від неї, звиваючись між високою травою, втікав блискучий струмок. За горою простягнулося широке поле з біліючою гречкою і квітками. За полем гойдався на овиді ліс, а за лісом — знову поле, знову пахуча гречка, конюшина і квітки. Від криниці йшла через поля чуть помітна стежка; снувалася поміж колосистим житом, заверталася за кущами тернини і ховалася в гущавині лісу.

Гарячий літній день хилився до вечора. Сонце давно перекотилося за високі дуби, виглядало з-за сірих хмар і, ніби велики позолочений клубок, котилося до землі. Тіні дерев падали далеко на поле, а біла гречка, здавалося, ще сильніше пахла. Гойдалися задумані дерева, десь співала зозуля.

З лісу вийшов дідусь і, тримаючи в руках старого солдатського котілка, направився поволі до криниці під горою. Прийшовши під скелю, він набрав води, напився, знову набрав — пішов назад до лісу. Під його босими ногами шаруділа зім'ята трава, а метелики втікали із стежки на конюшину. Кульгаючи на ліву ногу й опираючись на палицю, дідусь прийшов до лісу. Минув цілий ряд буйних кущів, звернув направо, перейшов глибоким ярмом і знову був на своїй широкій полонині, покритій квітками й високою травою. На самому краю полонини стояла невелика лісничівка з двома кривими вікнами і з почорнілою від старости солом'яною стріхою. Над хатиною стояла чіхрата липа, простягнувши довге віття аж до самої землі, ніби заслонюючи лісничівку від дощу і бурі. На верху липи завуркотів дикий голуб. Дідусь підійшов до дверей, повернув в дирі одвірка великим дерев'яним ключем і ввійшов до сіней. Поставив котілка з водою на ослоні. З-під ослона вибіг собака, сперся дідусеві передніми ногами на груди й дивився йому в обличчя, ніби розумів його. Дідусь дістав з полиці кусок недоїденого хліба і кинув йому на долівку. Сам сів на ослоні, простягнув ноги під стіл і важко зідхнув. Глибоко задумався...

— З кожним днем усе важче і важче носити мені оцю воду, — проговорив сам до себе і потер рукавом гаряче

чоло. Встав, наклав до котілка картоплі, поставив до печі й почав варити. Надворі стемніло. Крізь відчинене вікно влітала до хати лісна прохолода, а сивий дим з коми-на стелився над полониною й розпливався в кущах. Огонь в печі тріщав, яскраво блимав і золотив дідусеву голову під протилежною стіною.

Дідусь зварив картоплю, засвітив маленьку лампу і почав вечеряти. Нараз за вікном почувся якийсь шорох, а потім обережний стукіт у двері. Дідусь задрижав. Такої пори він нікого у себе не сподівався. Тому встав і пустився йти до порога. Двері відчинилися і в них став незнайомий молодий чоловік з палицею в руках і з великою зв'язаною торбою за плечима.

— Прошу, прошу заходити! — казав дідусь.

Незнайомий увійшов, скинув кашкета і поклав торбу на ослоні. Витер долонею чоло й розглянувся по хаті.

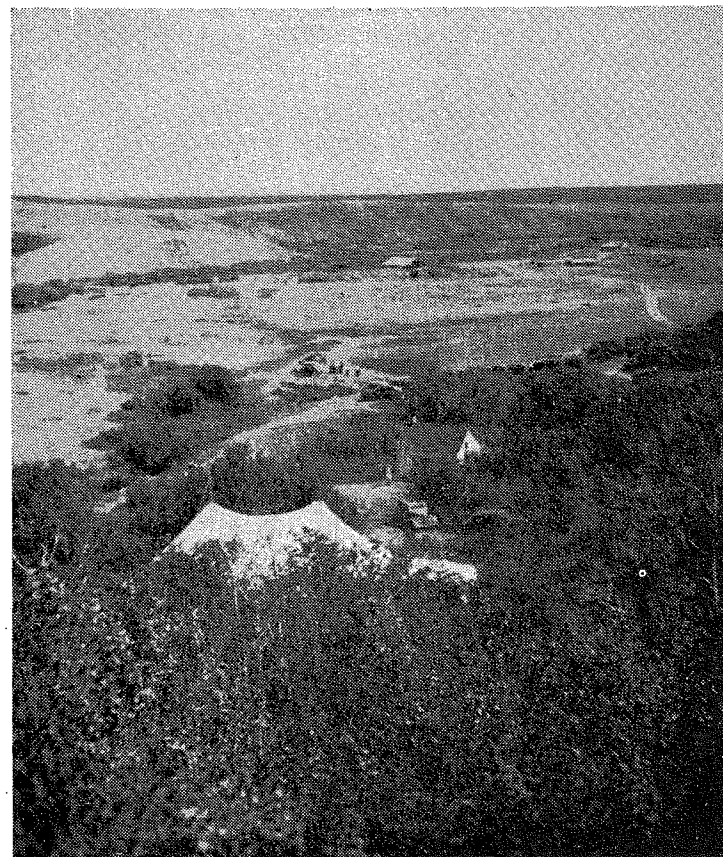
— Я, знаєте, заблудився. Йшов до села, збився з дороги, потім наткнувся на стежку і пішов нею з надією, що вона таки кудись заведе. Може мені дозволите в себе переночувати?... Ось так де небудь пересплю, пересяджу до ранку, щоб тільки не надворі.

— Розуміється, куди ж підете вночі, — відповів дідусь. — Місце є... Приставимо ослона до стола і будете спати.

Дідусь висипав до миски решту картоплі, дістав хліба і попросив гостя до вечері. Сиділи обидва близько себе, і дідусь почав розпитуватися гостя, хто він та куди оце йде. І незнайомий оповідав. Оповідав, що минулого року був далеко на заробітках, працював на якомусь великому заводі, але потім стратив працю через слабе здоров'я й оце так подорожує тепер по світі, ходить від села до села, щоб тільки пережити. І жаль стало дідусеві цього бідного бездомного чоловіка. Він дістав із полиці останній кусок сала, розрізав його надвое і подав гостеві. Потім оперся на лікоть, підніс брови, від чого на чолі зійшлося до купи кілька зморщок, почав слухати оповідань незнайомого.

В кущах за вікном давно вже затихли пташки. Навколо було мовчазно й тихо. Великий місяць, випливши з-за хмар, розкидав по лісі срібло ночі. Дідусь постелив на ослоні соломи, віддав незнайомому свою подушку, а сам приліг на лавці під піччю. Забажалося і йому розповісти про своє життя. Мав він двох синів, один загинув на фронті, а другий виїхав давно до Бразилії й уже минуло вісім років, як немає про нього жодної чутки.

— Залишився я сам один, — казав жалісно дідусь, —

За полями простяглися знову ліси, гори і хутора

і також на старости літ мушу здобувати собі на кусочок хліба. Добре, що громада помагає. Вибрали оце сторожем цього лісу, на полонині була хатина, та й живу отут кілька років. Дні йдуть так скоро, а добра немає. Сам мушу воду носити, варити... Ах...

Дідусь гірко зідхнув і прястягнувся на лавці. Хотів ще далі щось казати, але почув, що незнайомий спить, — затих. Зрозумів, що й він не цікавиться його життям, його переживаннями. Кожний має свою біду, своє горе. Натягнув на голову рядно і задрімав.

Прийшов ранок. Кристальні краплі роси жаріли на березах. Збудившись, весело співали пташки. Дідусь ус-

тав, як у вікнах тільки сіріло. Він обійшов ліс, поглянув на нову посадку і вернувся назад до лісничівки. Здалека побачив широко відчинені двері своєї хати і якась тривога промайнула йому в серці. Ввійшов до хати, але незнайомого вже не було. Лежала тільки на ослоні зім'ята солома, а на столі стояла порожня миска від вчорашньої вечері. Дідусь заглянув під стіл, де були його чоботи, але там було порожнє місце. На жердці не було нового піджака. Дідусь кинувся в кущі, перебрався через яр і опинився на дорозі, що вела до села. Розглянувся навколо і голосно крикнув помочі. Далеко в лісі відгомін повторив його голос і знову скрізь було тихо. Втоmlений скорою ходою, дідусь присів на траві, низько схилив зажурену голову і важко застогнав. Чув, як біля серця щось його закололо, ніби ножем колупало там рану. Посидів, устав і поволі пішов знову до лісу. Прийшовши до лісничівки, тяжко впав на ослин і гірко заплакав. Побачив себе безсилим, самотнім, скривдженим. Той, з котрим розділився останнім кусочком хліба, відчинив двері своєї лісничівки, відкрив своє серце, той посмів заподіяти йому, старому й недужому таку болючу кривду. Обікрав та й утік. Дідусь довго лежав на ослоні, а вірний його собака терся біля його ніг, ніби співчуваючи йому в його великому горі. Сонце нового ранку освічувало полонину, зазірало до лісничівки, всміхалося. Жаріла свіжа роса і не переставала кувати зозуля.

**

Минуло кілька літ. Життя лісного сторожа змінилося. Він так само обходив свій ліс, ходив під скелю за водою, грівся до сонця під своєю лісничівкою, але здоров'я його зовсім підкосилося. А громада не вимагала від нього колишньої праці. Приносили йому до лісу молоко, приносили хліба і дідусь спокійно доживав своїх днів. Більше тепер сидів на присьбі, дивився на завжди дрижачі молоді осики і слухав пісень свого лісу. Здавалося йому, що він не зміг би тепер жити в селі, не міг би залишити свого улюбленого лісу, лишити оцю тишу, такий чудовий спокій Божої природи. Сидів так і пригадував собі колишні минулі літа, коли ще не знав цього лісу. Часто пригадував також того незнайомого, що так гірко його скривдив, але тепер був готовий простити йому, забути. Відчував, що скоро залишить цей ліс, а його місце заступить хтось інший, хтось інший буде пильнувати оцих дерев, буде жити в оцій хатині й вузенькою стежкою ходити під гору за водою.

В неділю вечором з села прийшло кількох селян, відвідати старого свого сторожа. Він лежав на ослоні й важко стогнав. Цілий тиждень він уже не виходив зо своєї лісничівки, але в неділю чувся найгірше. Не міг спокійно віддихати, задубіли ноги, руки перестали служити.

— Добре, що прийшли, — сказав дідусь, — бо я мабуть скоро таки відйду. Я вірно вам служив, працював, але тепер уже не зможу. Знайдіть собі когось на моє місце, бо жаль лісу, як залишиться без сторожа. Особливо нехай припильнує нової посадки, щоб не нищила худоба. За кілька років там будуть гарні берези, але треба доглянути.

Селяни поставали над хворим дідусем, потішали його, що він ще виздоровіє, буде надалі їм служити, але старий заперечливо кивав сивою головою.

— Ні, ні, — шептав він, — не зможу більше. Буде хтось інший, а мій час уже надійшов. Одне тільки хотів би вас просити... Похороніть мене тут, у лісі. На цвинтарі й так немає нікого з мого роду, то похороніть тут. Нехай шумлять оці берести над моєю могилою, бо ж я їх виплекав. Садив своїми руками, а тепер вони такі великі... Здається, що недавно це було, а літа плывуть скоро... Як вода... Ох, пече отут біля серця... Прошу води...

Нараз двері відчинилися й до лісничівки ввійшов якийсь незнайомий чоловік. Підійшов поволі до ослона і тривожно подивився на хворого.

— Діду, ви не пізнаєте мене? — запитався він сторожа.

— Ні, не пізнаю, — тихо відповів хворий.

— Колись я був у вас, ви мене прийняли подорожнього до своєї хати, а я потім гірко скривдив вас. Це я, що вкрав у вас колись чоботи і піджака... Тепер я прийшов, щоб перепросити вас, віддати вам вдєсятеро, просити, щоб ви мені простили мою вину...

— Я не можу вас пізнати, але прощаю вам, — шептав хворий дідусь. — Прощаю і нехай Господь вам простить... Узяли, бо може потребували, але то вже минуло. Тепер мені вже не треба ні чобіт, ні піджака. Нічого не треба, люди добрі...

Хворий замовк і закрити очі. Зо слізьми на очах незнайомий розповів селянам докладно, як він украв дідові чоботи, продав їх, а гроші пропив. А потім, блукаючи по селах, не мав ніколи спокою. Потім познайомився він з одними людьми, які багато помогли йому матеріально, а також сказали йому про Христа, дали Євангелію. Він читав Євангелію і сумління його пробудилося. Він пра-

цював чесно кілька літ, а за цей час заробив грошей і вирішив прийти й усі віддати старому дідусеві. Віддати тому, кого він скривдив, щоб мати спокій душі, чисте серце перед Богом.

Селяни слухали оповідання незнайомого, переглядалися між собою, а потім один сказав:

— То що ж, коли так, чоловіче, то залишайтеся тут біля старого, попильнуйте його, а потім буде видно. Він напевно вже довго не потягне. Як буде йому гірше, дайте знати до села. А коли ви не маєте праці, то може б і зайняли місце старого в лісі?... Нам всеодно треба шукати сторожа. Це ліс громадський...

Під вечір селяни відійшли до села, а незнайомий залишився з дідусем у лісничівці. Він засвітив лампу, присів біля хворого, поправив йому подушку, помив його обличчя, а потім читав йому Євангелію. Читав про те, як Бог полюбив світ, що віддав Свого Сина за наші гріхи, як Бог любить нас, прощає нам усі провини. А дідусь слухав. Обличчя його було спокійне, ясне. Він чув близькість Того, Хто вмер за нього на Голгофі, Хто його любить і тепер кличе його до Себе. Прийшов вечір. Від озера долітали голоси жаб, а ліс також співав свою невпинну пісню. Тримаючи лампу в руці, незнайомий схилився над умираючим дідусем. Usta його шептали молитву:

— Дякую Тобі, Боже, що останнього дня я міг прибути сюди і сказати цьому дідусеві про Тебе, про Твою велику любов, що я міг почути з його уст слова прощення. Дякую Тобі...

Дідусь непорушно лежав на ослоні, прикритий рядном. На його обличчі лежала якась щаслива усмішка. Він ніби спав спокійним сном. Незнайомий взяв його руки і поклав їх йому на груди. Вони були ще м'які, але холодні і жовті, як віск. В хаті були тихо, тихо.

Незнайомий, схилившись на дідусем, гірко плакав. Потім згасив лампу і вийшов на лісню прогалину. Стояв і дивився на зоряне небо, що простягнулося над лісом. На душі його також було зоряно, спокійно. Він виконав свій християнський обов'язок. Прийшов у самий час.

Зачинив лісничівку, пустився стежкою між деревами. Потім вийшов на поле, залите сріблом місяця. Спокійно дрімав ліс, над ним величаво плив місяць, сяяли зорі. Залісом тягнулися поля, покриті білою гречкою, шепочучим вісмом і квітками.

Незнайомий йшов до села сказати, що їхнього сторожа уже нема.

ТУГА СКИТАЛЬЦЯ

Виходжу часто ранньою порою
За табір свій і дивлюсь в далечінь.
Там, за тією сивою горою
В крові купається моя Волинь.

І я туди скорботній зір прямую,
Там десь мої і сестри, і брати,
І я стою, скорблю один й сумую,
Але нічим не можу допомгти.

Стою і бачу муки свого краю,
І через це в далекій чужині,
Ніколи серце радості не має,
І, як в неволі, лічить ночі й дні.

Іду щоденно ранньою порою,
За табір свій і дивлюсь в далечінь,
Вмиваюсь там солоною сльозою
Свою розп'яту згадую Волинь.

В ЛІТКУ

Я люблю літо ранньою порою,
Коли туман сідає на полях,
І вітерець шепоче з осокою,
Й метелики дрімають на квітках.

Як потім сива хмара напливає,
І поле, ніби грізний океан, —
Хвилюється й пшеницею гойдає,
Бунтується безмежний синій лан.

А потім знову тихо і чудово,
Природа вся купається в росі,
З-за хмари сонце впливає знову
Й нема кінця величній цій красі.

Коли туга на серце моє ляже,
Тоді я йду самотній на поля,
І повість дивну там мені розкажуть:
Трава, пшениця, квіти і земля.

Горить й палає сонце над горою,
Туман рядном піднісся над ставком,
Все навкруги покрилося росою
І Богові співає свій псалом.

Коли в житті змагаюся з журбою,
Коли навколо терни і хрести,
Спасителю, зостанься Ти зо мною,
Веди мене до світлої мети.

Знівеч журбу, дай духові свободу,
Щоб я Тобі був вірним до кінця...
Щоб я любив оцю святую природу,
А над усе любив її Творця.

ДО ЕММАУСУ

Самотній йду в далекий Еммаус,
Згасає день за темною горою;
Иду, йду й нічого не боюсь,
Бо в тій путі Христос іде зо мною.

Надходить ніч, скрізь стелиться туман,
Скрізь небезпеки бачу на дорозі...
Нехай лютує грізний ураган,
Я не спічну, не стану у знемозі.

Бо ще ж мені далеко треба йти,
Через поля, і гори, і долини,
Поки прийду до вічної мети,
Де моє кволе серце відпочине.

Ох, як бажаю скоро бути там,
І за Великою Вечерою сидіти,
Там буде місце всім моїм братам,
З усіх країв прийдуть там Божі діти.

Иду, йду в далекий Еммаус,
Згасає день за темною горою;
Иде зо мною Пастир мій Ісус
Йй веде мене всесильною рукою.

В О Р О Г

Відгрімилі гарматні постріли і зелені гори й ліси ніби зідхнули з полегшою. Ще вчора в цих лісах було повно війська, в долинах стояли обози, на цілі кілометри розтягалися широкі намети. А минулої ночі тут відбувалися завзяті бої, які поорали свіжими ямами поляни, положили дерева. Потім вся ця сила вогню і зброї відкотилася тяжким відгомонам на схід, залишаючи за собою страшні сліди.

У селі, де Михайло працював, уже не було американського війська, бо все воно пішло вслід за відступаючим ворогом. Але казали, що навколо в лісах є ще чимало німецьких частин, що вкріпилися в недоступних ярах. І Михайло вирішив чимскорше вибратися з цього села, піти далі на захід в безпечніше місце. Воля, що відчинила йому цю дорогу була йому дуже дорогою. На неї він чекав кілька важких і страшних років.

Михайло ще того самого дня зібрав до наплечника все, що в нього залишилося від останнього бомбардування і вийшов за село. Тепер мав таке враження, ніби він вийшов із в'язниці. Він тепер дуже щасливий, бо ось перед ним дорога і він може йти куди собі хоче. А це ж уперше за три роки, вперше за всі дні його перебування в Німеччині.

Став на високому горбі і ще раз оглянувся. Далеко під селом, біля самої річки чорніла велика цегельня — місце його праці. І згадав Михайло гіркий минулий час, коли він, голодний, цілий день возив тачкою глину, напружувався, гнувся, щоб тільки виробити призначену норму, а вечором одержати миску вареної брукви і кілька картопель з лушпинням. І ось тепер минуло це. Тепер цегельня зруйнована і там, де він працював, залишилося тільки румовище і свіжі ями від бомб. Йому аж не віриться, що це дійсність, свідомість його ще перебуває під страхом неволі, в непевності. Але це таки дійсність. Про це кажуть перекинені догори колесами німецькі авта над дорогою, свіжі ями від бомб, поорані долини і він, Михайло, що вільно йде шляхом і ніхто його не спиняє. І здається йому, що не тільки він один співає з довколишніми горами й лісами, але разом з ним співають тепер тисячі та-

ких, як і він, невільників. Він ніби чує ці пісні, радісні оклики на честь волі, він є учасником цього щастя.

Він поправив наплечника, скинув порваного кашкета, поглянув до ясного неба і голосно проговорив:

— Благослови, Боже, і цю нову путь.

І пішов певним кроком уперед.

А навколо стояла весна. Співали гори, ліси, струмки, що пливли долинами. І здавалося Михайлові, що вдійсності все навкруги співає, все росте, підноситься догори якоюсь невидимою силою. Все сповнюється життєвою енергією, гомонить піснями. І разом з усією природою співає він, співає його душа, його серце. І ллється ця пісня сама, вона сповнює щастям усе його ество, замінюється на величний гімн волі і лине далеко, далеко...

Опинився біля розбитого двірця, минув залізний шлях і вийшов на головну широку дорогу. Пройшов так зо два кілометри і затримався на схрещенні чотирьох доріг. Там побачив молодого юнака, також з наплечником, що розглядав написи на придорожніх палях. Михайло підійшов ближче.

— Земляк? — спитався незнайомого.

— Так! — відповів той і посміхнувся.

Подали собі руки і познайомилися. Михайлів припадковий земляк називався Юрком. Коли розговорилися, то виявилось, що обидва вони працювали в цих селах недалеко себе, але знайомими не були. Тепер зустрілися і перед обома ними лежала одна невідома дорога, дорога без жодного плану і мети.

Стояли ще якусь хвилину на роздоріжжі, а потім вибрали навмання найширшу дорогу і пішли вперед. Навпроти них сунулися американські танки, котилися гармати, їхали зелені авта з веселими молодими вояками. А в повітрі пахла весна, гомоніли співи.

Під вечір прийшли до зруйнованого села і сіли відпочити біля криниці. Михайло дістав з наплечника кусок хліба і розломив надвое. З'їли, запили холодною водою і пішли далі. Дорогою розповідали один одному про важку працю під час війни, про голод, знущання, про спільну тугу за батьківщиною. І познайомилися більше. Стали собі близькі, бо доля їх обох була майже однакова. Забрали їх примусово до Німеччини на працю, коли вони ще зовсім були молодими, майже дітьми. Забрали ніби якусь худобу, без жодного милосердя, без найменшого співчуття. А потім пережили стільки біди, що й розповісти годі...

— Так, що було, то було, але минуло, — зідхнувши, казав Михайло. — Тепер так не буде. Ось скінчиться війна, дасть Бог доберемось додому, будемо жити по-людському. Головне, щоб Бог допоміг щасливо добратися. Ще ж така далека перед нами дорога!...

— А ти віруєш в Бога? — несподівано спитався Михайла його товариш.

Михайла ніби щось вколало. Він аж затримався і, подивившись на свого товариша, відказав:

— А якже, певне, що вірую. А ти?

— Мені важко сказати, — відповів той, — бо бувають хвилини, коли я вірю, а часом не вірю. Часом думаю, що немає Бога...

Михайло став. Поправив наплечника, хотів щось сказати, але не знав що. З його обличчя зникла весела усмішка. Це вперше в житті він зустрів людину, що не вірить у Бога і це для нього було найстрашнішим. І ось з такою людиною йому треба разом подорожувати, десь ночувати в одному місці, а потім йти довго й далеко. Він знав, що людина, яка не вірить у Бога легко зробить найтяжчий гріх, уб'є навіть людину, бо чого ж їй лякатися гріха, коли вона в Бога не вірую. І якийсь страх огорнув його перед своїм приятелем. Він круто повернувся і сказав:

— Коли ти, Юрку, безвірник, то нам з тобою разом не йти. Іди собі своєю дорогою, а я піду своєю...

— Добре, — сказав сумно його товариш і подав Михайлові на прощання руку.

Михайло пішов далі, а Юрко сам залишився на дорозі. І нараз Михайло відчув у серці, що він недобре зробив, що він скривдив свого товариша, що не треба його було залишати. Він бачив востаннє його сумне обличчя, як цей подивився на нього зажуреним поглядом, ніби з якимсь гірким докором. І жаль йому стало свого друга.

Михайло оглянувся. Його знайомий стояв на дорозі, низько опустивши на груди голову. Михайло вернувся і винувато сказав:

— Пробач мені, я не хотів тебе скривдити. Ходім, підемо разом...

Юрко подивився на нього і Михайло побачив, як в його очах заблищали сльози.

— Бач, — обізввся він, — ти розгнівався на мене, що я може не так вірю в Бога, як ти, але не спитався мене, яка була причина, що я часом переставав вірити. А я б тобі розказав. Може ти того не бачив, не пережив.

І я ж не сказав, що зовсім не вірю, але ось бувають такі хвилини... Знаєш... Пережив я багато. Хочеш, розкажу...

Йшли мовчки один біля одного і Михайло відчув, що він чомусь полюбив більше свого товариша, що в нього добре серце, відкрита душа. Йшли під густими придорожніми деревами і Юрко оповідав:

— Бач, нас привезли до табору самих молодих хлопців. Я мав свого приятеля, з яким ми жили, як рідні брати. Він був сильнішим за мене, тому виконував завжди мою працю, ділився зо мною останнім хлібом. Він був віруючою людиною, завжди молився, читав Євангелію. А був у нашому таборі дуже поганий вартовий. Це була не людина, а звір, бестія. Він дуже знущався над робітниками, ходив завжди з великою палицею і за найменшу провину страшенно бив наших людей. Одного разу цей мій приятель узяв на купі біля фабрики одну брукву. Був голодний. Побачивши це, вартовий стрілив до нього з револьвера, поранив у груди, а потім почав раненого бити ногами, палицею. Мій знайомий прибіг до бараку, блідий, закривавлений. Упав на долівку, а вартовий прибіг за ним. Він витягнув його за табір, кинув до якоїсь ями, дострілив його... І там його й закопали. І ось ця смерть мого товариша захитала мою віру в Бога. Я почав думати, що коли б був Бог, то він неодмінно повинен був би покарати цього бандита. Але йому нічого не сталося. Він далі був нашим вартовим, далі знущався над бідними робітниками... Потім я носився з думкою, що я мушу відомстити за смерть мого доброго друга. Але мені це не вдалося. Рік тому, його забрали від нас і я не знаю, де він. І я думав, що коли б був Бог, то віддав би його в мої руки. Тоді я б натішився ним. Я дер би з нього паси, пік би його вогнем і при тому тішився б. Розумієш, я не забив у житті нікого, не можу дивитися на кров... Але цю бестію мордував би, бо він того заслужив. Мордував би з усмішкою, із вдоволенням...

Проходили над розбитим мостом. Юрко перервав оповідання, ніби йому забракло слів. Важко зідхнув, поправив наплечника і знову казав:

— А цей мій приятель, що я тобі розказав, завжди говорив, що треба ворогів любити, прощати їм, молитися за них. Читав мені про це з Євангелії. І ось це мені не зміщається в голові, не розумію цього... Так бути не може... Ні...

Михайло вислухав оповідання свого приятеля, подумав щось, а потім сказав:

— Це правда, що ти сказав. Вірю тобі, розумію те-

Він прибіг до бараку блідий, закривавлений

бе. Але ось, слухай, розкажу тобі я про одного чоловіка. Він був дуже добрий, робив багато людям добра, ходив по світі і проповідував між людьми любов. І злі люди, такі, а може й гірші за вашого вартового, взяли його, зв'язали, били, знущалися над ним, а потім повели на смерть. А він ішов спокійно, тихо, не шарпався, не боронився, не проклинав своїх катів. Йшов і молився за них, бо вони не знали, що вони робили таке велике зло. А знаєш, хто був цей чоловік?... Знаєш?...

— Ні, не знаю, — відказав Юрко, — скажи.

— Це був Ісус Христос. Його били дуже тяжко, били так, як може нікого з людей, покладали йому тернового вінця на голову, потім повели на розп'яття. І, будучи роз-

п'ятим на хресті, Христос бачив навколо Себе безбожний натовп людей, бачив Своїх ворогів і там Він молився за них. Чи міг би хто це робити з людиною?... Наприклад, я або ти?... Ні, ми на це не здібні... Не маємо сили. А ти думаєш ті кати, бандити, мали в житті спокій, були щасливі? Ні, напевно ні. А думаєш оцей ваш вартовий був щасливий, думаєш, що сумління його не гризло вдень і вночі?... Юрку, такі люди нещасливі, а кінець їх завжди буває страшний. Я можу тобі про це прочитати, я маю Євангелію. Таку саму, як мав твій приятель, бо ж Євангелія тільки одна на світі.

Вони були перемучені довгою ходьбою, а тому зійшли з дороги під якийсь кущ, посідали на траві і Михайло вийняв зо свого наплечника книжку. Скинув кашкета, перегорнув кілька сторінок і почав читати. І здавалося Михайлові, що перед ним не один Юрко, його випадковий товариш, що перед ним багато людей, які уважно слухають його слова. Навколо свіжі ями бомб, поломані дерева, попалені села, ліси, — живі свідки, що немає між людьми любови, що люди не знають Євангелії. А через це й він ось тут на чужині, через це все горе, що саме тепер проходить по світі. Він оповідав Юркові, живо, з натиском на кожне слово, а цей слухав з великою увагою. Все це нагадувало йому мову замордованого його приятеля, заставляло його смиритися перед цією мовою, бути до неї уважним.

Коли Михайло скінчив читати, то аж тепер вони побачили, що сонце зовсім сідає за лісом і зближається вечір. А до села ще було далеко.

Вони побачили недалеко під горою хутір і пішли туди. Між кущами ліщини стояла хата і напівзруйнований дерев'яний хлів. У хаті не було ні одного цілого вікна. Двері були зірвані з гаків, лежали осторонь під стіною. Самотній собака ходив по подвір'ї, але побачивши чужих людей, втік за кущі, боязко оглядаючись. Михайло заглянув до хати. Там не було нікого, лише валялася на долівці пом'ята солома і куски побитої посуду.

— Ми тут не можемо ночувати, — казав Юрко. — Далеко від дороги, небезпечно. Хто знає... Такий час...

Вони обійшли хату і пустилися до воріт. Коли проходили біля хліва, звідтам нараз почувся якийсь невиразний стогін. Юрко відхилив двері й заглянув досередини. В куті, на купі сміття, заворошилася постать людини. І, побачивши на порозі незнайомих людей, сунулася далі в кут, важко стогнучи. Михайло наблизився до незнайомого, а Юрко стояв у дверях.

— Хто ви такий? — звернувся до нього Михайло понімецьки.

Людина в куті пробувала підвестися на руку, але не мала сили. Потім обернула голову до сонця, що пробивалося крізь розвалену стіну, проговорила:

— Дайте мені води, прошу, і допоможіть устати. Я ранений і не можу встати. Від учора тут лежу. Поможіть...

Юрко побіг до криниці під хатою, набрав до якогось черепка води і чимскорше прибіг до хліва. Він зігнувся над незнайомим, поглянув йому в обличчя і нараз відскочив набік, ніби відкинений якоюсь невидимою силою. Черепок упав і вода розлилася по соломі.

— Михайле, це він, — крикнув Юрко і як лютий звір кинувся по хліві, шукаючи чогось. — Він... Той, що я тобі оповідав... Ага, тут я його знайшов... Це добре...

Юрко був страшний, ніби божевільний. Очі його горіли вогнем, блискалки розпаленим жаром. Він знайшов за порогом якийсь коструbate поліно, випростався посеред хліва і прошепів:

— Ти, Михайле, вийди надвір, як не можеш дивитися, а я залишуся тут сам... Його влада скінчилася й незабаром скінчиться життя... Але йому не треба дати скоро вмерти, треба, щоб він ще помучився, відчув, що тут месник мордованих ним невинних людей, наших братів. Вийди, Михайле, скоро!...

Людина в куті безрадно заворушилася на соломі. Ніби зловлений переляканий звір, тиснулася назад, їжилася, боязко озиралася.

Юрко кинувся до раненого, але сильна Михайлова рука схопила його за плече й потягнула назад. Юрко рванувся, очі його налились кров'ю, уста перекривилися, ніби від сильної болі. Але Михайло був сильніший. Він тримав товариша обіруч, пручався, змагався.

— Юрку! — кричав Михайло. — Не роби того. Я не дозволю... Хворої людини, що просить води, не можна бити... Це не по-людськи, неможна так... Юрку!... Заспокойся, бо я не пушу...

Але Юрка годі було заспокоїти. Він кидався, пручався, стогнав і рвався до раненого. Здавалося Михайлові, що ще трошки і він таки вирветься. А тоді буде страшна кривава розправа, на яку християнин не може дивитися, на яку він не може дозволити. Тому Михайло напружив останні сили, шарпнув Юрка за обидві руки, обійняв його з-заду і почав тягнути до порога. А Юрко опирався ногами, виривався і скреготав зубами.

І нараз голосний постріл у куті перервав їхнє змагання. Вони обидва стали, ніби вкопані, ніби два злочинці, схоплені на місці переступу. Над раненим підносився клаптик диму. Обидва хлопці присіли, насторожилися, прислуховувалися. Але навколо було тихо. Далеко на шляху ревли американські танки і вітер за хлівом шумів з деревами.

Першим устав Юрко і підійшов до раненого. Нахилився над соломою і підніс ще теплого револьвера. Розрядив скоро і подивився досередини.

— Застрілився, — сказав і безрадно подивився на Михайла. — Мав одну кулю, яку, мабуть, тримав для себе. Нема... Все скінчилося...

Поставали обидва над мертвим тілом людини в куті, дивилися на окровавлену соломку й обидва мовчали. В обох було таке чуття, що це вони його вбивці. Так їм видавалося. Тому стояли мовчки з похиленими головами. Юрко важко дихав, а Михайло витирив рукавом гаряче чоло.

— Дивись, Юрку, — сказав Михайло. — Бог є і Він показав тобі це сьогодні. Наказав Він ту людину, що так багато зробила зла, а тобі показав, що він тебе любить і врятував тебе від смерті. Коли б ти був кинувся до нього, він був би цю останню пулю тобі віддав. А так, не пустив я тебе, — добре зробив. Дякуй Богові... Тепер кинь від себе револьвера, оцю непотріб і підемо. Підемо звідси геть, щоб хто нас тут не бачив. Скажуть, що ми його замордували. Ходім...

Юрко кинув від себе револьвера на соломку. Потім накрили шинелею забитого, зачинили двері і пішли з подвір'я. Вийшли на дорогу, поглянули на сонце і попрямували шляхом. Сонце сідало за лісом, золотило поля, стелило сивим туманом над долинами.

— Дякую тобі, Михайле, що ти мене не пустив до нього. Пощо мені було брати гріх на свою душу. Я бачу, що Бог його і без мене покарав...

Але Михайло не обізвався. Він ступав краєм дороги, мовчазний, зажурений.

— Чому нічого не кажеш, Михайле, — знову Юрко. — Сердитий на мене?... Пробач...

— Ні, я не сердитий, але, знаєш, жаль таки людини. Ось умер без Бога, загинула душа. А хто знає, коли б ми були подали йому води, перев'язали його рани, показали, що ми не бандити, а християни, то було б краще. Бо по слові Божому так і належиться робити... Може б його серце смирилося, навернулося до Бога і з такого

звіря, як ти казав, був би християнин. Таке буває, бо Господь все може зробити. А так, — загинула людина, відійшла у вічність не приготованою...

Юрко мовчав. На його обличчі також лежав слід смутку. Вважав себе винним у тому, що сталося, але повернути того було неможливо. Тепер він ще більше прислуховувався до кожного Михайлового слова. Бачив, що його товариш каже правду.

Вони йшли дорогою, розминалися з американськими танками, а сонце ховалося за лісом. Далеко на обрії виділо село, але до нього було ще їм досить далеко.

УТЕЧА

Вже темний гай сховався в синій далі,
Давно не видно рідного села,
Де я зростав, не знаючи печалі,
І де рожева юність пропливла.

Була весна, десь жайворонки в небі
Свою безжурну пісню щебетав,
Над ставом плигнув білий, як сніг, лебедь,
З-за ліса тихий вітер повівав.

Будилися зо сну лани і гори,
Скрізь парувала зорана земля,
В глибокім небі, яснім і прозорім
Табун шпаків і галок закружляв.

В огні палали рідні мої села,
Димами вкрилась синя далечинь,
Лизали небо огнені помела,
Кривавилась у муках вся Волинь.

За лісом десь гриміла канонада,
А я ішов, ставав і далі йшов,
І серце ніби чуло якусь зраду
Від котрої холола в жилах кров.

Сховалася Волинь у синій далі,
Улюблене сховалося село,
Де я зростав, не знаючи печалі,
І де життя юначе відцвіло.

МОЯ БАТЬКІВЩИНА

Стоять жита зеленою стіною,
Попід стіну — доріжка польова.
Розсипались волошки під межею,
Перепелиця голосно співа.

Тихенький вітер дмухає зо сходу,
Й хвилюється безмежний океан...
Чудова мого краю є природа,
Коли колишеться пшеничний лан.

Сідає ясне сонце за горою,
Розкинувши над полем пишний стяг,
Трава вмивається холодною росою,
Й чи є така краса в чужих краях?

Хоч в світі є Неаполь, Рим, Рів'єра,
Хоч там все сріблом й золотом сія,
Для нас в цей світ позачинялись двері,
І в нас краса є власна і своя.

Річки пливуть між лозами й вербами,
Над ними чайка жалібно кружля,
Гаї зелені гомонять піснями,
В нас золотом наповнена земля.

Мов килимом, квітками вкриті гори,
І запах гречки від безмежних нив,
Травневі ночі, ясні й тихі зорі...
Ось чим Господь нас щедро наділив!

І, якщо син таких полів буває
Закинений в далекій чужині,
Він там ніколи радості не має,
І, як в неволі, лічить ночі й дні.

Бо ми зрослися з рідною землею,
Рідна земля — це тіло наше й кров...
І Сам Господь нам милістю Своєю
До батьківщини в серце вклав любов.

СТАРИЙ МЕЛЬНИК

Недалеко глибокого яру, над вузенькою блискучою річкою стояв старий дерев'яний млин. Недавно ще, перед війною, кипіло тут бурливе людське життя і покотом котилося широкими сіножатами. Завізняки приїздили сюди з усіх довколишніх сіл, ставили вози кругом млина, коні випрягали й пускали на толоку, а самі веселою юрбою сиділи під млином і гуторили. Особливо гамірно тут було восени або перед якими святами, коли кожний господар потребував намолоти багато муки, наробити пинцаку та різних круп. Тоді навколо млина було стільки підвід, ніби на торговиці, а завізняки не зміщалися в млині, виходили над річку, збирали суху лозину і розпалювали багаття. Але ті часи минулися безповоротно. Вони пройшли, як хмара, пролетіли ніби чайка, ніби буря. І хоча люди і села залишилися ті самі, але тепер не було чого молоти. Жорстока війна поклала на все свою руку і спинала життя. І зажурений млин, мов сирота, стояв самотній над річкою. Велике почорніле колесо, ніби завмерло у воді й навіть не ворухнулося. А вода, випущена розірваними лотоками, падала на колесо, розбивалася об дерев'яні перекладини і білою піною розпливалася по річці.

Старий мельник, Охрим, не залишив свого млина. Він уважав, що тут його місце, тут його дім, бо ж тут пропливли його літа, тут він пережив так багато, багато. А найдорожче для старого мельника було те, що тут, у своєму млині, він увірував у Господа Ісуса Христа, як свого особистого Спасителя. Було це давно, чотирнадцять років тому, але цього дня старий мельник ніколи не зможе забути. Було це якраз перед різдвяними святами. Приїхало багато завізняків, що в млині навіть не було де стати. Одні сиділи на сходах, інші на долівці, інші в куті на мішках. І нараз один із завізняків подивився надвір та й сказав на весь млин:

— О, дивіться, і штунда привіз молоти. А коні які... Недармо в Америці був...

За хвилину кремезний дядько ввійшов до млина. Привітався з присутніми і почав зносити з воза мішки. Позносив, поважив, присів на якійсь дощці й спокійно чекав своєї черги. А цікавим завізнякам бажалося його за-

чепити, втягнути до розмови, щось розпитати. А потім почалися голосні суперечки. Завізняки оточили його довкола, розпитували про все, голосно сміялися. А він був спокійний, зрівноважений. Твердо відповідав на кожне слово, не гарячився, не сердився. Старий мельник стояв остаронь і слухав. Сам він, хоч письменна людина, але Євангелії ще ніколи не читав і вважав, що в справах віри він нічого не знає. А після суперечок, він попросив нового завізняка, щоб позичив йому свою Євангелію. І пізно вночі, коли всі завізняки роз'їхалися, мельник заставив заставки, зачинився в своїй комірчині і до самого ранку читав Євангелію. Деякі місця були для нього незрозумілі і там він поперекладав стеблами, позазначував. Від цього часу він більше і більше читав Євангелію, а другого року, таки тут, біля свого млина, разом з іншими, він приймав святе по вірі хрещення. Чотирнадцять років тому. І через те дороге йому це місце, йому знайомий тут кожний куш лозини над річкою, здається знайома кожна травичка, а тому старий мельник ніколи не думав залишати свого млина. У маленькій комірчині стояло його дерев'яне ліжко, під стіною невелика залізна піч, а на столі свічка і Євангелія. У цій комірці мельник варив собі обід, читав Святу книгу, молився і так жив самотнім життям, ніби якийсь пустельник. У селі не мав жодної родини, окрім своїх братів і сестер у Христі, які завжди приносили йому до млина все потрібне. Жив у млині й вірив, що мине оця війна і знову весело загуркотить його млин, а він буде знову приймати завізняків, важити пшеницю, буде розмовляти зо своїми людьми, свідкувати їм про Христа.

Сьогодні старий мельник ходив до села. Приніс картоплі, молока. Під вечір узяв вудку, викопав за млином хробачків і пішов ловити рибу. Від Горишківців виходила чорна хмара, збиралося на дощ. Він знав, що такої пори можна буде щось вловити, особливо на коліні під лозиною, де вода робить круті завороти. Старий присів на березі, простягнув босі ноги до самої води і закинув вудку аж під лозину. Придивлявся досвідченим зором рибалки до маленького поплавця і чекав. Нараз поплавець заворушився, раптово впірнув під воду, а потім поплив під водою до другого берега. Старий мельник шарпнув і подався назад. Біля самих лотоків на траві підскакував угору великий окунь. Мельник схопив його обіруч і посміхнувся сам до себе. Він думав щось зловити, але аж такої великої риби він не сподівався у своїй річці. Вкинув рибу до порожнього відра, пішов до млина. Виніс миску, ножа і почав обрізувати картоплю. Окунь бився в порожньому

відрі, під лотоками плескалася вода, в прибережній лозині цвірінькала самотня пташка. Мельник скінчив працю, підвівся, випростався й розглянувся навколо. Над сіножатами стелився прозорий туман. І нараз він відчув якусь гірку самотність, опущеність і тугу. Давно він живе ось тут, привик до своєї комірчини, до самотності, але ось тепер так болюче відчув її, зважив і зрозумів. Так би бажалося йому мати когось біля себе, щоб говорити з кимсь, поділитися тим, що в нього на серці... Старий мельник гірко зідхнув, набрав у ріці води і пішов до млина. Розпалив у печі і поставив варити вечерю. Через маленьке віконце до комірчини пробивалися червоні пасми сонця, яке заходило за далеким лісом. Мельник приліг на ліжку, відкинув утомлені руки, простягнувся і закрив очі. Прислуховувався до шипіння води під лотоками і роздумував над своєю самотністю.

Після вечері вийшов ще надвір. По колишньому звичаю обійшов навколо млина, подивився на лотоки, постояв на містку, а потім став на березі і довго молився. Дивився до прозорого неба, склавши руки на груди. Стояв на березі ніби якийсь пророк чи апостол. Сонце давно сховалося і над далеким темним лісом залишилася багрова довга смуга зарева. Місяць, піднявшись, плив над сіножатами, а все небо було напричуд світлим переливалось в голубих мереживах хмар. Мельник ще раз став над лотоками, ніби забувся ще тут щось зробити. Холодні бриски води падали йому на обличчя і на руки. Потім пішов до млина, зачинив за собою двері, впав на ліжку і накрився чемеркою.

І не встиг старий задрімати, як надворі почувся обережний стукіт у двері. Мельник схопився спросоння, присів на нарах і тривожно прислуховувався. Але за млином було знову тихо. Старий підійшов до вікна, відхилив краєчок запони і глянув у темряву ночі. Потер рукавом скло, притулив обличчя до самої шиби і ще раз глянув у темноту. Світло місяця падало на стіну й освітіло під дверима невіразну постать людини. Старий мельник поступився назад, постояв якусь хвилину, а потім нерішуче підійшов під двері і запитався:

— Хто там?

Але за дверима ніхто не відзивався. Було тихо, тільки далеко десь чути було гromовицю і вітер за млином шарпав гіллям старої верби..

Старий мельник відхилив двері і, тримаючи засув однією рукою, виглянув за поріг. Тепер він виразно бачив під стіною постать людини.

— Ви хто такий? — спитався знову. — Чого ви тут хочете?

Незнайома постать поступилася до дверей, але мельник потягнув засува і зачинив двері.

— Діду, пустіть, — говорив за дверима незнайомий голос. — Я нічого вам не зроблю поганого, бо ж я також людина... Пустіть, ради Бога, пустіть...

Мельник відсунув тремтячими руками засува і запалив свічку. До млина ввійшов незнайомий мужчина, несучи щось важкого перед собою. Обличчя його було заросле бородою, одяг порваний, обліплена засохлим болотом.

— Діду, не бійтеся, я вам відразу скажу, хто я такий, але прошу вас загасити свічку. Не можна, щоб було світло, бо ще хто побачить. Не можна, діду. Я сам з Березовиці й оце втік з гетто... Я жид, діду... Втікаю від смерти...

Старий мельник зрозумів усе. Він загасив свічку, кинувся до комірчини і почав щільно затулювати вікно. Потім взяв незнайомого за руку й привів до ліжка.

— Сідайте ось тут, — казав тихо, — а я добре позатуляю. Тут не бійтеся. Такої пори на сіножатах ніколи ніхто не буває...

— Нічого, діду, нічого, дякую, — казав незнайомий, — дозвольте, що покладу на ліжко дитя.

— Дитя?

— Так, діду... Я маю з собою чотирирічного сина. Він хворий і завтра мали його забрати до гетто й знищити. Але одна з ваших одновірців, з ваших сестер працює в лікарні й вона мені викрала сина. При допомозі лікаря спустили його через вікно до парку і віддали мені. А я також утік з гетто. Дружина моя вже загинула, діду, лишилося оце тільки нас двох з цілої родини, але не знаю, чи буде що з сина, бо він дуже хворий... Я втік сюди, і думаю, нехай умре на моїх очах, нехай не знущаються кати, безбожники...

Мельник кинувся до незнайомого.

— Де ж він, де?... Кладіть ось тут, на подушці, кладіть, а я засвічу свічку. Вікна затулені мішками й нема чого боятися. Я знаю, що тут нікого бути не може, бо й удень тут ні живої душі.

Старий запалив свічку, взяв з рук батька дитину, поклав на ліжко, обернувся до стіни й витер рукавом очі. А дитя поглянуло на старого, ніби воно розуміло, ніби дякувало йому за його співчуття, за ліжко і м'яку подушку. Простягнуло маленьку бліду руку і важко кашельнуло. Батько присів біля сина, страшний, зажурений і перестрашений. А мельник дмухав у печі на зотліле вугілля і роз-

дував огонь. Потім дістав горшка, налив молока і поставив на столі. Поклав кусок смаженої риби.

— Їжте, прошу, — казав схвильованим голосом до незнайомого, — а я вже сам дам хворому молока. Я отут

Вода падала на дерев'яне колесо, розпливаючись білою піною по річці

маю і білий хліб, який учора дали мені в селі. Прошу, їжте і тут нічого не бійтеся.

Сам сів на ліжку біля хворої дитини, підніс його кучеряву голівку й напував його теплим молоком. І здавалося йому, що оце рідна його дитина, що не тільки останнє молоко, але віддав би йому все своє серце. Це ж бідна, невинна істота, жива душа, дитя, яке потребує матері, потребує ласки, тепла і доброго серця. І з кожним разом, як хворий хлопчик пив молоко, якась невидима радість і щастя наповняло серце старого мельника. І побачив він, що треба йому було жити ось тут на сіножатях у своїй комірчині, що його самотність оце нагороджена Богом, він має нагоду прийняти й накормити тих, які призначені на смерть, зробити добро тим, проти кого, здається, повстав цілий світ....

Хворий хлопчик випив молоко, взяв старого за руку, потримав якусь хвилинку, а потім несподівано наблизив до уст і тепло поцілував. Старий мельник погладив хворого по голівці й заплакав...

— Ви лягайте біля сина, а я вийду за млин роздивитися. — казав до батька. — Лягайте і не бійтеся. Бог буде нашою охороною і нашою поміччю. Лягайте ось туг. Маєте рядно, накрийтеся і спокійно засніть. Вам треба спокою, відпочинку. Тепер ні про що не думайте. Спіть...

Незнайомий батько до глибини душі був схвильований сердечним теплом старого. Він дякував йому і витирав сльози. Потім приліг біля хворого сина, але спати не міг. Думки його билися, мов безборонна пташка у клітці. Хотів їх відігнати хоч на хвилину, впасти в якесь забуття, але не міг. Перед ним живими картинами проходила страшна доля його родини, його народу. Лежав, а потім здрімався й заснув.

Старий мельник вийшов надвір. Пройшов над річкою, став на містку й розглянувся навколо. Над сіножатями залягла нічна тиша, стояла над річкою, над чорними верболозами. Світло місяця відбивалося в ріці, гоїдалося на поверхні води й розпливалося під берегами. Мельник скинув шапку, поглянув на небо і став на коліна. Тепер йому особливо бажалося молитися, бо ж він став сторожем не тільки оцього самотнього млина, цих сінажатів, але він був сторожем життя двох людей, що тепер спали в його комірчині. Він знав, що коли б хтось їх у нього доглянув доніс до влади, то за це його чекала певна смерть. Але він того не боявся. Чомусь він глибоко вірив, що це Бог прислав цих людей, щоб випробувати його віру. Тому й га-

ряче молився, щоб Господь йому дав сили перетримати їх у себе, заопікуватися ними.

Коли встав з колін, то відчув, що аж ноги йому задерев'яніли. З цього він знав, що довго молився. Прийшов до млина, відчинив тихо двері і сів на високому порозі. У верболозах заскиглив деркач. Дід знав його голос, який віщував близький світанок. Тому сперся на якийсь мішок, прикрився чемеркою і так сидів, дрімаючи.

Над самим ранком хворий хлопчик пробудився, почав плакати і голосно стогнати. Мельник прикладав йому до голови холодну воду, але хворому нічого не помагало. Він кидав руками по подушці, неприємно, кликав матері, а потім знову заспокоювався. Дивився на батька, ніби дорослий, ніби розумів його безмежне горе. А батько, схилившись над сином, тримав його голову, гладив рукою його гаряче чоло.

Ранком ясне сонце озолотило сіножаті, облило блискучою рососою трави і береги річки. І все, ніби ожило, заметушилося і заграло нову пісню життя. Великі краплі води розбивалися до колеса, сяяли до сонця, як найдорожчі перли і падали в глибину під лотоками. На млині, збудившись, цвірінькали горобці, над водою літали ластівки, вимахуючи крильми і щебечучи. Навколо кипіло буйне життя, тільки до маленької комірчини в млині завітала смерть і перервала нитку життя хворому хлопчикові. Вона прийшла якраз тоді, коли червоний круг сонця підносився над горою, коли поля бренили піснями, сіножаті наливалися росами. Прийшла несподівано й настирливо, як тільки одна смерть приходить.

Тіло маленького хлопчика непорушно лежало на мельниковому ліжку, а над ним сидів зажурений батько. Він дивився якимсь темним поглядом на вмерлого свого сина і не пустив ні однієї сльози. Здавалося, що в його глибоких очах немає вже сліз, немає там жодної вологості й вони також скоро зовсім закриються й заснуть. Старий мельник сидів біля стола, підпер рукою голову, думав важку думу. В його душі тепер здійснювалася буря до тієї страшної воєнної дійсності, що оце шаліла на його рідній землі, що гураганом котилася селами й містами. Такого кровопролиття він ще не бачив і про таке не чув. Устав. Підійшов до ліжка. Знав, що повинен щось потішаючого сказати для засмученого батька, але в нього не було жодних слів.

— Будьте спокійні, прошу вас, — сказав схвильованим голосом, — бо така Божа воля... Не ви одні, а тисячі, мі-

льйони вашого народу гинуть сьогодні невинно. Що ж... Я співчуваю вам, глибоко співчуваю... Але ви ж знаєте, що нічим не можу вам допомогти. Проти смерти немає жодної сили, немає жодного рятунку...

Замовк, бо чув, що не каже те, що треба. Для засмученого батька треба було інших слів, певніших аргументів.

Батько померлого хлопця подивився на мельника, але нічого не сказав. Кивнув тільки головою, а це означало, що й він так думає, що погоджується зо старим мельником.

У млині знову було тихо, тільки горобці цвірінькали під стріхою і вода хлюпалася під лотоками.

— Я думаю, що треба якось переказати до села, треба сьогодні десь похоронити тіло, — знову мельник. — Прийдуть наші люди, віруючі і ми все зробимо. А ви не маєте чого боятися, поки ви тут. Про вас ніхто не знає. Тепер літо, можна бути трохи в млині, в полі, у верболозах. Потім, коли прийде зима, тут завіє снігами й до самої весни ніхто сюдою не проїздить...

Пополудні прийшло до млина кількох селян. Поговорили щось між собою, порадилися й почали копати на березі яму. Потім винесли тіло дитини, поклали до ями і обложили квітами й сухою травою. Стояли всі навколо свіжої ями, мовчазні, поважні. Старий мельник, батько померлої дитини п'ять селян. Стояли мовчки без жодного слова без найменшого зідхання, ніби неживі. А потім заговорив один із прибулих селян:

— Дорогі брати і ти засмучений батьку! Не жаліймо за померлим хлопцем, бо він тепер щасливіший нас. Він уже з Господом, де немає горя, несправедливості й знущання. Туди нам усім дорога... Помолимося тільки за тих, що тут залишилися, яких учора, сьогодні й завтра вестимуть на смерть. Попросим Господа, щоб Він зняв прокляття з нашої землі, щоб скінчилося оце кровопролиття... Поховаємо дитя по нашому звичаю, хоча воно й не належало до нашого народу, до нашої віри. В обличчі смерті й перед Богом усі ми однакі. Він — Отець усім людям, для всіх народів...

Селяни кинули до ями по грудочці землі і почали засипати. А батько стояв, дивився сумним поглядом на свіжу землю й обличчя його кривилося від болю. Але від великого горя він не міг ні плакати, ні промовити якогось слова. І допіро, коли яма була засипана, до нього ніби прийшло протверезіння, ніби нова свідомість осяяла його,

повернулася пам'ять. Він упав на свіжу чорну землю й на всі сіножаті голосно закричав:

— Сину, мій сину!...

Селяни взяли його під руки і повели до млина. Намагалися знайти такі слова, які могли б потішити його, зменшити його біль, але їхні слова не мали жодної сили. Батько у відчаю кидався по комірці, тримався за голову й гірко ридав. Потім ліг на мельникове ліжко й накрився чемеркою. Усе його тіло тремтіло від втоми, мліли руки й ноги, а очі засновувалися якимсь невидимим павутинням. За якийсь час він заспокоївся, з полегшою зідхнув й задрімав.

Селяни вийшли надвір, тихо зачинивши за собою двері. Вони ще постояли на містку, порадилися щось між собою й пішли до села. А мельник знову залишився сам біля свого млина, сам один зо своїми сіножатями, зеленими верболозами, з тривожними думками. Він кілька разів відчиняв двері до комірчини, але його гість спокійно спав. Тоді мельник йшов на берег, сідав над річкою, дивився на воду і думав, думав. Тепер його думки були подібні до цієї води, що бурливо пливе між берегами, що ніде не може затриматися, падає на лотоки і розбивається на дрібні краплини. І не відомо, де її початок, де кінець. Вона пливе, пливе...

Батько померлого хлопця спав до самого вечора, навіть не ворухнувшись. Один тільки раз він крізь сон важко зідхнув, незрозумілою для мельника мовою щось говорив, насунув вище на голову чемерку й знову спав. Так він спав усю ніч і аж другого дня вранці пробудився. Коли встав, пішов до річки, умився, постояв над свіжою могилою сина, а потім знову вернувся до млина.

— Ну, діду, я піду, — сказав до мельника, простягаючи йому на прощання руку. — Дякую вам за ваше добре серце, за хліб, за те, що прийняли нас...

— Куди підете? — здивувався мельник.

— Піду до Березовиці, до свого народу... Піду...

— Ви нікуди не підете, — сказав становчо дід, — бо я вас не пущу. Не можна вам іти, бо вас негайно зловлять. У мене ж будете безпечні. Ми говорили з братами, то вони приносять вам з села, що тільки треба. Про це ніхто не знає. Ніхто вас тут не побачить. Будете жити...

Але батько померлого хлопця не хотів залишитися. Він заперечливо кивав головою й казав:

— Ні, не можу, діду. Раніш, коли мав сина, мав для кого жити, а тепер мені жити не хочеться. Немає для кого, немає в мене в житті жодної мети й мені здається, що

я зайвий тут на землі. Загинула дружина, умер останній син, то пощо моє тут життя?... Ні, я глибоко вирішив піти назад до міста. Хай уб'ють мене разом з моїм народом і смерті я тепер не боюся...

Старий мельник бачив, що він не зможе його переконати, подав йому руку.

— Ідіть, — казав, — і робіть так, як каже вам ваше сумління. Але коли потребуватимете якої помочі, вертайтеся до мого млина, ось сюди. Двері моєї комірчини завжди відчинені для таких, як ви. Будемо разом... Де будете, віруйте в Бога, надійтеся на Нього й не заломіться...

— Дякую, діду, дякую... Я, признаюся вам, дотепер не вірив у Бога, я відкидав Його, сміявся з Нього. Але коли є на світі такі люди, як ви, як ваші селяни, ваші брати, то і Бог є. І в такого Бога я хочу вірити... Оці останні дні мого життя хочу вірити в Нього. Я ж іду на смерть, ви знаєте... Взавтра уже мене не буде, а ви, діду, моліться за мене. Скажіть вашим братам... І прийміть мою сердечну подяку.

Старий мельник крепко стиснув руку своєму гостеві, а потім підступив до нього й вони, ніби рідні брати, поцілувалися на прощання. В очах старого мельника стояли сльози, а обличчя його гостя ніби прояснилося, ніби воно було осяяне якимсь невидимим спокоєм. Він перейшов міст, минув верболози, переплигнув рівчак і пішов сіножатами, навіть не оглядаючись. Пішов тією самою дорогою, якою прийшов. Пішов назад до Березовиці, до свого народу...

А старий мельник залишився під млином. Він оперся на стіну, дивився вслід своєму гостеві й витирав рукавом очі.

Над річкою літали ластівки, стрибали водяні метелики і сяяло сонце. А вода під лотоками, падаючи на колеко, розбивалася, жалісно шуміла і білою піною розпливалася по річці.

Старий мельник зідхнув і пішов до своєї комірчини.

ПОЇДУ Я...

Поїду я, мабуть поїду скоро,
Бо ж як мені гірка ця чужина!
Бо ж я зазнав у ній чимало горя,
І чашу смутку випив всю до дна.

Ти, чужино, пусти мене від себе,
Хай полечу я в свій коханий край,
Де в цю пору таке прозоре небо,
І в жовті шати одягнувся гай.

Там ходить осінь тихою ходою,
А люди вже зібрали все з полів,
Густий туман снується над рікою
Так що й не видно навіть берегів.

Високо в яснім небі пролітають
Замріяні й веселі журавлі,
А вітер шлях знайомий замітає,
Снується павутиння по землі.

Жита, мабуть, зійшли вже й зеленіють,
Ось приморозки перші надійдуть...
Поорані поля рядочками чорніють,
На стерню діти овечки женуть.

А в гаю так самотньо, як в могилі,
Не чути там пташинних голосів,
Лиш чути шепіт березів похилих
І скрип дуплавих лип і ясенів.

Задумались волинські простори,
Скрізь тихо і зажурено кругом,
А ввечорі блимають в небі зорі,
Мандрує повний місяць над селом.

А осінь ходить тихою ходою,
З вінком сухих квіток на голові;
Не кропить квітів свіжою росою,
Лиш ранком срібло сіє по траві.

Заходить ясне сонце за горою,
Палає пурпурова далечинь...
О, Краю мій, я тужу за тобою,
Моя улюблена і дорога Волинь!

Чекай мене, бо я приїду скоро,
Мене від себе пустить чужина,
У ріднім краю я забуду горе
І чашу смутку, випиту до дна.

СОНЦЕ

Виходить ясне сонце над горою,
Туман клубком піднявся над селом,
Поля й луги вмиваються росою
Й співають сонцю ранній свій псалом.

А сонце їх ласкаво зогріває,
І сипле золотом на тихий гай,
І темряву останню розганяє
І радістю замінює відчай.

Світи й мені бажане сонце миле,
Так, як ти світиш над моїм селом,
Пошли мені бадьорости і сили
Хай заспіваю й я тобі псалом.

Озолоти мої тривожні мрії,
Як ти золотиш цей зелений гай,
В мою влий душу радості й надій,
І розжени весь смуток і відчай.

ЛИСТ З ЧУЖОГО КРАЮ

Пишу тобі, мамо, лист з чужого краю;
У саді свіжо розцвіла калина, —
Я тихо плачу, як тебе згадаю,
Ти розумієш сльози свого сина.

Весна у нас. Сади вже зеленіють,
І жайворонки весело співають,
Виходять люди в поле й овес сіють,
А я листа писати тобі сідаю.

В кількох словах бажаю накреслити,
Про те, що я живий ще і здоровий;
Тобі бажаю, мамо, сповістити
Про пережите на чужині горе.

Важка завжди була моя робота,
Бували дні — зовсім не мав я сили,
Шукав кропиви по-під чужим плотом
Й твої молитви тут мене кріпили.

Гриміли бомби, кулі пролітали,
У вічі часто я дивився смерті,
Й одна лиш думка в серці залишалась:
На чужині я не бажав умерти.

Бажав іще побачитись з тобою,
Все пережите тобі розказати,
Як Бог мене Своєю спас рукою...
Найкраще сина зрозуміє мати.

Минуло все — й одне бажання маю,
Щоб дня великого мені діждати,
Щоб я вернувся ще до свого краю,
А ти щоб вийшла сина зустрічати.

ЗМІСТ

	Сторінка
Без Бога	7
Біблія	19
В дорозі	38
Весняне	50
Влітку	101
Ворог	103
Восени	65
Вчуй	38
До Еммаусу	102
До молоді душі	93
Змалку	14
З минулих днів	73
Лист з чужого краю	125
Могили	85
Моя батьківщина.	112
Навесні	81
Народження	39
Осіннього вечора	64
Під вишнею.	30
Поїду я	123
Різдвяне	44
Рідна земля	82
Рідна хата	71
Скорботна мати	23
Собі	94
Сонце	124
Сон на чужині	63
Старий мельник	113
Степан	24
Страдниця	31
Сумління	51
Туга скитальця	101
У лісі	95
Утеча	111
Учителю	18
Християнин	45
Чужинці	57
Щасливе Різдво	15

У ВИДАВНИЦТВІ "ДОРОГА ПРАВДИ" МОЖНА НАБУТИ ТАКІ КНИЖКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:

Біблія, перекладу П. Куліша в звичайній оправі ..	\$1.35
Та сама Біблія в шкіряній оправі	\$5.20
Новий Заповіт, звичайна оправа	\$0.75
Новий Заповіт в шкіряній оправі	\$4.50
Новий Заповіт в шкіряній оправі малого формату ..	\$2.50
С. Бичковський: Рідна пісня, співаник з нотами	\$1.50
С. Бичковський: Нові пісні, з нотами	\$1.00
Пісні Радости, співаник з нотами.	\$2.50
Л. Жабко-Потапович: Христове світло в Україні ..	\$2.00
М. Грушевський: З історії релігійної думки в Україні	\$1.00
М. Подворняк: На шляху життя, частина перша	\$1.25
М. Подворняк: На шляху життя, частина друга	\$1.25
Х. Ройова: Відступники	\$0.90
Х. Ройова: Без Бога на світі	\$0.20
Г. Домашовець: Напередодні світової реформації....	\$1.00
І. Барчук: Мати Божа	\$0.50
І. Барчук: Хрест і хресне знамення	\$0.30
І. Барчук: Вірою чи заслугами?	\$0.25
І. Барчук: Для кого існує світ?	\$0.10
О. Сомко: Віршотвори.	\$1.00
Панас Хуртовина: Під небом Волині	\$1.00
Джон Бун'ян: Свята війна	\$0.85
П. Кіндрат: Підручник для християнина	\$0.50
Т. Гребінка: Про католицький догматизм	\$0.35
Л. Забіренко: З бурхливих днів	\$1.00
Ян Каменський: Лябіринт світу й рай серця	\$0.90
В. Боровський: Історія мого визволення	\$0.50
П. Й.: Один із багатьох	\$0.30
М. Синицький: Мій тернистий шлях	\$0.15
Бетекс: Перший листок Біблії	\$0.15
В Його сліди	\$0.60
Умираючий барабанщик	\$0.10

Ваші замовлення посылайте на адресу Видавництва:

DORONA PRAWDY

P. O. Box 3, Station D, Toronto, Ont. M6P 3J5, Canada

ЧИТАЙТЕ УКРАЇНСЬКУ ЄВАНГЕЛЬСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ!